КНИГА РЕКОРДІВ УКРАЇНИ

ПРИРОДА НАВКОЛО НАС

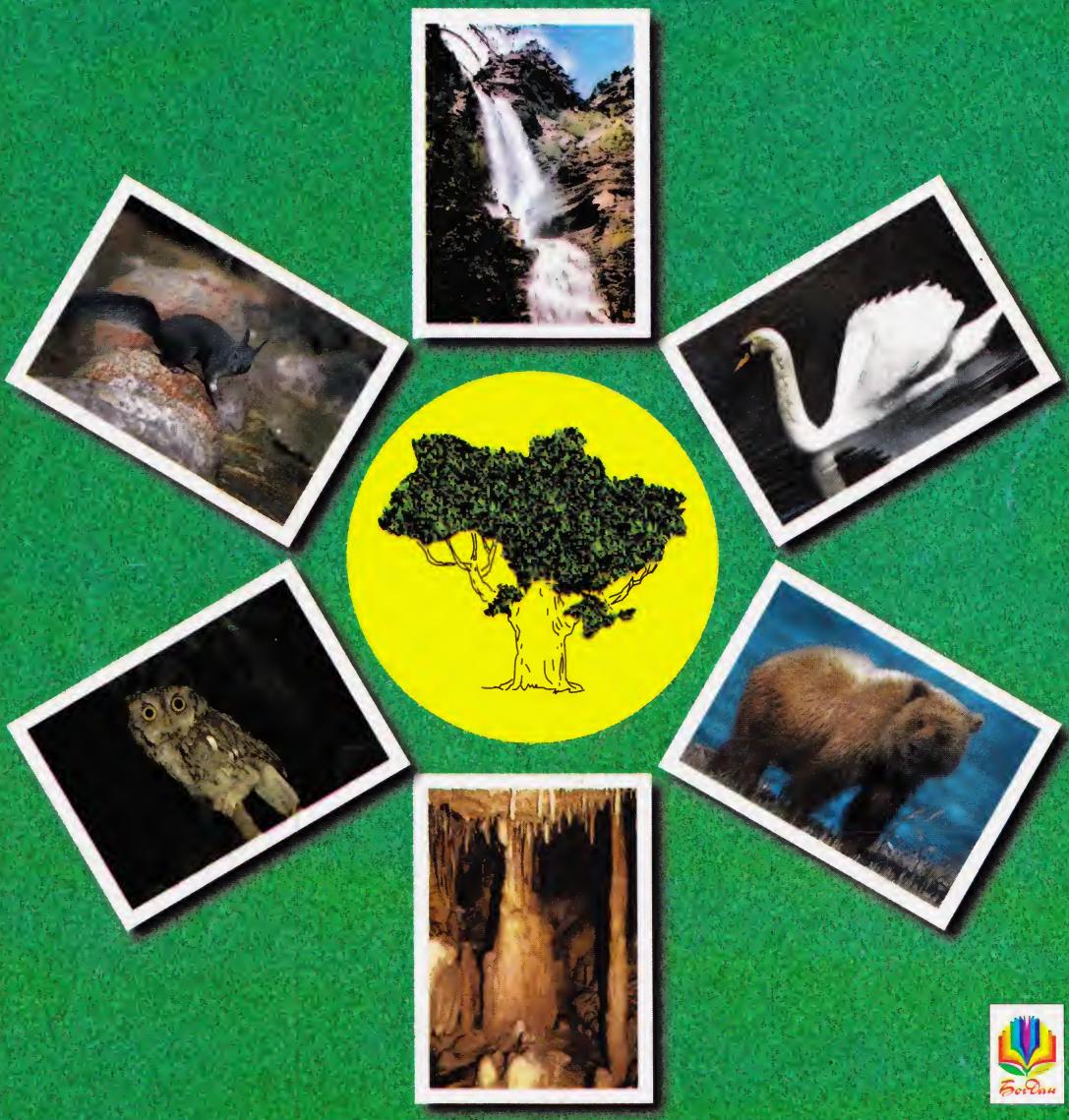

Г.О.Маценко

КНИГА РЕКОРДІВ УКРАЇНИ

Природа навколо нас

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН
2000

ББК 92.1(4Укр)
М37

Головний редактор **Будний Б.Є.**

М37 Маценко Г.О.
Книга рекордів України. Природа навколо нас.
Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2000.— 80 с.

ISBN 966-7520-57-9

Видання містить багато звичайних і незвичайних, але цікавих і дивовижних фактів про все "най-най..." в Україні. Зі сторінок книги можна довідатись, де в нашій країні знаходяться найвищий водоспад і найглибше озеро, який з птахів літає найвище і яка риба живе найдовше, де й коли були зафіксовані найвища температура повітря і найнижчий атмосферний тиск.
Для читачів різного віку, професій і уподобань.

ISBN 966-7520-57-9

© Маценко Г.О., 2000
© Басалига В.А., обкладинка, 2000
© "Навчальна книга — Богдан", 2000

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ

Україна — суверенна держава Східної Європи. Її площа — 603,7 тис.км^2. На заході Україна межує з Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією, на північному заході — з Білоруссю, на південному заході — з Молдовою, на північному сході — з Російською Федерацією. Загальна протяжність кордонів — 6500 км. З півдня територію України омивають Чорне та Азовське моря.

КРАЙНІ ГЕОГРАФІЧНІ ТОЧКИ (МЕЖІ)

Крайня північна точка — с.Грем'яч Чернігівської області — 52°18′ північної широти і 33°12′ східної довготи.

Крайня південна точка — маяк на мисі Сарич в Автономній Республіці Крим — 44°22′ північної широти і 33°44′ східної довготи.

Крайня західна точка — поблизу м. Чоп Закарпатської області — 48°25′ північної широти і 22°08′ східної довготи.

Крайня східна точка — околиця с.Червона Зірка Луганської області — 49°18′ північної широти і 40°13′ східної довготи.

Найвіддаленіша географічна точка території України — острів Зміїний, розташований у Чорному морі, на відстані 37 км від материка.

НАЙБІЛЬШІ ВІДСТАНІ

Найбільша відстань з півночі на південь становить 893 км.

Найбільша відстань з заходу на схід — 1316 км.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ЦЕНТР

Географічний центр України міститься на північно-східній околиці районного центру Добровеличківка Кіровоградської області. Його координати — 48°23′ північної широти і 31°11′ східної довготи.

Географічний центр України розташований у точці з географічними координатами 48°23′ північної широти і 31°11′ східної довготи — с. Добровеличківка Кіровоградської області

Крайня північна географічна точка — с. Грем'яч Чернігівської області

Крайня західна географічна точка — м. Чоп Закарпатської області

Крайня східна географічна точка — с. Червона Зірка Луганської області

Найвіддаленіша географічна точка території України — острів Зміїний

Крайня південна географічна точка — мис Сарич в АР Крим

ШАНОВНИЙ ЧИТАЧУ!

У ваших руках незвичайна книга. Власне, це — мала енциклопедія, в якій зібрано безліч звичайних і незвичайних, але цікавих і дивовижних фактів про все "най-най..." в Україні.

Книга допоможе вам дізнатися, де в нашій країні найвищий водоспад і найглибша печера, які птахи літають найвище і яка риба живе найдовше, де й коли були зафіксовані найвища температура повітря і найнижчий атмосферний тиск.

Це — перше з п'яти видань, які планується видати в серії **"Книга рекордів України"**. Готуються до виходу наступні випуски: "Людина і суспільство", "У світі науки і техніки", "Культура і мистецтво", "Спорт. Розваги".

Усі ці книжки розраховані на читачів різного віку, професій, уподобань.

РЕЛЬЄФ

ГОРИ

Найбільша гірська система в Україні – Українські Карпати, які є частиною східних Карпат. Знаходяться вони на заході країни, у межах Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей і простягаються смугою завдовжки понад 280 км і завширшки 100-110 км від верхів'їв р.Сан до витоків р.Сучави. Площа – понад 24 тис. км². Українські Карпати – середньовисокі гори, їхня пересічна висота 1000 м.

Найвищий гірський масив – Чорногора в Карпатах, у межах Закарпатської та Івано-Франківської областей. Простягається на 40 км між долинами річок Чорна Тиса, Біла Тиса та Чорний Черемош. Тут знаходяться усі найвищі вершини України, які перевищують 2000 м.

Найбільші гірські вершини України

Гора	Висота, м	Місцезнаходження	Область
Говерла	2061	Чорногора (Українські Карпати)	Закарпатська та Івано-Франківська
Бребенескул	2032	– » –	– » –
Петрос	2020	– » –	Закарпатська
Гутин Томнатик	2016	– » –	– » –
Ребра	2010	– » –	Закарпатська та Івано-Франківська
Піп Іван	1936	Мармароський масив	Закарпатська
Туркул	1933	Чорногора	Закарпатська та Івано-Франківська
Брескул	1911	– » –	– » –
Близниця	1882	Свидовець	Закарпатська
Петросул	1855	Чорногора	– » –

Найвища гора *України – Говерла на межі Івано-Франківської та Закарпатської областей. Підноситься над хребтом Чорногора заввишки 2061 м над р.м. Має конусоподібну форму, вкрита альпійськими луками, чагарниковими пустищами. Південно-західні схили переходять у пагорбисті передгір'я і Закарпатську низовину.*

Найвищі точки рівнинної частини України

Гора	Висота, м	Місцезнаходження	Область
Берда	515	Хотинська височина	Чернівецька
Камула	471	Подільська височина	Львівська
Вапнярка	460	Гологори	– » –
Могила Мечетна	367	Донецький кряж	Луганська
Бельмак-Могила	324	Приазовська височина	Запорізька
Могила-Гончариха	277	– » –	Донецька
Савур-Могила	277	Донецький кряж	– » –
Тарасова гора	197,7	Придніпровська височина	Черкаська

Найвищий гірський хребет – Полонинський. Він знаходиться у внутрішній смузі Українських Карпат, у межах Закарпатської області. Простягається між річками Уж і Тересва майже на 150 км. Середні висоти 1400-1500 м, максимальна – 1677 м (гора Стій).

Найвища точка рівнинної частини України – г. Берда у Чернівецькій області, що відноситься до Хотинської височини. Її висота – 515 м.

Гора-барометр. Ця чи не найдивніша гора розташована поблизу с. Дніпрова-Кам'янка на Дніпропетровщині. Вона має цікаву

властивість – створювати шум у безвітряну погоду. Про гору-барометр місцеві мешканці кажуть: коли "Гостра" шумить – чекай зміни погоди. І вони ще ніколи не помилялись. Секрет цього явища полягає в тому, що узвишшя розташоване в районі повітряної течії, або простіше, – на протязі. Цю особливість природи використовували спостережливі предки, вибираючи місце для будівництва вітряків. Досі в народі розповідають про чудо-млин, який колись стояв неподалік і безупинно крутився.

Гора з найдовшою назвою. Серед найвищих гір України є дві гори, повні назви яких складаються з трьох слів і відповідно мають 20 і 19 літер. Це Піп Іван Чорногорський та Піп Іван Мармароський.

Гірський хаос. Часом внаслідок землетрусів на схилах, що вивітрюються, трапляються грандіозні обвали, які утворюють величезні хаоси. Хаос на схилі гори Демерджі, що знаходиться в центральному пасмі Кримських гір (поблизу Алушти) утворився внаслідок обвалу 1894 р. і наступних років. Загальний об'єм брилевого навалу в цьому "кам'яному морі" перевищує 1 млн. м^3.

"Суперник" Йєллоустонського національного парку. Одним із чудес Криму є гірський масив Карадаг – унікальний вулкан юрського періоду, з якого лава виливалася двічі. По суті, це гірська група, що включає у себе кілька хребтів і самостійних вершин. У цьому своєрідному музеї, створеному самою природою, можна прочитати кам'яний "літопис" Землі майже за півтори сотні мільйонів років. Тут знайдено більше ста мінералів та їх різновидів, серед них – сердолік, опал, геліотроп, агат. На думку відомого геолога академіка А.П.Павлова, "оригінальні форми рельєфу і пейзажні красоти Карадагу можуть посперечатися з найчудовішими куточками Йєллоустонського національного парку в лісистих горах Північної Америки."

ПЛОСКОГІР'Я

Найбільше плоскогір'я розташоване в Карпатах на висоті 1758 м над рівнем моря. Це плоска вершина гори Паленица в крайній східній частині Карпат – Чивчинських горах.

ВИСОЧИНА

Найбільшою височиною, тобто частиною земної кори, підвищеною відносно рівнинної території, є Подільська височина в західній частині України. Вона простягається смугою завдовжки 580 км, завширшки до 180 км. Найбільша вершина Подільської височини – г. Камула (471 м) розташована у Львівській області.

КРЯЖ

Найбільший кряж. Кряжем називають лінійно витягнуту височину з м'якими, округлими обрисами вершин. Над прилеглими рівнинами підвищується на десятки, рідше – на сотні метрів. Найбільшим в Україні вважається Донецький кряж – найвища частина Донецької височини у межах Луганської, Донецької та Харківської областей. Пересічна висота його 200-300 м, максимальна – 367 м (г. Могила Мечетна).

НИЗОВИНА

Найбільша низовина, тобто ділянка суходолу значного розміру з абсолютною висотою до 200 м, – Поліська, що на півночі України, у басейні рік Дніпра та Прип'яті, в межах Волинської, Рівненської, Житомирської та Київської областей. Середні висоти – 150-200 м, максимальна – 316 м.

МОРЯ

Наймілководніше море. Цей світовий рекорд належить Азовському морю. Середня глибина

■ ***Найбільше море**, що омиває Україну, – Чорне море, яке має площу 422 тис. км^2. Північна частина моря, яка омиває береги України, через невеликі глибини (80-120 м) та впадання у літній період теплих річкових вод ліпше прогрівається, а тому північне узбережжя моря є найбільш заселеним. Чорне море витягнуте в широтному напрямі. Його довжина (найбільша відстань з заходу на схід) 1150 км, а ширина (найбільша відстань з півночі на південь) – 580 км. У Чорне море впадають Дніпро, Дунай, Дністер, Південний Буг. Особливістю моря є зараженість його вод сірководнем, починаючи з глибини 150-200 м. В ньому існує колова система поверхневих течій, спрямованих проти годинникової стрілки. Об'єм води – 550 тис. км^3.*

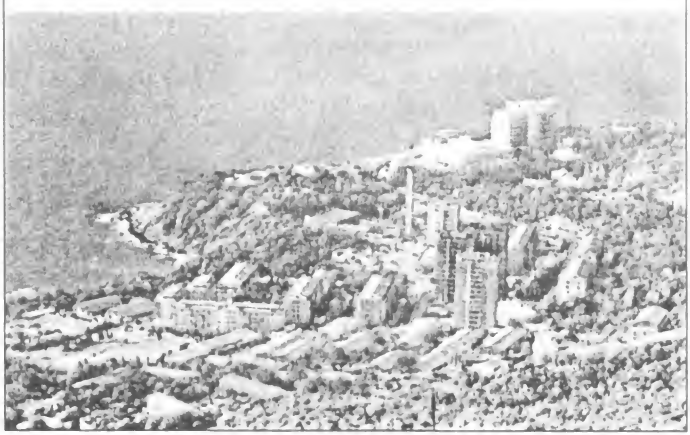

Азовського моря становить 8 м, максимальна – 15 м. Азов можна розглядати як великий причорноморський лиман Дону.

Найбільша морська глибина. При середній глибині Чорного моря 1315 м, максимальна становить 2245 м.

Найбільша морська течія. Відомо, що основні течії Чорного моря мають вигляд замкнутого циркулюючого кола, де рух водних мас відбувається проти годинникової стрілки. Найбільша течія проходить з півдня на північ у 3-9 км від берегової лінії, сягає ширини до 60 км і при спокійній погоді має швидкість 8-10 морських миль за добу. Друга, менш сильна "зворотна" течія в глибині моря, наче утворює два кільця, що розташовані у його східній та західній частинах.

Найвищий і найнижчий історичні рівні моря. Близько 22 тис. років тому рівень Чорного моря сильно знизився, і воно стало ізольованим від Середземного. Зв'язок його з Середземним морем відновився значно пізніше, після трансгресії, яка почалася близько 7-10 тис. років тому. Ця трансгресія тривала і в усі наступні століття, причому з невеликим коливанням. Найбільшою з них була Фанагорійська регресія, пік якої припадає на V-III ст. до н.е. Під час цієї регресії рівень моря був нижче сучасного у середньому на 5 метрів. 1-1,5 тис. років тому на Чорному морі відбувалася Німфейська трансгресія вод, внаслідок чого рівень моря піднявся вище сучасного на 1-2 метри. Деякі острови зникали, інші з'являлися, виходили зі старих річищ річки, змінювала обриси берегова лінія.

Період з найшвидшим підйомом вод, що містять сірководень, зафіксований у Чорному морі. В 1955-1961 рр. багато вчених були здивовані фактом підйому середнього рівня глибинних вод, що містять сірководень, та їхнього аномально високого розташування на локальних ділянках відкритої частини водойми. У середньому швидкість підйому межі анаеробної зони становила 6 м за рік. Нині цей показник не перевищує 2 м. У центрах циклонічних вирів (зони підйомів вод) ця поверхня може міститись на горизонтах 50-75 м при середній глибині її заляган-ня 120-130 м. За останні 30 років вона піднялася в середньому на 50 м.

■ ***Найменше море**, що омиває береги України, – Азовське. Площа його 39 тис. км². Довжина від гирла Дону до Арабату – 340 км, ширина від Темрюка до гирла р. Берди – понад 150 км. Об'єм водної маси – 290 км³.*

Максимальна концентрація сірководню, розчиненого у воді Чорного моря, відмічена на глибинах близько 2 км і становить 13 мг/л. До речі, це у 100 разів менше, ніж необхідно для його 100%-го насичення і виходу з води у вигляді газу, тобто виникнення вибуху.

Найвищі хвилі. 19 січня 1931 р. у Чорному морі розігрався сильний шторм, про який науковець Сімеїзської обсерваторії В.Альбіцький писав: "Величезні хвилі заввишки більше 10 м (це рекордна для Чорного моря висота) насувались кожні 7-8 секунд. До невпізнання змінився пляж поблизу скелі Діва, а кам'яний страж-ідол "Мономах", що вистояв навіть під час землетрусу 1927 р., розколовся на сім величезних брил."

ШЕЛЬФ

Найбільший шельф. Так називають мілководну зону або материкову обмілину, котра визначається як прибережна частина морського дна. Отже, найбільший масив шельфу у Чорному морі локалізований на південному заході від Одеси, де його ширина складає близько 227 км.

Найменший шельф, завширшки 3,5 км, розташований біля мису Аюдаг в Криму, поблизу Гурзуфа.

БАНКА

Найбільша банка. Численні річки Чорноморського басейну виносять величезні маси твердого піску й формують прибережні акумуляторні форми – бари, коси, банки.

Найбільша банка – Одеська – простягається вздовж північної берегової ділянки Чорного моря від Одеси до Очакова. Цей підводний пісковий вал, створений десятки тисяч років тому палео-Дніпром і палео-Бугом, є нині продовженням Кінбурнської коси. Довжина банки – близько 50 км, ширина становить 6-9 км, відмітки глибини на ній сягають 5-6 м, а жолоб між банкою та корінним берегом – до 20 м завглибшки.

ПЕРЕШИЙОК

Найдовший перешийок. Перешийком називають вузьку смугу суходолу, що з'єднує дві значні за площею його ділянки. В Україні найбільші перешийки знаходяться між Чорним та Азовським морями, а рекордсменом серед них є Перекопський, який з'єднує Кримський півострів з материком. Довжина його 30 км, ширина – 7-23 км. Через нього проходить траса Північно-Кримського каналу, автомобільна дорога та залізниця Херсон-Джанкой.

КОСА

Найбільша коса, тобто вузька намивна смуга суходолу, одним кінцем сполучена з материком, — Арабатська стрілка довжиною 115 км й шириною від 270 м до 7,5 км. Знаходиться у західній частині Азовського моря, в Кримській і Херсонській областях. Прилягає до Керченського півострова.

РІЧКИ

Найповноводніша ріка України — Дніпро. Пересічний об'єм стоку за рік (пункт спостереження — м.Дніпропетровськ, Лоцмано-Кам'янка) — 52,42 км³. Певною мірою "посперечатися" з ним може Дунай. Його басейн розташований на території багатьох країн Європи, а в Україні він протікає на невеликій відстані в 174 км. Середній річний стік становить приблизно 123 км³, що вдвічі більше стоку Дніпра.

Найглибша річка. У середній течії — від с. Пижнів до м.Могилева-Подільського — Дністер тече Подільською височиною, де долина ріки звужується й поглиблюється, подекуди набуваючи каньйоноподібної форми завширшки до 0,4-1,5 км, а завглибшки до 10 м.

Найбільші річки України

Річка	Куди впадає	Довжина, км		Площа басейну, км²
		в Україні	загальна	
Дніпро	Чорне море	981	2201	504 000
Південний Буг	— » —	806		63 700
Псел	Дніпро	717		22 800
Дністер	Чорне море	705	1362	72 100
Сіверський Донець	Дон	672	1053	98 900
Горинь	Прип'ять	659		27 650
Десна	Дніпро	591	1130	88 900
Інгулець	— » —	549		14 870
Ворскла	— » —	464		14 700
Случ	Горинь	451		13 800

Найбільший річковий басейн. Басейн Дніпра має площу 504 тис. км² і включає близько 32 тис. водотоків, серед яких 89 — річки завдовжки 100 км і більше. В межах України — 286 тис. км². Площа басейну Дунаю становить 817 тис. км², але він майже повністю розташований на території країн Центральної Європи. На територію України припадає лише 64 тис. км².

■ ***Найбільша ріка** України — Дніпро. Із загальної довжини 2201 км, на Україну припадає 981 км. Це третя за довжиною і площею басейну ріка Європи (після Волги і Дунаю). Бере початок з болота Аксенінський мох на південних схилах Валдайської височини, впадає у Дніпровський лиман Чорного моря. Басейн ріки займає 65% площі України.*

Найбагатоводніший річковий рукав. Кілійське гирло — найбагатоводніший рукав Дунаю: через нього проходить 70% стоку і відкладається найбільша кількість мулу. При впадінні у море гирло утворює дельту, яка сформувалася порівняно недавно, в останні 150-200 років.

Найбільша річкова дельта України належить Дніпру. Загальна площа її 350 км², довжина — 47 км. Тут налічується 13 великих рукавів. Натомість дельта Дунаю займає площу 560 тис. км², а в межах України — лише 120 км².

Найгустіша мережа річок — в Українських Карпатах. Вона перевищує 1 км/км². На Прикарпатті коефіцієнт густоти у верхів'ях Дністра становить 0,55 км/км², тим часом як у басейні правобережних приток Прип'яті — 0,36, а в басейні Дніпра вище Десни — 0,29 км/км².

Найрідша мережа річок. На півдні України є досить обширні райони, де густота річкової сітки наближається до нуля. Такі райони розташовані у приморсь-

кій смузі між Дніпром та Інгульцем, а також між Дніпром та Молочною.

Найбільший похил. Залежно від місцевих умов, річки мають різноманітний характер долин і річищ, різні похили й швидкість течії. За цими ознаками можна виділити три основних групи річок: гірські, річки розчленованих рівнин та річки низин Полісся. Гірські містяться в районі Карпат та Кримських гір і мають падіння до 60-70 м/км у верхів'ях та 5-10 м/км у передгір'ях. Швидкість течії велика і становить 1-2 м/с, а при паводках сягає 3-5 м/с. Найбільший похил серед річок України має р. Авунда в Криму, яка впадає в Чорне море. При довжині 8,8 км і площі басейну 26,1 км² цей показник становить 160 м/км. Дещо менший від "рекордного" показник має р. Аян-Дере (Узень), яка теж впадає у Чорне море – 120 м/км (при довжині 10,3 км та площі басейну 23 км²).

Найменший похил мають річки низин Полісся, які протікають по низовинах у північній та північно-західній частині території України. Вони мають широкі та слабо заглиблені долини, значну заболоченість басейнів. Тут цей показник переважно менший за 1 м/км. Так, притока Дніпра – р. Солониця, при довжині 23 км і площі басейну 402 км², має похил 0,04 м/км, а рукав Туринчук, який впадає в Дністер, при довжині 56 км і площі басейну 250 км² – лише 0,02 м/км. Але на звання абсолютного чемпіона претендує р. Церніце, яка впадає в Керепець (басейн Дунаю). Довжина її 19 км, площа басейна – 57,8 км², а похил – 0,016 м/км.

Найбільший об'єм стоку, тобто кількість води, що протікає через отвор (поперечний переріз) водотоку за певний час, має Дніпро (біля Києва 43,9 км³/рік).

Найкоротша річка. З-поміж понад як 2,5 тис. річок, зафіксованих у "Каталозі річок України", найменшу довжину має р.Отуз (площа басейну – 82 км², впадає у Чорне море). Її довжина – 4,5 км.

Найменша річка, зафіксована у "Каталозі річок України", має назву Кизил-Кобинка і впадає у Салгир. Площа її басейну становить 21 км², а довжина – 5,1 км.

Річка, яка зникає. Найдивнішою річкою в Україні вважається Мокра Волноваха – притока Кальміусу, що в Донецькій області. Довжина її – 63 км, площа басейну – 909 км². На своєму шляху вона кілька разів зникає або втрачає частину води, а потім з'являється знову. Наприклад, від верхів'я до балки Антон-Тарами відбувається нагромадження води за рахунок розвантаження підземних вод у руслі самої річки і внаслідок впадання водотоків з 9 невеликих бічних балок. Від гирла балки Антон-Тарами до с. Стили вода зникає і з'являється тільки на півдні села. Нагромадження води триває до останніх виходів граніту біля гирла балки Кам'яної. На думку одних, підземна течія річки проходить карстовими печерами, інші вважають, що річка "живиться" самостійно системою підземних вод.

Річка, яка нікуди не впадає. На звання найдивнішої може претендувати й річка Сліпа Турія, що на Волині. Вона майже ніде не згадується, а "Словник гідронімів України" інформує, що "водотік її визначається як річка, яка нікуди не впадає", і подає її "прописку" – басейн Прип'яті. Свій початок річка бере від джерела в Щетининських та Чарчинських болотах, має своє русло і течію, місцями сягає 20 м завширшки, а потім через кілька кілометрів зникає. Не зумівши дістатися до Прип'яті або Стиру, Сліпа Турія залишається водяним "апендиксом" на рівнинних болотах.

"Найлегковажніша" річка. З озера Кургулуй, що на південному заході, витікає річка Велика Репіда і впадає в Дунай. Але під час повенів, коли рівень води в Дунаї стає вищим за рівень води в озері Кургулуй, річка повертає свою течію в зворотньому напрямку – від Дунаю до озера.

Річка з найдовшою назвою. У "Каталозі річок України" зафіксована назва правої притоки Дніпра, що на Кіровоградщині: Калебердянський Омельник (23 літери). Але в Україні є кілька річок, назви яких включають три слова, як, наприклад, Яр Цапиного Хутора або Східна Золота Липа. Однак абсолютна першість у цьому "рекорді" належить річці в Одеській області, яка має назву Перший Куяльник Кучурганський – 27 літер!

Річки з найкоротшою назвою. Це річки Уж та Уг.

ПОТОКИ

Потоки з найдовшими назвами. За "Словником гідронімів України", у трьох потоків в назві є по 23 літери. Поблизу с. Бережок Турківського району на Львівщині є Потік з Дністрина Дубового, у с. Красноїмові Верховинського району Івано-Франківської області – Потік зі Студеної Головиці, а в с. Яблуниці того ж району – Потік із-під Сеньківського.

СТРУМОК

Струмок з найдовшою назвою. За "Словником гідронімів України", один із струмків, що впадає в Азовське море, має назву Права Вершина Мокрого Яланчика!

ОЗЕРА

Найбільше озеро в Україні – Ялпуг, що у пониззі Дунаю в Одеській області. Довжина його – 39 км, ширина – до 5 км, середня глибина – 2 м (максимальна – 6 м), а площа – 149 км². Східні та західні береги переважно стрімкі, розчленовані. Живиться озеро переважно за рахунок паводкових вод Дунаю та річок Ялпуг і Карасулак.

Найбільш мілке озеро. Серед великих озер країни на це "звання" претендує Мойнацьке озеро в Криму, відокремлене від Чорного моря піщаним пересипом. При площі бл. 76 км² його глибина становить 0,85 м.

Найнижче розташоване озеро. Рівень Сакського озера поблизу м. Саки в Криму на 2,1 м нижчий за рівень моря. Довжина його – 5,5 км, ширина – від 1,6 до 3 км, пересічна глибина – 0,6 м, а найбільша – 1,5 м. Дно вкрите мулом потужністю до 2,5 м.

Озеро "Морське око". Поблизу с. Липча Хустського району на Закарпатті в урочищі Липовець розкинулося у кратері загаслого вулкану на висоті 600 м живописне озеро з поетичною назвою. Над ним височіє скелясте урвище, що надає особливої краси цьому куточку дикої природи. Озеро є гідрологічною пам'яткою і являє науковий інтерес з тектонічного погляду (як кратер вулкану, що діяв у неогеновий період).

Найтепліше озеро. Сакське озеро в Криму поблизу Євпаторії при площі понад 1000 га має глибину близько 1 м, тому ропа тут прогрівається до 30°С.

■ ***Найглибше озеро.*** *Серед багатьох озер Волині за своїми розмірами не має собі рівних Світязь. При площі 27,5 км² воно має максимальну глибину 58,4 м. Проте деякі друковані джерела стверджують, що максимальна глибина озера сягає 70 м.*

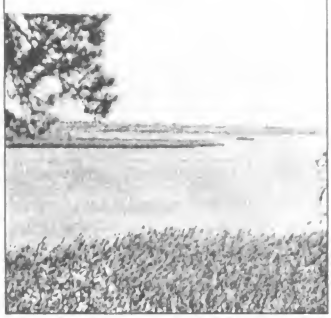

Найбільші озера України

Озеро	Місцезнаходження	Площа, км²	Довжина, км	Максимальна ширина, км	Максимальна глибина, м
Ялпуг	Басейн Дунаю	149,0	39,0	5,0	6,0
Кугурлуй	– » –	93,5	20,0	10,0	2,0
Кагул	– » –	90,0	25,0	8,0	7,0
Сасик (Сасик-Сиваш)	Кримський півострів	71,0	18,0	12,0	1,2
Катлабуг	Басейн Дунаю	67,0	21,0	6,0	4,0
Китай	– » –	60,0	24,0	3,5	5,0
Донузлав	Кримський півострів	48,2	30,0	8,5	27,0
Актаське	– » –	26,8	8,0	3,5	0,1
Світязь	Басейн Західного Бугу	24,2	9,3	27,5	58,4
Узунларське	Кримський півострів	21,2	10,3	5,5	0,1

■ ***Найбільше гірське озеро*** *– Синевир в Закарпатській області (басейн річки Тереблі). Площа – 0,07 км², найбільша глибина – 24 м, стала температура води становить близько 11°С. В народі його називають "синім оком". Сильний землетрус, а можливо багатовікові вивітрювання викликали обвал скель, які загатили долину гірського потоку й утворили озеро на висоті 989 м над р. м. Живлять його кілька гірських потоків, а витікає струмок. Озеро майже не заростає, тут водяться лососеві, зокрема форель.*

Озеро з найдовшою назвою. Якщо йдеться про назви з одного слова, то тут першість за озером поблизу Дністровського лиману на Херсонщині – Верхньосолонецьке (17 літер). Якщо з двох слів, то 18 літер має назва озера Дармоліївський Плес поблизу с.Дудчани Нововоронцовського району Херсонської області.

19 літер має назва озера Червоноармійська Яма у с. Гаврилівка того ж району. Але абсолютним "рекордсменом" є назва Верхній Домаський Уступ, що на Херсонщині: 3 слова – 21 літера!

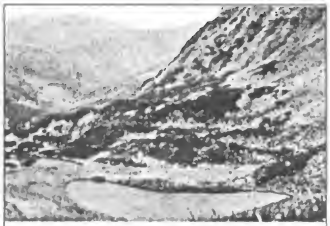

■ *Найвисокогірніше озеро.* *Це озеро льодовикового походження Бребенескул, розташоване у Раховському районі Закарпатської області між карпатським хребтом Чорногорою та горою Гутин Томнатик на висоті 1801 м. Завдовжки воно понад 134 м, завширшки – 44 м, площа становить 4000 м², а максимальна глибина – 2,8 м. Береги з кам'яних осипів – заввишки до 4 м.*

■ *Озеро "з куполами".* *В центрі невеликого озера поблизу с. Оконська на Волині б'ють два потужних джерела, які утворюють на його дзеркальній поверхні два чашоподібних "куполи". Джерела дають 200 л/с чистої води. Протягом усього року вода в озері має постійну температуру + 8°С. У великі морози над ним завжди клубочиться пара. Таємниця загадкового озера пов'язана з вапняковими породами, серед яких воно розташоване.*

ЛИМАНИ

Найбільший відкритий лиман в Україні, тобто затоплена морем пригирлова частина річкової долини або балки, – Дніпровсько-Бузький. Це відкритий прісноводний лиман у північній частині Чорного моря, біля берегів Миколаївської і Херсонської областей. Складається з витягнутого Дніпровського лиману завдовжки 55 та завширшки 16 км і вузького (5,5-11 км) та звивистого Бузького лиману завдовжки 47 км. Площа лиману – 800 км², максимальна глибина – 12 м. З Чорним морем сполучається затокою завширшки 3 км.

Найглибший лиман – Тилігульський на узбережжі Чорного моря, на межі Одеської та Миколаївської областей. При площі 150-170 км² найбільша глибина становить 21 м.

Найбільші лимани України

Лиман	Місцезнаходження	Площа, км²	Довжина, км	Максимальна ширина, км	Максимальна глибина, м
Дніпровсько-Бузький	Узбережжя Чорного моря	800,0	55,0	16,0	12,0
Дністровський	– » –	360,0	42,0	12,0	2,7
Сасик (Кундук)	– » –	204,8	35,0	11,0	3,9
Тилігульський	– » –	150-170	80,0	3,5	21,0
Молочний	Узбережжя Азовського моря	168,0	35,0	10,0	3,0
Шагани	Узбережжя Чорного моря	74,0	11,5	9,3	2,0
Алібей	– » –	72,0	15,0	11,0	2,5
Хаджибейський	– » –	70,0	40,0	3,5	13,5
Куяльницький	– » –	56-60	28,0	2,5	3,0
Будацький	– » –	30,0	15,0	2,7	2,0

ЗАТОКИ

Найбільша затока вздовж узбережжя України – Кіркінітська у північній частині Чорного моря. Її довжина – понад 118 км, ширина – до 80 км, глибина – до 36 м. На мілководді затоки – місце гніздування водоплавних птахів.

"Наймолодша" затока. З-поміж великих заток, які оточують Україну, Сиваш часто називають Гнилим морем. Але старанно дослідивши береги і дно цієї водойми, науковці виявили, що озерна улоговина аж ніяк не морського походження, а сам Сиваш зовсім не релікт стародавнього моря. З'ясувалося, що озеро виникло усього 800-850 років тому, а раніше тут була заболочена низина.

■ ***Найбільший закритий лиман*** – *Сасик (Кундук) в Одеській області. У зв'язку із спорудженням Дунай-Дністровської зрошувальної системи лиман відокремлений від моря греблею. Довжина – 35 км, ширина – від 4,5 до 11 км, площа – 204,8 км². Максимальна глибина – 3,9.*

Найсолоніша затока. У Сиваші, або Гнилому морі, – мілководній затоці на заході Азовського моря біля берегів Криму, солоність води сягає від 11,2‰ до 200‰ у південній частині. Вміст солей тут настільки високий, що відбувається самовільне випадання їх в осад.

ПРОТОКА

Найбільша протока поблизу України – Керченська, яка з'єднує Чорне і Азовське моря та розділяє Керченський і Таманський півострови. Довжина її становить близько 41 км, ширина – від 4 до 45 км, а пересічна глибина 5-13 м. Ця протока є важливою транспортною магістраллю між портами Чорного і Азовського морів.

ОСТРОВИ

Найбільший морський острів, який належить Україні, є Джарилгач – острів в Каркінітській затоці Чорного моря. Довжина його – близько 42 км. Він створений піщаними відкладаннями, входить до складу Херсонської області. Складається з піщаних та лесових відкладів. Місце гніздування перелітних птахів.

Найбільший озерний острів. На це "звання" може претендувати мальовничий острів, вкритий великими яворами й липами на українському "Байкалі" – озері Світязь на Волині. Його площа – близько 7 га.

Найбільший річковий острів – Хортиця на Дніпрі, у межах Запоріжжя. Омивається Дніпром та його рукавом Річищем. Довжина – 12 км, ширина – 2,5 км, площа – 3000 га. Перші згадки про нього належать до X ст.

Найвіддаленішим островом України є острів Зміїний або Фідонісі, розташований у північно-західній частині Чорного моря за 37 км від Кілійського гирла Дунаю. Його площа – 1,5 км². Входить до складу Одеської області.

Найбільш "таємничий" острів. Повідомлення арабських мандрівників IX ст. про землі Давньої Русі містять чимало загадок для дослідників. Ціле століття, наприклад, шукали вітчизняні історики та археологи місце перебування великого острова, де, за арабськими джерелами, жили східнослов'янські племена, які об'єднувала назва "Русь". З цього острова довжиною "в три дороги" Русь здійснювала набіги на ворогів. Нікому не спадало на думку шукати величезний острів на території Русі. І дійсно, як міг таємничий острів опинитися на суші? І все ж таки його знайшли. В Ірдинському болотному масиві, що в Черкаській області, траплялися уламки старовинних кораблів, якорі та інші сліди судноплавства. З'ясувалося, що заплави річок Ірдинь і Тясмин являють собою старовинне ложе Дніпра, яке було судноплавним тисячу років тому. Нижче Канева Дніпро розділявся раніше на два рукави, правий з них був головним і судноплавним. Між двома рукавами і був величезний, 130 км завдовжки, заболочений і лісистий острів.

"Блукаючі острови". Цей феномен спостерігається останніми роками в Чорному морі між Сулинським каналом Румунії та українським островом Зміїним. Вчора тут начебто нічого не було, а сьогодні раптом виткнувся з води піщаний острівець, натрапивши на який, можна не тільки сісти на мілину, а й пошкодити судно. Минає якийсь час – і сліду від того острівця не лишається, зате з'являються схожі в інших місцях. Фахівці стверджують, що основною причиною виникнення "блукаючих островів" є знесення течією піску.

Найновіший острів. Внаслідок виверження морського грязевого вулкану у Темрюцькій затоці Азовського моря у серпні 1988 р. на відстані 240 м від берега утворився острів площею близько 2700 м² та заввишки у південній частині 2,8 м над р. м.

ПІВОСТРОВИ

Найновіший півострів. В одній з бухт Азовського моря, що неподалік Керчі в Криму, на початку 1990 р. з води несподівано виріс півострів з чорного мулистого ґрунту шириною 70, довжиною 300, а висотою майже 1,5 м.
На думку вчених, це явище викликане значним зсувом суші, що з'явилася над водою під тиском горизонтальних вулканів, на які багатий Керченський півострів.

ВОДОСПАДИ

Найвищий водоспад в Україні – Карабі-Яйла в Криму, в якому вода падає з висоти 160 м. Але діє він протягом короткого проміжку часу: іде дощ – оживають срібні стрічки, стає сухо – він висихає, тому його називають ефемерним.

Найбагатоводнішим водоспадом є водоспад на річці Улу-Узень в Криму. В ущелині Хапхал річка утворює уступ заввишки 15 м, з якого вода прямовисним потоком завширшки 5 м падає у глибокий котлован у річищі. Пересічна витрата води – 236 л/с.

■ ***Найбільший водоспад***, *який "працює" майже цілий рік, – Учансу на однойменній річці. Вода падає майже прямовисно з уступу Головного пасма Кримських гір з висоти 98,5 м, нижче утворюються ще три водоспади. Пересічна витрата води – 0,05 м³/с. Навесні стік значно збільшується, а влітку водоспад стає зовсім незначним. Довкола Учансу – заповідний ліс з кримської сосни, вічнозелених чагарників.*

БОЛОТА

Найзаболоченіша місцевість в Україні розташована в північно-західній частині Полісся. Заболоченість цієї території перевищує 20% і становить 1,8 млн. га. Сама лише площа торф'яних боліт дорівнює 529,4 тис. га. Широкому розвитку процесів заболочування на Поліссі сприяють приплив річкових вод з навколишніх височин, позитивний баланс вологи, рівнинність і незначне дренування поверхні, неглибоке залягання водонепроникних порід та великі весняні розливи рік.

Найбільший болотний масив в Україні – Кремінне, що у Рокитнівському та Сарненському районах Рівненської області, у долині річки Льви. Загальна площа – 35 тис. га. У південній частині болотного масиву добувають торф. Цей масив використовується також як сільськогосподарське угіддя.

Найвище гірське болото розташоване на сідловині між Карпатськими полонинами Брескул та Пожижевською на висоті 1800 м. Це субальпійське улоговинне болото виникло внаслідок заболочування озер.
До таких боліт також належать болота в урочищі Озерному (1750 м) та під горою Бребенескул (1700 м).

Найбільше висяче болото. Найбільш незвичайними серед боліт вважаються висячі, або схилові, які туляться на гірських схилах. Найбільше серед них – Глистове, яке розташоване на південному схилі однойменної полонини у Гринявських горах (Карпати) на висоті 1450 м. Воно відрізняється досить багатою флорою – тут, наприклад, зустрічаються 17 видів осик. Це болото – пам'ятка природи державного значення з 1975 р.

ПЕЧЕРИ

Місцевість з найбільшою кількістю печер. На плато Чатирдаг в Криму нараховується понад 1000 карстових вирв та 135 печер, шахт і криниць. Серед них – знаменита Бінбаш-Коба ("Тисячоголова") довжиною 110 м, з якою пов'язані численні легенди, Суук-Коба ("Холодна") – 210 м, шахти "Бездонна" – 161 м, "Хід конем" – довжиною до 213 м і глибиною 50-60 м.

Найдовша печера у вапняках. Поблизу с. Перевальне Сімферопольського району в Криму, коло витоків струмка Червонопечерського, правої притоки Ангари, міститься печера Червона (Кизил-Коба). Протяжність її численних горизонтальних та вертикальних ходів становить 13,7 км.

Найдовша печера у пісковиках – Страдчанська на Поділлі – 0,36 км.

Найглибша печера – Солдатська, розташована у кримському масиві Карабі-Яйла. Її глибина – 500 м, протяжність – 2100 м. Дно вкрите глиною та вапняковими брилами.

Найпросторіша печера – печера Озерна в Подільсько-Буковинській карстовій області на Тернопільщині. При довжині 114 км вона має об'єм 700 тис. м³ і площу 310 тис. м². Другою за цими показниками є печера Попелюшка (420 м³), третьою – Оптимістична (386 тис. м³).

■ ***Найбільший півострів*** *– Кримський, площа його – близько 27 тис. км². Омивається Чорним та Азовським морями. На півночі сполучається з материком через Перекопський перешийок. Більша рівнинна частина півострова зайнята Причорноморською низовиною, а на півдні підносяться Кримські гори.*

Найбільш багатоповерхова печера. Уже згадувана печера Червона в Криму, завдовжки 13,7 км, вимита підземними водами у верхньоюрських вапняках, які мають червонуватий колір, звідки й назва. У її системі нараховується до 6 поверхів – це високі, нерідко величезні зали, які прикрашені ажурними гронами кристалів, сталактитами та сталагмітами і поєднуються між собою коридорами та вертикальними ходами. Нижчі поверхи обводнені, тут є озера і підземна річка, яка витікає в ущелину і створює водоспад.

Найбільша кількість паралельних галерей. У печері Аянській, що в 6 км на південний схід від с.Добре Сімферопольського району в Криму, п'ять паралельних галерей. Ця печера являє собою карстову порожнечу у верхньоюрських вапняках вздовж великого регіонального розлому. Усі галереї, майже паралельні, містяться в різних тектонічних блоках по розламних тріщинах. Довжина печери – 500 м, глибина – до 22 м, ширина – 0,5-0,6 і висота – 0,4-4,0 м, дно горизонтальне, вкрите брилами, щебенем, озерами. Аянське джерело є найбільшим виходом підземних вод карстової системи Чатирдагу.

■ *Найдовша печера в Україні – Оптимістична, розташована поблизу с.Коралівки в Тернопільській області, в гіпсах Поділля. В ній розвідано і закартовано 188 км ходів на глибині 20 м. Площа – 215 000 м², об'єм – 500 тис. м³. Це найдовша гіпсова печера у світі.*

Найбільші печери України

Карстова порожнина	Карстова область	Місцезнаходження	Довжина, м
Оптимістична	Подільсько-Буковинська	Тернопільська область	188 000
Озерна	– » –	– » –	114 000
Попелюшка	Передгірно-Кримська	Автономна Республіка Крим	80 000
Кришталева	Подільсько-Буковинська	Тернопільська область	22 000
Млинки	– » –	– » –	21 000
Червона (Кизил-Коба)	Гірсько-Кримська	Автономна Республіка Крим	13 700
Вертеба	Подільсько-Буковинська	Тернопільська область	7 820
Буковинка	– » –	Чернівецька область	2 300
Угринь	– » –	Тернопільська область	2 120
Солдатська	– » –	Автономна Республіка Крим	2 100

Найглибші печери України

Карстова порожнина	Карстова область	Місцезнаходження	Глибина, м
Солдатська	Гірсько-Кримська	Автономна Республіка Крим	500
Каскадна	– » –	– » –	400
Нахімовська	– » –	– » –	374
Дружба	– » –	– » –	270
Гвоздецького	– » –	– » –	191
Еміне-Баїр-Коба	– » –	– » –	150
Аверкієва	– » –	– » –	145
Суворовська	– » –	– » –	140
Бездонна	– » –	– » –	140
Еміне-Баїр-Хосар	– » –	– » –	125

Найпросторіший підземний зал. На це звання може претендувати зал Чернівецьких спелеологів у печері Попелюшка, що у Новоселицькому районі Чернівецької області. При довжині 170 м і середній ширині 20 м його об'єм становить понад 4000 м³.

Найдоступніша печера для туристів, мабуть, Кришталева. Вона розташована на високому скелястому березі р. Циганки на околиці с. Нижнього Кривчого в Тернопільській області. Усі її коридори і зали простягаються майже на 22 км, туристичний маршрут має довжину 3 км. До неї є зручний під'їзд, а центральний лабіринт електрифікований. Тут багато коридорів, залів, гротів, стіни і стелі

яких вкриті різнокольоровими кристалами гіпсу.

Печера прозорих стін. Поблизу с. Мала Уголька Тячівського району на Закарпатті розташована карстова печера, закладена у юрських мармуризованих вапняках і утворена двома перпендикулярними камерами завдовжки 5 та 20 м. Їхні стіни вкриті молочно-білим прозорим кальцитом із зеленуватими натіками, які нагадують за формою казкові кам'яні квіти. Печера має наукове та естетичне значення.

Перлинова печера. Поблизу с. Крутилова Тернопільської області є карстова порожнина глибиною близько 40 м. Вона утворена у рифових вапняках. Печера вертикальна, починається 11-метровим колодязем. На стінах є натічні утворення, у невеликих купелях знайдено печерні перли.

Печера з настінними малюнками первісних людей епохи мезоліту розташована у Заставнівському районі Чернівецької області, поблизу села Баламутівки. Звідси і назва — Баламутівська печера. Ця геологічна пам'ятка природи площею 10 га має велику археологічну цінність.

Найбільший сталагміт, ймовірно, знаходиться у печері Скельній, що в 1 км на південний схід від с. Родніковського на Ай-Петринській яйлі в Криму. Карстова печера, закладена у верхньоюрських вапняках, має три зали. В одному з них міститься чудовий витвір природи — сталагміт заввишки 7 м.

Найбільші сталактити. В печері Бузулук-Коба, що поблизу с.Бджолиного в Криму, у просторому гроті завдовжки 70 м і завглибшки 15 м звисають багаторічні гірлянди льодових бурульок — сталактитів, до 3 м довжиною. Однак це ще не "рекорд". В печері Червоній (Кизил-Коба) в Криму грандіозні зали прикрашені ажурними кальцитовими натіками, довжина окремих сягає 5-8 м.

Найбільші сталагнати. Так називаються натічні утворення у вигляді колон у карстових порожнинах, які формуються при злитті сталактитів і сталагмітів. Найбільші — заввишки до 18 м, діаметром до 5-6 м і масою до 1100 т — відомі в печерах Кримських гір. У 12 кримських печерах знайдені сталагнати значних розмірів, звалені внаслідок землетрусів.

КАНЬЙОН

Найдовший каньйон в Україні — Дністровський має довжину 250 км. Ця наймальовничіша ділянка Дністра простяглася від гирла р.Золота Липа до гирла р.Збруч. Каньйон утворює багато фантастичних звивів — меандрів, що є наслідком геологічної будови терену, тектонічних зсувів і процесів водної та вітрової ерозії. Глибина — 150-180 м.

Найглибший каньйон — так званий Великий каньйон Криму — колосальний розмив, утворений рікою Аузун-Узень на північному схилі Ай-Петринської яйли. При довжині понад 3 км й ширині, що місцями не перевищує 3-4 м, глибина каньйону сягає 250-320 м. Кам'яні ядра, що переносяться бурхливим водним потоком по дну каньйону, висвердлюють у його ложі численні котли і ванни.

Найбільший підводний каньйон. Географи та геологи, які досліджували протягом останніх десятиріч Чорне море, пережили своєрідну "епоху географічних відкрить", знайшовши й вивчивши сотні величезних підводних ущелин на морському дні. Найбільша з них — каньйон в гирлі Дунаю — простягається майже на 250 км, сягаючи глибини до 1500 м.

ДОЛИНИ

Долина привидів. На північ від Алушти, на схилі гори Демерджі в Криму, є долина, де внаслідок процесів вивітрювання скелі утворюють дуже своєрідні форми, які часто нагадують, особливо на відстані, фігури людей і тварин, а частіше вежі, гриби, стовпи та колони. Один із стовпів піднімається на висоту 25 м, поруч з ним — кілька менших. З цією пам'яткою природи пов'язано кілька легенд. В одній з них йдеться про те, що в стародавні часи кочівники, котрі завоювали Крим, на вершині Демерджі (у перекладі означає "Коваль") влаштували величезну кузню, в якій примушували працювати поневолених людей і кувати зброю. Молодиця Марія прийшла на гору і стала просити жорстокого коваля-наглядача піти з гори і не губити народ. За це він вбив жінку. Від нечуваного злочину гора затремтіла, завойовники перетворилися у потворні кам'яні постаті. Закам'яніла і Марія. На вершині Демерджі й нині видна скеля — профіль Марії.

БАЛКИ

Балка з найдовшою назвою. У Шевченківському районі Харківської області є балка з назвою з 17 літер: Великохуторянська. Балка Адаман-Чалган-Тамара. Ця балка — ліва притока Дубівки, права притока Кальміусу, що впадає в Азовське море, як бачимо, має назву з 18 літер. Але "рекорд" все ж таки належить балці поблизу с. Ставрове Краснооктянського району на Одещині, яка називається Великий Сухий Ягорлик (19 літер!).

Незвичайна назва балки. Поблизу смт Старобешевого на Донеччині є балка з дивною назвою: Ніде Жити.

ПІСКИ

Піщані дюни можна побачити в ботанічному заказнику Березові Колки, що на південному березі Дніпровського лиману Херсонської області. Це дюни еолового походження — кучугури, які утворилися під дією вітру, котрий пересував пісок, намитий водами Дніпра. Цей унікальний вид рельєфу дістав назву кучурного ландшафту. Тут вивчається мож-

■ ***Долина нарцисів***, *що біля м. Хуста на Закарпатті, є єдиним місцем в Україні, де в природних умовах ростуть білосніжні нарциси вузьколисті. На вигляд вони дуже подібні до садових, але квітки більші і досягають інколи 10 см у діаметрі. Живописна долина площею 80 га, вкрита суцільним килимом квітів і оперезана пологими прськими схилами, є пам'яткою природи.*

ливість закріплення піщаних валів за допомогою деревних порід.

Співучі піски. Це явище спостерігається в багатьох місцях світу. Подібне маємо і в Україні, поблизу Нікополя, на косі біля річки Лапінки, на одному з рукавів Дніпра. Спів цих, мабуть, найдавніших пісків чути після дощу, коли верхній шар злипається і утворює крихку кірку. Крокуючи ними, можна почути звуки, подібні на свист повітря, випущеного з автомобільної камери.

СКЕЛІ

"Кам'яний гриб". У Новограді-Волинському, що на Житомирщині, на лівому березі р. Случі височить скеля оригінальної форми, яка нагадує велетенський гриб. Цей "гриб" зі своєю ступінчастою "грибницею" складається із сірого дрібнозернистого граніту. Ця мальовнича пам'ятка природи приваблює численних туристів.

"Голова витязя". Недалеко від с. Устя Кам'янець-Подільського району на Хмельниччині, у гирлі р. Смотрич, міститься урочище Стовпці. Тут, в уривчастих виходах силурійських порід, представлених вапняками та доломітами з шарами глинистого сланцю, зустрічаються скелі-стовпи з чудернацькими формами вивітрювання. Одна з них висотою 16 м нагадує голову воїна в шоломі.

■ ***Зачарована долина.*** *У верхів'ях струмка Смерекового в Іршавському районі на Закарпатті розкинулося напрочуд мальовниче міжгір'я — Зачарована Долина, або Смереків Камінь. Численні скелі заввишки від 20 до 100 м внаслідок процесів вивітрювання набули різноманітних форм, що нагадують руїни давніх замків, дерева (Скам'яніла смерека), тварин (Верблюд-велетень). Цей державний заказник площею 150 га приваблює багатьох туристів.*

"Протяте каміння". Ця незвичайна скеля височить поблизу перевалу Німчич на кордоні Путильського й Вижницького районів у Чернівецькій області. Утворена вона з розбитих пластів пісковику, мальовничо насунутих один на одного, і сягає висоти 30 м. У ній утворилася рідкісна форма вивітрювання — брама близько 2 м заввишки, яка й дала назву цій групі скель.

"Кам'яна брама". Поблизу с. Мала Уголька Тячівського району на Закарпатті, в долині р. Малої Угольки, є оригінальна скеля, яка являє собою своєрідний карстовий міст у мармуризованих вапняках, де карстові процеси проклали прохід завширшки 10 і заввишки 3 м. Ця геологічна пам'ятка має не тільки пізнавальне, але й наукове значення як оригінальна форма карсту.

"Скелі закоханих". На околиці с. Костилівки Рахівського району на Закарпатті на протилежних берегах Тиси височать дві обривчасті скелі заввишки до 20 м з хрестами на височинах. Легенда оповідає, що хрести на скелях встановлені на пам'ять про трагічну загибель молодят Івана й Марічки, батьки яких заважали сватанню закоханих. У відчаї Марічка кинулася зі скелі й загинула. Приголомшений лихом Іван пішов за нею, кинувшись зі скелі протилежного берега Тиси.

"Сеноманські богатирі". Поблизу с. Лисичників на Тернопільщині, на правому схилі долини р. Серет, відшаровуються стовпоподібні скелі заввишки 7-8 м та завширшки в основі 5-6 м, складені вапняками сеноманського ярусу (верхня крейда). Скелі дуже мальовничі, мають естетичне значення.

"Скелі-кораблі". У 4 км на південь від гори Опук, розташованій у прибережній частині Керченського півострова в Криму, є дві скелі заввишки 7-12 м. Ці скелі-кораблі (Єлькен-Кая), закладені рифовими вапняками, дуже при-

■ ***"Золоті ворота".*** *Таку назву має незвичайна скеля-острівець у Чорному морі за 85 м від берега, біля узбережжя масиву Карадаг в Криму. Скеля являє собою арку заввишки 25 м і складається з вулканічних порід базальтів.*

крашають місцевість та ілюструють абразійну діяльність моря. З ними пов'язана легенда про кам'яні вітрильники, про те, як батько, незважаючи на сильний шторм, вийшов у море, щоб застерегти сина від одруження на заміжній жінці. Коли корабель батька майже наздогнав корабель сина, спалахнула блискавка розірвала чорне небо, страхітливий удар хитнув гору Опук. Частина гори відкололася, і тисячі уламків посипалися в море. Налетів новий шквал, і кораблі зникли назавжди, а на місці катастрофи з води піднялися дві скелі, подібні на кораблі під вітрилами. І здається, що несуться вони морем один за одним й ось-ось один наздожене інший...

Скелі з "ієрогліфами" можна побачити поблизу с. Середнє Водяне Рахівського району на Закарпатті. На східному схилі гори Бужори виходять відкладення міоценового віку у вигляді шарів пісковика. На їхній поверхні збереглися численні прибойні знаки, що свідчать про хвилювання стародавнього моря, а на вигляд нагадують ієрогліфи.

■ ***Скелі "Близнята".*** *На узбережжі поблизу Гурзуфа в Криму є дві скелі-острови Адалари, які прикрашають місцевість і надають неповторних рис цьому куточку Криму. Легенда про ці скелі розповідає, що брати-близнята, які мешкали на горі Аюдаг (а на її вершині дійсно є залишки дуже старовинного укріплення) і княжили там, завоювали та спустошили селище, де мешкали сестри-близнята — дві горді і сміливі красуні. Брати сподівались, що завоюють кохання цих дівчат, але силою не змогли це зробити, і доля розпорядилася так, що всі четверо загинули в морі та перетворилися у скелі-близнята.*

КЛІМАТ

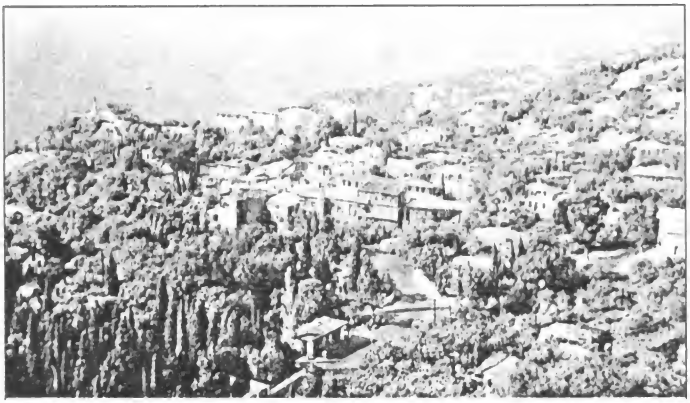

■ *Найтепліше місце – курортна місцевість Місхор в Криму, що в 12 км від Ялти, займає прибережну смугу завдовжки 7 км. Середньорічна температура повітря тут становила +14°С. На рік тут буває не більше десяти днів з туманами і 23 дні з морозами (в Ялті – 37). Середня температура найхолоднішого місяця – лютого – становить +4,3°С. Не спостерігається тут здебільшого і сильних вітрів.*

ТЕМПЕРАТУРА

Найхолодніший район – північний схил Полісся, де середня мінімальна температура становить від -21 до -28°С, а абсолютний мінімум -37°С.

Найтепліший район – південний берег Криму. Зима тут дуже тепла, середня температура січня +4°С, а абсолютний максимум сягає лише +39°С, оскільки літня спека пом'якшується бризами.

Найвищі значення температури повітря спостерігаються у червні – серпні й становлять +36... +40°С. На південному сході та півдні цей показник досягає +42°С.

Найнижчі значення температури повітря спостерігаються у січні – лютому при вторгненнях континентального арктичного повітря й змінюються в межах від -30°С до -40°С. На сході країни та в гірських районах Українських Карпат – до -42°С.

Найхолодніший місяць року – січень. Середні січневі температури в Україні знаходяться в межах від -8°С на північному сході до +4°С в Криму.

Найтепліший місяць – липень. Середня температура коливається зазвичай в межах 17 – 24°С.

Найвища температура (+40,1°С) зафіксована в Куп'янську Харківської області в липні 1938 р., а пізніше, в липні 1971 р., повторилася в Асканії-Нові. До рекордної наближалась також температура в липні 1938 р. в Старобільську на Луганщині (+39,7°С).

Найнижча температура повітря зафіксована 8 січня 1935 р. в Луганську. В результаті вторгнення повітряних течій з Арктики температура понизилася тут до -42°С. Низькі температури було зафіксовано також в 1940 р. в Дніпропетровську (-38,2°С) та Старобільську (-36,6°С). За деякими даними, під час лютої зими в Центральній Європі 1928 – 1929 рр. у Карпатах подекуди температура знижувалася до -43°С.

Найрізкіше зниження температури. Під час вторгнень арктичного повітря спостерігається зниження температури, подекуди досить значне – понад 20° за добу. Найрізкіше зниження було зафіксоване в Чернігові вночі з 15 на 16 січня 1940 року, коли мінімальна температура з -3°С впала за добу до -27,4°С, тобто на 24,4°С.

Найтриваліший час безморозної температури повітря зафіксовано в 1966 р. в Ялті – 342 дні. Дещо менший показник спостерігався в 1960 р. в Севастополі – 296 днів та в Керчі – 295.

Найтепліша зима. Виключно теплою була зима 1956 – 1957 років. Тоді листопад був холодний, а грудень, січень і особливо лютий – дуже теплі. В південних і західних областях в лютому ґрунт відтанув повністю, почалось його просихання. В лютому в Криму, Херсонській, Одеській та Івано-Франківській областях проводили боронування зябу, культивацію і оранку, а в Криму ще й сівбу ранніх ярових. 25 лютого в Нікітському ботанічному саду (Автономна Республіка Крим) зацвів кизил. Середні температури середини лютого становили у Львові +3,3°С, Херсоні +3,8°С, Одесі +4,0°С.

Найдовша зима. Зимою, що найдовше затягнулася, може вважатися та, що була в 1677 р. За старовинними документами, в запорізьких степах тоді "сніги і морози трималися до св. Георгія", тобто до 6 травня.

Найхолодніша зима. Надзвичайно суворою була зима 1953 – 1954 років. Вже наприкінці лис-

топада мінімальні температури знизились до -26°С на сході й до -19°С в інших районах країни. Відтак, після нетривалої відлиги, на початку січня температура знову знизилася до -19 ... -27°С, а в Івано-Франківській області до -43°С. Середня температура була значно нижчою багаторічної: у Львові — на 7,0°С, Луганську — на 7,6°С, в Херсоні — на 8,8°С. В лютому в окремі дні температура на сході сягала -38°С. Опади були незначними, що призвело до промерзання ґрунту на глибину 1,5 м.

Найтриваліші холоди, з температурою повітря -10°С і нижче, утримувались в Полтаві протягом 544 годин — з 22 січня до 14 лютого 1954 р. Дещо менший показник було зафіксовано у Києві — 405 годин (з 17 січня до 2 лютого 1937 р.) та Чернігові — 402 годин (з 26 січня до 12 лютого 1956 р.).

Найтриваліша спека спостерігалася в 1946 р. в Мелітополі — 75 днів температура сягала понад 30°С. Дещо меншої тривалості спека зафіксована в Луганську в 1954 р. — 65 днів, у Вознесенську в 1946 р. — 61 та Херсоні у 1954 р. — 54 дні з температурою понад 30°С.

Найспекотніше літо. Літо в запорізьких степах у 1575 р. було таке гаряче, що від страшної спеки вигоріла трава, висохла вода в річках. У серпні і жовтні в багатьох місцях через Дніпро навіть вівці переходили вбрід, а на дніпровському низу, біля Микитиного перевозу й річки Чортомлика, висохли всі плавні, так що татари вільно переправлялись з лівого берега Дніпра на правий і нападали на табори запорізьких козаків.

ТИСК

Найвищий атмосферний тиск зафіксовано 21 січня 1907 р. у Львові — 1062,9 гПа (799,2 мм рт. ст.). Із зміщенням антициклону на південь тиск, наближений до абсолютного максимуму, був зафіксований у ті дні також у Києві — 1060,7 гПа (797,5) та в Одесі — 1058,4 гПа (795,8 мм рт. ст.).

Найнижчий атмосферний тиск був зафіксований при переміщенні середземноморського циклону 13 березня 1930 р. у Києві і становив 968,2 гПа (728 мм рт.ст.).

ВІТЕР

Найбільша швидкість вітру в Україні зафіксована в Криму на горі Ай-Петрі в грудні 1947 р. — 50 м/с.

ОПАДИ

Найменше опадів випадає на півночі Криму, на узбережжі Чорного та Азовського морів — річна сума тут не перевищує 250 мм/рік.

Найвологіший рік у країні був 1933-ій, коли значними опадами було охоплено все Правобережжя і частина Лівобережжя. Навіть в посушливому причорноморському степу опади перевищували 480-560 мм, на півночі їх випало 720-800, а в Передкарпатті — 800-1000 мм.

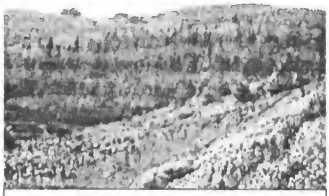

■ *Найвологіше місце — Українські Карпати, а в них — полонина Пожижевська, де річна кількість опадів сягає 1593 мм.*

Найтриваліший період без дощів було зафіксовано в Полтаві з 11 березня до 3 липня 1934 р. За 115 днів тут випало лише 13,2 мм опадів.

Найбільш "сніжне" місце — селище Руська Мокра на Закарпатті — стійкий сніговий покрив тут лежить в середньому 11 днів на рік. Дещо менший період "білим покривалом" буває вкрите м. Дружба Сумської області — в середньому 116 днів на рік, на Ай-Петрі і в Сумах — 89. Висота заметів сягає 50, а в гірських районах — понад 100 см. Екстремальні показники на більшій час-

■ *Найбільш вітряне місце — г. Ай Петрі в Криму. Вітер зі швидкістю понад 15 м/с у 1949 р. дув тут 125 днів. Такий же вітер спостерігається в середньому 120 разів щорічно на полонині Пожижевській в Карпатах.*

Найбільший сніговий покрив. *На Верховинському і Полонинському хребтах, на хребтах Горгани, Свидовець, Червона Чорногора концентрація снігу в лавинозборах нерідко перевищує 5-8 м, а в окремих випадках – і 10 м.*

тині України зафіксовані взимку 1966 – 1967 рр.

Найтриваліший сніговий покрив спостерігався взимку 1963-1964 рр. в м. Дружбі на Сумщині – 169 днів. Дещо менший показник зафіксований взимку 1908-1909 рр. в Сумах – 166 днів, на Ай-Петрі – 154 дні в 1922-1923 рр.

"Кривавий" дощ. Південні і південно-східні штормові й ураганні вітри на узбережжі Середземного моря нерідко переносять червоний пил, який викликає "криваві" дощі. Колись вони досягали Австрії, Південної Польщі, викликаючи забобонний жах, про що зазначалось в хроніках та літописах. У 1716 р. така злива випала у Львові. Єпископ негайно проголосив піст й посилені моління.

"Риб'ячий" дощ випав поблизу м. Любомля на Волині в середині 1930-х років. За згадкою І. Котовича, опублікованою у виданні "Озерний край", з потоками дощу одного разу раптом полетіла риба – жива, сріблясta. Полишивши худобу, пастухи у захопленні бігали по вигону і голими руками не те що ловили – збирали "дари неба". Мабуть, смерч десь закрутив озеро чи річку й разом з водою прихопив трохи риби".

"Молочний" дощ випав у червні 1956 р. у Києві. У дощових краплях виявили часточки білої глини, які потрапили в атмосферу під час пилової бурі.

Брудний дощ. Під час пилової бурі навесні 1960 р. пилоподібні частки ґрунту повітряними потоками переносились на великі відстані й випадали у вигляді брудного дощу. Так було, наприклад, 9 квітня цього року в районі Києва.

Чорний сніг випав 16 лютого 1929 р. в Чернівцях. Як повідомляла львівська газета "Новий час", "сніг був перемішаний з попелом і падав головно в Бесарабії. Вчені думають, що той попіл вулканічного походження".

СОНЯЧНА РАДІАЦІЯ

Найбільша річна сума прямої сонячної радіації, тобто сонячної радіації, яка надходить до Землі у вигляді паралельних пучків випромінювання, дорівнює на півдні Кримського півострова 5165 МДж/м². У лісостеповій зоні (Полтава) – 3842, а в Українських Карпатах (с. Міжгір'я) – лише 2145.

СОНЯЧНЕ СЯЙВО

Найбільша тривалість сонячного сяйва*, що є однією з важливих характеристик радіаційного режиму, а також показником режиму хмарності, спостерігається в Криму – Судаку (2550 годин за рік), Саках (2500), Сімферополі (2458).*

НЕБЕЗПЕЧНІ ЯВИЩА ПРИРОДИ

ЗЕМЛЕТРУСИ

Найнебезпечніші сейсмоактивні зони з інтенсивністю землетрусів 6 і більше балів (за 12-бальною міжнародною шкалою) в Україні пов'язані з двома сейсмічними регіонами. У Карпатському сейсмічному регіоні максимальна інтенсивність землетрусів спостерігається на північному заході Одеської області (7-8 балів) і в окремих регіонах Чернівецької області (7 балів). Значні площі, у тому числі Одеса, зазнають 6-бальних поштовхів. Середній період повторюваності 8-бальних землетрусів з епіцентрами на території гірського масиву Вранча в Румунії – 80-160 років, 7-бальних – 30-150 років. У Кримсько-Чорноморському сейсмічному регіоні епіцентри розташовані головним чином в акваторії Чорного моря, на крутому материковому схилі за 20-40 км від узбережжя південного берега Криму. Інтенсивність дії землетрусів на південному березі Криму і Керченському півострові становить 6-8 балів. Руйнівні землетруси бувають тут рідко – раз на 400 років.

Найдавніший землетрус на території сучасної України, про який збереглася документальна згадка, датований 63 р. до н.е. Він дістав назву Пантикапейського. "В той час, як Мітрідат справляв на Боспорі свято Цецери, раптом стався такий сильний землетрус, що, кажуть, за ним послідували страшні зруйнування міст і полів", – свідчить давнє джерело. За даними розкопок можна допустити одночасні характерні пошкодження кам'яних будівель в I ст. н.е. в таких населених пунктах: Пантикапей (на місці сучасної Керчі), Німфей, Кітей. Якщо йдеться про вітчизняні джерела, то найдавніша згадка про землетрус належить до 1091 р. коли у літописі Нестора з'явився запис: "Того літа, коли князь Всеволод був на полюванні за Вишгородом... упав великий змій з неба, і жахнулися всі люди. У цей час задвигтіла земля, це відчув багато хто".

Найсильніший землетрус на території України відбувся 11 вересня 1927 р. в Криму. Сила його – 8 балів за шкалою Ріхтера. Район найбільших струсів і руйнувань був обмежений вузькою прибережною смугою від Алушти до Севастополя. Інтенсивні поштовхи зафіксовано в Алупці – обвалився мур мечеті, пошкоджений Воронцовський палац, в Алушті – пошкоджені готелі, тріснула Генуезька вежа, зруйнована більша частина Кікенеїза, спостерігалися завали на шосе під Ореандою, обвали на горі Кішка. В Ялті дуже сильні поштовхи спричинили падіння труб і карнизів, гірські обвали, постраждали житлові будинки, готелі "Росія", "Джаліта". Всього в районі Ялти постраждало 70% будівель. Збитки від землетрусу сягнули 25 млн. крб. Загинуло 3, поранено 65 чол.

Найбільш сейсмоактивна місцевість. Поблизу с. Старуні Богородчанського району на Івано-Франківщині на місці старого озокеритового промислу є невелика ділянка площею близько 1,5 км², назва якої – Чудо-Старуня нагадує про унікальне поєднання різноманітних стратиграфічних мінерально-петрографічних, гідрологічних та інших особливостей. Висока сейсмочутливість проявляється у появі тріщин, провалів, рості порогів й невеликих водоспадів, грязьовому вулканізмі, активній динаміці газовиділення, а також у нерівномірному піднесенні – близько 1 м за сім років. Чудо-Старуня реагує на землетруси, що відбуваються у радіусі 3-6 тис. км. в Румунії, Італії, Німеччині, Іраку, на Кавказі і навіть у Середній Азії. Цей постійно діючий підземний "барометр" – унікальне місце для вивчення особливостей динаміки землі, закономірностей формування корисних копалин, прогнозу землетрусів.

ВУЛКАНИ

Найбільший постійно діючий вулкан. На західному березі р. Луквиці, поблизу с.Старуні Богородчанського району (Івано-

■ ***Найбільше виверження вулкану.*** *Посилаючись на народні перекази, вчений Н. Н. Клепінін датує початком XVII ст. незвичайне за силою виверження вулкану Джау-Тепе в Криму. Воно було настільки сильним, що розміщене поблизу сопки село довелося перенести на інший бік балки. Виключним за обсягом викинутої грязі було виверження вулкану Джау-Тепе (Крим) в 1909 р., коли довжина грязевого потоку сягнула майже 330 м, а ширина – до 30 м. Усього з жерла було викинуто 128 тис. т сопочної грязі. Діяльність грязьового вулкана відображена й у назві пагорбу: в перекладі українською – це "ворожа вершина".*

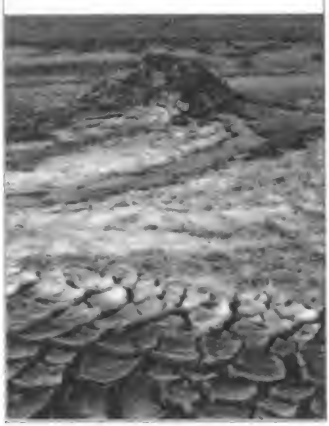

Франківська область), є вже згадувана унікальна місцевість Чудо-Старуня. Геологічні породи утворюють тут складний тектонічний перегин, на вершині якого розташований працюючий вулкан з висотою конуса приблизно 3 м й довжиною глинистих потоків 10-60 м. З'явився він у 1977 р. внаслідок землетрусу в Румунії й нараховує нині 8 кратерів та 10-12 непостійних мікрократерів, які виділяють газ, воду, глинисту пульпу, інколи нафту або її диференціали. У зв'язку з далекими землетрусами у землі виникають тріщини завширшки 0,5-3 см, які закриваються через 3-5 діб.

ЗСУВИ

Найбільший зсув розвивається в районі Одеси, де знайдено посуви землі, які охоплюють майже всю прибережну територію міста. Інструментальні геодезичні виміри показують, що опускання поверхні землі в західній частині міської забудови становить 1-2 мм за рік, а поблизу морського порту сягає 3-6 мм за рік. Тут доводиться навіть закріплювати підвалини знаменитої театральної будівлі, яка стоїть на косогорі. На думку вчених, це — класичний приклад розвитку гігантського зсуву.

Найдовший зсув. 4-5 лютого 1953 р. під Одесою спостерігався зсув, який охопив усю товщу порід морського берега до меотичних глин включно. Ширина його була невеликою (15-20 м), проте довжина становила близько 2 км. Усі дрібні прибережні будівлі були зруйновані, зсувна поверхня зяяла численними тріщинами, що йшли в різних напрямках. До моря видалось кілька гряд, а одна з них нагадувала квітку, що розкрилася. Земляні маси прямо на очах піднімалися вгору й відгинались у протилежні боки від середини. Максимальна висота валів випирання становила 5 м, і вони були віддалені від берегової лінії на 70 м.

Найкатастрофічніший зсув. У вересні 1962 р. на території санаторію ім. Чкалова в Одесі внаслідок втрати стійкості берегового схилу в ґрунті з'явилася зсувна тріщина, після якої швидкість розвитку зсуву різко зросла. Приблизно через рік, у ніч з 13 на 14 жовтня 1963 р., відбулося катастрофічне посування: від берега відділився й опустився вниз великий масив ґрунту 420 м завдовжки й 35 м заввишки. Одна частина його посунулася на 6 м у горизонтальному напрямку в бік моря, інша повернулася й нахилилася під кутом у 4-10° від горизонтальної площини.

Найбільший зсув-потік. На південному узбережжі Криму є зсуви, зовсім не подібні на ті, що бувають під Одесою. Підземні води, які буйно витікають біля підніжжя вапнякової стіни яйли у багатьох місцях й помережують її воронками й печерами, насичують породи, які починають поволі сповзати схилом вниз і тягнуть за собою великі валуни вапняків, що нагадує глетчер. На Кримському узбережжі інколи відбуваються катастрофічні зсуви, коли маси розрідженої землі об'ємом у мільйони кубічних метрів швидко висуваються до берега й вганяються в море. Найбільший зсув-потік стався поблизу Кучук-Коя у 1786 р. й був описаний П.Палласом. Зсувний язик висунувся тоді в море на 80 сажнів (понад 150 м) і хоча до нинішнього часу цей виступ зрізаний, рівновага кліфа не поновлена і він продовжує відступати зі швидкістю близько 1 м за рік.

Найбільша кількість активних зсувів зафіксована на південному березі Криму — понад 380. Вони загрожують деяким населеним пунктам санаторно-курортної зони. Майже 100 зсувів налічується в околицях Києва на правому березі Дніпра на відстані 150 км між Вишгородом та Ходоровом. У Канівському районі зсуви були причиною серйозних утруднень при виборі місця правобережного примикання Канівської ГЕС. Тут, у зоні сильнодислокованого плато завдовжки близько 50 км і завширшки до 8-9 км — від с.Трахтемиріва до с.Пекарі, — налічується 80 зсувів.

ОБВАЛ

Найбільший обвал. Великий обвал був зафіксований в Криму на горі Південній поблизу Алушти 30 серпня 1966 р. Зрив маси порід відбувся на висоті близько 100 м, вони відшарувалися у вигляді великих (50-100 м³) брил, що супроводжувалося великим сейсмічним ефектом. Однак прикладом грандіозного обвалу, на думку вчених, може служити обвал у тому ж місці в 1894 р., внаслідок якого була зруйнована частина селища, розташованого під горою.

ВІДСТУП БЕРЕГА

Найшвидший відступ берега. Коли на шельфі видобувають корисні копалини (розсипища, будматеріали тощо), утворюються підводні кар'єри. Такі "пастки" для потоку твердої речовини, що рухається, негативно впливають на загальний динамічний стан шельфу і берега. На чорноморському березі Сакського озера в Криму для комбінату бетонних конструкцій було видобуто близько 15 млн. м³ уламкового матеріалу. Ями, що утворилися на дні, заповнюються наносами з сусідніх ділянок шельфу і берега. В результаті тут створився дефіцит уламкового матеріалу, що викликав відступ берега на 200-300 м (швидкість відступу становить 11 м за рік). Щоб берег поновився у своєму колишньому вигляді, за умови повного припинення видобутку наносів на схилі потрібно не менше 200 років.

ПОВЕНІ

Найдавніша згадка про повінь. У "Повісті минулих літ" є згадка про те, що у 945 р. "пристали послы к Ольге в ладье под Боричевим подъемом, ибо вода

текла тогда возле Киевской горы, а на Подоле сидели люди, но на горе". Таке переселення, що привернуло увагу літописця, могло бути викликане лише великою повінню, при якому Поділ (понижена частина Києва) був залитий. Але перші відносно достовірні дані про високу повінь на Дніпрі датується 1128 р. "В се же лето бысть вода велика, потопи люди, жита й хоромы унесе" – писав про цей рік літописець.

Найбільша повінь тих часів, коли на річках ще не велися регулярні спостереження, – та, що сталася навесні 1845 р., коли після сніжної, холодної зими під час потепління випали рясні опади. З літературних та архівних джерел виявлено, що надзвичайно висока повінь сформувалася тоді на річках на величезному просторі західних губерній Росії від Балтійського до Чорного морів, зокрема в басейнах Прип'яті, Західної Двіни, Десни, Південного Бугу, Дністра та інших. Особливо катастрофічне становище було на Прип'яті й Десні – максимуми рівнів на них не перевищені й досі. Затоплені були тисячі населених пунктів, особливо Ковель, Чорнобиль, Овруч, Луцьк.

Найбільша повінь за часів регулярних спостережень, яка вважається й досі неперевершеною за масштабами, сталася навесні 1931 р. Вона сформувалася майже по всій довжині Дніпра, а також на його великих притоках – Сожі, Прип'яті, Десні, Березині. Попередньою осінню випало багато опадів (130-150% норми), почалися морози до -20 ... -25°С, а наприкінці зими нагромадилося 150-200% снігу. Потужне танення охопило відразу весь басейн, від чого постраждали тисячі населених пунктів, у тому числі Київ, Чернігів, Кременчук, Дніпропетровськ, Херсон. Максимальний рівень води тоді сягнув поблизу с.Лоцмано-Кам'янка на Дніпропетровщині – 686 см, а витрати води в річці становили 25100 м³/с. На думку вчених, така повінь може статися один раз на 300 років.

Найбільша повінь в горах сталася взимку 1947-1948 рр. в Карпатах. Наприкінці грудня 1947 р. в горах накопичився сніговий покрив заввишки 30-50 см, різко потепліло, випали зливи. В результаті на Тисі, Тересві, Тереблі та інших ріках відбулися катастрофічні повені, були затоплені Хуст, селище Вилок та багато інших населених пунктів, на великій площі знищені озимі посіви.

Найбільша повінь, спричинена дощами і зливами, сталася 30-31 серпня 1927 р. в Карпатах. Очевидці розповідали, що зливи йшли одна за одною й супроводжувалися грозою, а в центрі дощів випало 315 мм опадів. Підйом рівня води у річках Стрий, Свіча, Ломниця, Бистриця Солотвинська та інших був шаленим, пік настав вже через 3-4 год. Було затоплено багато населених пунктів у долинах рік (Самбір, Миколаїв, Стрий), бурхливі потоки зносили сіно й зібраний врожай.

Найбільша повінь, спричинена затором льоду, сталася в січні 1967 р. під час скресання гирлової частини Дунаю. Щоб перешкодити затопленню Кілії, один з низки заторів було зруйновано флотилією криголамних буксирів. Виявилось, що це була помилка: маси льоду приєдналися до затору, що був розташований нижче за течією, а рівень у м.Вилковому піднявся до риски 196 см, що для низинної заболоченої місцевості є дуже великим. Через деякий час, щоб не допустити затоплення м.Рені, було зруйновано ще один затор, внаслідок чого рівень у м.Вилковому підвищився до 201 см. Висока вода трималася на цей раз понад 2 доби.

Найбільша пагінна повінь. Пагоном називають підйом рівня води в морських гирлах річок, викликаний дією вітру на водну поверхню. Рекордний серед них, напевно, стався у гирловій частині Дунаю – вершині дельти Кілійського рукава – 4 квітня 1955 р. Майже добу рівень води тримався на рівні близько 135 см над нулем поста при критичному рівні

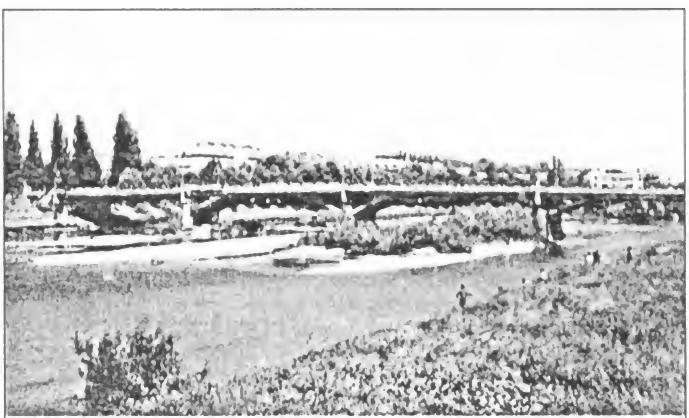

Найтрагічніша повінь нашого часу. *В грудні 1992 р. в Закарпатті на р.Уж сталася повінь, якої не пам'ятають старожили. Високі гори, круті схили гірських річок, часті інтенсивні дощі, різке потепління, форсоване танення першого снігу, що випав напередодні, – от фактори, що стали причиною несподіваного грізного водоспаду, який спричинив збитки на 5 млн. крб. за тогочасними цінами. А найсумніше, що загинуло 17 чоловік. 200 закарпатських сімей позбулись даху над головою, 4 тис. будинків підлягали ремонту, було затоплено 30 тис. га орних земель.*

118 см. Виявилась затопленою третина м. Вилкового й низка населених пунктів.

Найбільша повінь при прориві греблі. Тиха, майже непомітна в літню пору степова річка Обіточна на півдні України наприкінці березня 1985 р. раптом "здибилася" й перетворилася на бурхливий водний потік. Головною причиною цього став прорив греблі внаслідок переповнення водосховища талими водами. На річці ще був льодостав, виникли затори льоду з підйомом рівня до 6 м. Були затоплені кілька сіл Запорізької області.

Найбільша повінь на морі. Повені трапляються на мілководному Азовському морі. У ніч на 29 жовтня 1969 р. над морем розігрався жорстокий шторм зі швидкістю вітру 30 м/с (108 км/год), а в поривах – до 40 м/с (144 км/год). Спочатку південно-західні вітри на периферії глибокого циклону погнали чорноморську воду крізь Керченський пролив до південно-західної частини моря. Через деякий час ця частина моря опинилась під дією іншої периферії циклону, де панував штормовий західний вітер. В результаті мав місце незвичайно великий пагін до 3-4 м на східному березі й відповідно до 1,5-1,8 м на західному.

"Найжорстокіша" повінь. В Іпатіївському літописі є згадка про повінь в Галичі в 1164 р., коли "в один день раптово посилився дощ, вночі вода з Дністра розлилася по луках й піднялася майже до Викового болота й потопила людей більше 300 тих, що йшли з сіллю з Удеча".

ЦУНАМІ

Найдавніша згадка про цунамі на Чорному морі. В письмових джерелах про муки св. Климента – папи римського в Херсонесі Таврійському (берег сучасної Севастопольської бухти), куди він був засланий за проповідь християнського вчення, йдеться про те, що після того, як непокірний проповідник був утоплений поблизу берегів Херсонеса, море тимчасово відступило від берега (від східного закінчення затоки біля Інкермана) на 3-4 км, що дає змогу припустити зниження рівня принаймні на кілька метрів. Якщо вважати, що в основі легенди лежить реальна природна подія (а інакше це "чудо" не піддається природничо-науковому поясненню), то необхідно визнати в ньому велике цунамі. За переказами, св. Климента втопили 25 листопада 101 р., і цунамі, що сталося слідом, можна повною мірою вважати першим безумовно датованим явищем такого типу на Чорному морі.

Найбільше цунамі поблизу берегів України, ймовірно, пов'язане з великим землетрусом XV ст., який охопив весь південний берег Криму. В літературі XVII–XIX ст. існують лише загальні відомості про цю подію, але і з них зрозуміло, що інтенсивність цього землетрусу була близько 9 балів, тобто за руйнуваннями воно було подібне тому, що сталося у вересні 1927 р. Про цунамі в тих джерелах нічого не сказано. Однак опис і землетрусу, і цунамі, що його супроводжував, ми несподівано знаходимо в місцевій татарській легенді. Ось уривок: "І такі великі хвилі піднялися... коло села Форос... що кілька сіл було зовсім змито. Погрозливо вирувало море... високі хвилі ходили по всьому узбережжі". Щоб змити кілька сіл, цунамі повинно було мати висоту не менше 3-4 м. А у 1927 р., коли Крим постраждав від двох сильних землетрусів, висота хвиль, що реєструвалася у кількох пунктах за допомогою самописців, не перевищувала 1 м.

Найдавніша згадка про цунамі на Азовському морі. Як історичний приклад цунамі в Азовському морі, напевно, можна розглядати повідомлення турецького мандрівника Е.Челебі про розлиття цього моря і з'єднання його з Сивашем на західному узбережжі, зокрема поблизу фортець Геніческ і Арабат. Свідчення про "розлиття" і подальший відступ води як курйозний випадок, без згадки про непогоду, бурю, дає змогу вважати, що йдеться саме про цунамі, а не про вітровий нагін, тим більше на західних берегах моря. Найбільш ймовірною причиною цього цунамі, на думку науковця А.О.Ніконова, був великий землетрус, про який нещодавно знайдені згадки в літературних джерелах. Це був землетрус з центром в Чорному морі поблизу Севастополя в середині XII ст. Коливання від нього, безперечно, мали розповсюджуватися по всьому Криму і, звичайно, хвилі з помітною силою могли дійти і до західних берегів Азовського моря, де й викликали таке незвичайне цунамі. Хвиля скоріш за все не перевищувала 0,5-1 м, але і того могло бути достатньо, щоб затопити низинні піщані береги і з'єднатися з Сивашем. Таким чином, вважати, що на Азовському морі не буває цунамі, не слід, але навряд чи вони тут являють реальну небезпеку.

СЕЙШІ

Найзначніший сейш. Сейшем називаються коливання водної поверхні озера, водосховища або моря, зумовлені підйомом рівня води в одній частині водойми (під впливом раптової зміни атмосферного тиску, сейсмічних поштовхів тощо) і одночасним зниженням в іншому, а також подальшим намаганням водної поверхні дійти стану рівноваги. Загалом сейші не загрожують населенню приморських районів, однак у деяких випадках можуть зрушити кораблі, що стоять на якорі, з місць стоянок, гранично натягувати і навіть рвати міцні якірні ланцюги. Так, на Азовському морі зафіксовані сейші з періодами 6-7 і 23 год, на

Чорному – з періодами від 10 хв до 2 год. Найзначніший сейш був описаний у 1917 р. Ю.М.Шокальским: при раптовій зміні тиску на 8 мм рт. ст. рівень води у Севастопольській бухті почав коливатися з періодом 50-60 хв і амплітудою 58 см. Вважається, що така амплітуда для сейшу є винятково великою.

СЕЛІ

■ ***Найбільш селенебезпечний район*** – *Українські Карпати (селі – бурхливі руслові потоки з води та уламків гірських порід, які раптово виникають у долинах гірських річок). В річкових басейнах Тиси, Дністра й Пруту зареєстровано 271 селевий басейн. В Кримських горах – 75.*

УРАГАНИ

Найсильніший ураган. Навесні 1997 р. ураган на Волині забрав життя 9 чоловік, травмував 92. Було пошкоджено 3500 житлових будинків, залишились без струму 603 населених пункти, 216 колективних підприємств, а також 5 шахт, внаслідок чого 135 шахтарів були вимушені затриматись під землею. Ураган до того ж знищив 13 662 га та пошкодив 35 484 га сільгоспугідь та 3 000 га лісу Держлісфонду.

СМЕРЧ

Найінтенсивніший смерч. 8 вересня 1820 р. над Севастополем пронісся небувалий смерч з дощем, громом і блискавкою. Відбулось понад 70 сильніших ударів, з них 16 припало на місто. Вітер зірвав черепичний дах з артилерійського погребу, розкидав на ринку ятки й продавців, зруйнував залізні дахи. Потім вітер підхопив 14-весельний катер, який стояв на березі, і переніс його на 30 сажнів, підняв у бухті 6-весельний ялик з 7 чоловіками й на деякій відстані перекинув його. 6 чоловік врятувалося, один загинув. Було вирвано з корінням 50 молодих дубів, блискавкою вбито 6 чоловік і поранено 27. Усе це сталося за... 8 хвилин.

БУРІ

Найдавніша згадка про бурю. У "Повісті минулих літ" є згадка, датована 866 р.: "Вирушили Аскольд і Дир війною на греків і осадили Цареград... але тут раптом піднялася буря з вітром, і великі хвилі розкидали кораблі. І прибило їх до берега й переламало так, що небагатьом з них вдалося запобігти цій біді й повернутися додому".

Найінтенсивніша шквальна буря. Її характерна особливість – майже раптове утворення, короткочасна дія, швидке закінчення і значна руйнівна сила. Найбільш руйнівною вважається буря, яка була 20 червня 1902 р. в Києві. О 13.10 раптово знявся вітер, який знищив багато дерев, поламавши їх або вивернувши з корінням. О 13.12 суцільною стіною ринула злива.з градом, який розбив у місті ліхтарі й усі віконні шибки з навітряного боку будинків. Через 30 хвилин злива закінчилася, але потік води був таким шаленим і раптовим, що у підвальних приміщеннях втопилося близько 20 чоловік, які не встигли вибігти надвір. За півгодини випало 93,4 мм опадів, тобто в 4 рази більше, ніж під час звичайного тропічного циклону.

Найбільша чорна буря. Назва цієї бурі зумовлена кольором чорноземних і каштанових ґрунтів, що переносяться бурями у вигляді пилу на багато сотень і навіть тисяч кілометрів. Небувалі бурі були на півдні європейської частини колишнього СРСР у березні-квітні 1960 р. Швидкість вітру сягала тоді 15 м/с, а в окремих випадках – до 40 м/с. Тривалість бурі сягала 5 днів. Почавшись у Закаспії, бурі охопили всю південну Україну, розповсюдились за Одесу. Висота підйому хмар куряви, за даними авіарозвідки, перевищувала 1500 м, а в околицях Одеси – сягала 2400 м. На думку вчених, кількість видутого й переміщеного чорнозему сягнула тоді 25 км^3.

Найбільша зимова чорна буря. Так звані чорні бурі трапляються внаслідок того, що у безсніжні теплі зими сніговий покрив малий, ґрунт сухий і пухкий й налітаючі бурі разом зі снігом несуть велику кількість його часток. В лютому 1951 р. у Приазов'ї пройшли такі бурі зі швидкістю 16-18 м/с. Сніг разом з видутим ґрунтом відкладався біля перешкод й створював чорні намети заввишки до 1-1,5 м.

Найбільша чорна буря над морем. Пилова буря 1968 р. викликана ерозійним руйнуванням ґрунтів та перенесенням дисперсного ґрунтового матеріалу, спричинила випадання над Азовським морем 50 т еолового пилу, що в кілька разів більше того, що виносять річки до його басейну. У результаті на морі спостерігалися "ґрунтові хвилі" з чорнозему заввишки до 2 м.

Найбільші пилові "кучугури". Під час пилової бурі у квітні 1960 р. більші частинки пороху, які переносилися вітром, відклалися біля перешкод – лісосмуг, шляхів, на околицях населених пунктів у вигляді величезних порошних кучугур. За даними Київської

гідрометеорологічної обсерваторії, біля деяких лісосмуг утворювалися кучугури заввишки до 2 м й завширшки до 15-20 м, а окремі "язики" їх витягувалися на 30-40 м. При таких заносах у лісосмузі довжиною в 1 км накопичувалося приблизно 30-40 тис. м³ ґрунтового пилу.

СУХОВІЇ

Найбільш схильний до суховіїв регіон. Суховії, тобто гарячі вітри зі швидкістю 5 м/с і більше при температурі повітря не нижче +25°С та низькій відносній вологості, найчастіше спостерігаються у південних і східних областях України. У Херсонській області вони спостерігаються до 25 днів на рік.

Максимальна кількість днів із суховіями – 60 – зареєстрована в 1938 р. в Луганську.

Найінтенсивніші суховії спостерігалися в Україні взимку 1964 р. Бурі тоді охопили всю східну частину республіки й розповсюджувалися зі швидкістю понад 300 км/год. Це були найбільші суховії в цьому столітті. Сумарна тривалість пилових бур у Запорізькій, Луганській, Полтавській областях перевищила 200 год.

ПОСУХИ

Найдавніша згадка про посуху. Як свідчить Троїцький літопис, у 994 р. була "сухмень велия", тобто маловодне літо. Натомість до 1092 р. належить згадка про найжорстокішу, мабуть, посуху стародавніх часів: "Все лето суша такова бысть, яко й земля изгаряше й болота и боровье". Посуха тоді охопила площу кількох сучасних областей. У Києві від голоду померло тоді 700 чоловік, голод був також на Волині.

Найбільша посуха сучасності спостерігалася в Україні в 1946 р. Посуха охопила тоді великі райони усього півдня європейської території колишнього СРСР, а також більшу частину України. Спека почалася вже на початку квітня і протягом кількох декад літа не було опадів.

ВІТРОЛОМИ

■ ***Найкатастрофічніший вітролом.*** *12-14 грудня 1957 р. зафіксовано надзвичайно сильний вітролом, зумовлений атмосферними депресіями з центром над Францією та Північною Європою. Рух повітряних мас подекуди мав швидкість 15-17 м/с, а опади у вигляді злив склали 50-90 мм на добу. Всього на території Українських Карпат на площі 516,6 га було пошкоджено 5,2 млн. м³ деревини.*

ЗЛИВИ

Найсильніша злива спостерігалася 13 червня 1957 р. у Підгайцях на Тернопільщині, коли за 12 год. випало 276 мм опадів. Ця злива завдала значних збитків господарству Бережанського району, були знесені греблі, зруйновані мости.

Найінтенсивніша злива. У Христинівці, що на півдні України, 23 липня 1932 р. за 2 год 20 хв злива дала кількість опадів 140 мм (приблизно з 18.00 до 20.20). Максимальна інтенсивність її (середня за 5 хв) доходила до 2,7 мм/хв. Нагадаємо, що про зливу з інтесивністю опадів близько 1 мм/хв кажуть: "Ллє, як з відра". У випадку інтенсивності 1,5-2,0 мм/хв людині стає важко дихати, якщо вона не під укриттям.

СНІГОВІ ЗАМЕТИ

Найбільші снігові замети спостерігалися в 1956 р. на автомобільній трасі Тула-Харків, коли внаслідок шестиденної завірюхи при швидкості вітру 25 м/с (90 км/год) на ділянці довжиною близько 500 м створились такі щільні снігові кучугури заввишки 3-4 м, що були занесені телеграфні стовпи й дороги. Для ліквідації наслідків стихії довелося залучати населення суміжних областей й усі машини місцевих організацій.

СНІГОВІ ЛАВИНИ

Найбільш лавинонебезпечний район. Найбільша кількість лавинних осередків зафіксована в Карпатах – близько 1 тис. Найбільші з них – в межах Чорногори, Свидівця, Полонинського хребта, Горган. Снігові лавини переміщуються на відстань від кількох десятків метрів до 2-3 км із швидкістю від 1-10 до 80-100 м/с. Об'єми снігу в лавинах в окремих районах Карпат коливаються від кількох десятків й сотень до 1 млн. м³ і мають велику руйнівну силу. У Кримських горах зафіксовано понад 100 лавинних осередків.

Найбільш і найменш лавинонебезпечні періоди. За даними В.Ф.Грищенка, який дослідив у Карпатах повторність лавин взимку-навесні протягом тривалого часу, найчастіше вони трапляються у березні (зафіксовано 254) та лютому (104), а найменше – у листопаді (5).

Найбільші снігові лавини із зафіксованих за останні роки, зійшли у 1968 р. на хребті Чорногора –

об'ємом більше 300 тис.м³ – з г. Стог у Сидовецькому масиві. У 1988 р. об'єм кількох лавин перевищив 500 тис. м³, а двох – 800 тис. м³. Одна з них знищила ліс на площі понад 16 га. Усі вони зійшли в масиві Боржава (Полонинський хребет). З урахуванням виконаних вимірювань лавинозборів (які перевищують 50 га), долини пробігу лавин (до 3,5 км) та висоти снігового покриву в зоні відриву науковці стверджують, що об'єм лавин в Карпатах може сягати 1 млн. м³.

ГРАД

Найдавніша згадка про великий град належить до 1157 р. Як свідчить літопис, "на ту осень зело страшно бысть, гром й молния, град же яко яблоки болши".

Найбільший град. 5 червня 1909 р. сталася велика буря на території Бродівського району Львівської області, яка супроводжувалась градом незвичайного розміру. Деякі градини були розміром із куряче яйце, а подекуди – з велику льодову брилу. Вага деяких таких брил досягала 2 кг. Не дивно, що такий град вибив шиби у вікнах, поранив чимало худоби й навіть людей, а на полях, де були посіви, залишилась гола земля.

Найчастіші спостереження граду – в гірських районах Карпат. Так, на полонині Пожижевській днів з градом щорічно буває не менше 13, в Кримських яйлах – 12, на Волино-Подільській височині – 7-9.

Кам'яний град. Незвичайний град випав 5 грудня 1964 р. о 12.00 на станції Київ-Пасажирський: він не танув. Виявилось, що градини були не льодяними, а з білого прозорого каменю. Випав він на площі близько 1 км², причому на 1 дм² припадало по 2-3 камінці, а дослідження показали, що це були великі зерна кварцу. Вчені вважають, що вони були захоплені з річкових відкладень під час урагану під Могильовом-Подільським і випали над столицею, маючи однакові розміри та масу приблизно по 25 мг.

ГРОЗА

Найбільш "грозове" місце в Україні – Селятин на Буковині. 45 днів у році тут є з грозами. Дещо менше їх на Закарпатті у Великому Березному – 43 та Рахові – 41 день на рік.

Найтриваліша гроза спостерігалася в 1948 р. в Селятині. Вона почалася 10 червня о 15.30 і закінчилася 12 червня о 4.30 тобто тривала 37 годин.

БЛИСКАВКА

"Найжорстокіша" блискавка. Травнева гроза 1993 р. вразила на автобусній зупинці у Красному Лучі Луганської області відразу 8 чоловік. Могутній грозовий розряд позбавив життя трьох, а ще п'ятьох, що дістали травми різного ступеня, було госпіталізовано.

Блискавка влучила в поїзд. У 1880 р. львівська газета "Діло" повідомляла, що 22 травня "при в'їзді до одної станції між Берестьєм а Києвом молнія влучила в поїзд. Один вагон, завантажений деревом, запалився, але його швидко загасили. Машиніст, який якраз гальмував локомотив, упав сконтужений на землю, але небавом прийшов до себе."

ЗАВІРЮХИ

Найтриваліша завірюха спостерігалася в 1956 р. в Козачій Лопані на Харківщині. Вона тривала 228 год., а швидкість вітру сягала 15-17 м/с (54 - 61 км/год.).

Найчастіше завірюхи в Україні трапляються в горах Криму. Протягом року тут буває близько 35 днів з вітром і снігом. У північних районах – близько 15, а в Закарпатті та на південному березі Криму вони трапляються навіть не кожного року.

Найінтенсивніша завірюха. 1 січня 1951 р. завірюха супроводжувалась значним випаданням снігу й східним вітром до 15 м/с. Температури під час завірюхи була -6° ... -11°С. Приріст снігового покриву склав 10 см, а у виїмках – 50 см. У цей день на ліквідації наслідків завірюхи працювали близько 30 тис. чоловік, 50 снігоочисних машин та 70 снігопоїздів.

ОЖЕЛЕДЬ

Найчастіше ожеледь спостерігається на Донецькому кряжі, а "рекордсменом" є станція Дебальцеве, де в 1956 р. було 385 год. з ожеледдю. Дещо рідше це явище повторюється в Кримських горах, на Волино-Подільський та Придніпровській височинах.

Найінтенсивніша ожеледь. В ніч з 13 на 14 листопада 1951 р. на території Донецької залізниці було зафіксовано незвичайну за інтенсивністю ожеледь. Судячи з даних Дебальцевської ожеледної станції, відкладення відбувалось найбільш помітно між 23 і 24 годинами. Протягом години відклалось 122 г чистого льоду на 1 м дроту. Разом зі старим льодом, що відклався у попередні дні, ожеледь сягала 50 мм, а місцями й 70. В цей день було зафіксовано більше 140 пошкоджень дротів ліній зв'язку, льодяний панцир скував семафори, світлофори, рейки, що спричинило перебої в русі поїздів.

ПАМОРОЗЬ

Найтовстіша паморозь. Памороззю називають крихкі нарости льодових кристалів, які осідають на гілках дерев, дротах ліній зв'язку, виступах предметів під час туману при від'ємній температурі. Відкладання зернистої паморозі діаметром 50 мм і більше належить до особливо небезпечних явищ погоди. Це викликає по-

шкодження ліній зв'язку, електромереж, ламання гілок дерев. Максимальна товщина паморозі – 282 мм – спостерігалася у Кримських горах на станції Карабі-Яйла 26-29 січня 1958 р.

ОБЛЕДЕНІННЯ МОРЯ

Найдавніше обледеніння моря. Взимку 763-764 рр. повністю замерзло Чорне море. Про цей неймовірний факт свідчать візантійські, арабські та західноєвропейські хроніки. По товстому льоду тоді можна було санями проїхати з Криму до нинішньої Туреччини. "...І море прийняло вигляд суші, – повідомляє старовинний літопис.– І ходили ним, як посуху, з Криму до Фракії і з Константинополя до Скутарії...".

Найбільший льодовий панцир наших часів поблизу берегів України спостерігався на Чорному морі взимку 1953 - 1954 рр. під час тривалих морозів на півдні України. Поблизу Одеси море зазвичай замерзає тільки біля берега, та тієї зими воно замерзло навіть на відстані 80 км від берега. Теплохід "Слава", що повернувся з Арктики, ледве не був затертий тоді кригою.

Рекордсмени за кількістю видів. На території України налічують близько 16 000 видів нижчих і вищих рослин, в тому числі 4400 видів судинних. Найбільшу кількість видів становлять багаторічні трав'янисті рослини (63,15%), досить багато однорічних (21,75%). Дворічні становлять лише 7,27%, чагарники – 6,15%, а дерева – тільки 1,68%.

Найбагатша видами флора Криму (понад 3000 видів) та Карпат (понад 2200 видів). У складі флори степової зони 850 видів, тобто 18,5% флори України.

ВЛАСТИВОСТІ РОСЛИН

Рекордсмен за чисельністю видів серед рослин української флори – рід нечуйвітер (яструбинка). Пов'язані між собою перехідними формами, надзвичайно мінливі види нечуйвітру становлять неабиякі труднощі для систематиків, а тому докладно полічити усе їхнє розмаїття практично неможливо. Ботаніки розходяться в оцінці обсягу роду і включають до нього від 1 до 5 тис. видів.

Найкоротший вік серед рослинних організмів у бактерій. Індивідуальне життя багатьох з них триває лише 15-50 хв.

Найповільніший ріст серед рослин у самшиту – 1 см/рік.

Найстійкішим до антропогенних забруднень, пов'язаних з діяльністю людини, є звичайний озерний очерет. Він не тільки

■ *Найшвидший ріст. Більшість рослин росте зі швидкістю 0,005 мм/хв., тобто 0,7 см/добу. Проте швидкість росту квітконосної стрілки пацинта нерідко перевищує 3 см/добу. Такий "вибух" є можливим завдяки інтенсивному використанню в період цвітіння накопичених в цибулинах поживних речовин. Але рекорд швидкості в рості серед рослин нашої флори належить одному з представників грибів. Це – веселка смердюча (див.* ***Гриби****).*

виводить шкідливі речовини із загального кругообігу, але й нерідко сприяє їхній нейтралізації, прискорює розпад і діє при цьому набагато ефективніше, ніж механічні фільтри. За три години очерет може витягнути з води 35 г фенолу на кожні 300 г надземної маси, тобто понад 10% власної первісної маси.

Найбільше і найменше випаровування. Випаровування води рослиною називається транспірацією, а кількість води, яка використовується для будови кожної одиниці сухої речовини, називається транспіраційним коефіцієнтом. Для жита та соняшника він має значення 500-600, натомість для кукурудзи 250-400, а проса 200-300.

Рекордсмен за вмістом крохмалю. Крохмалисті сорти кукурудзи містять у насінні 83% цієї речовини.

Рекордсмен за вмістом жирних олій – олива. В м'якоті її плодів міститься до 70% золотаво-жовтої ароматичної харчової олії. Близькі до рекордсмена соняшник – 64%, льон-кучерявець – 47%, гірчиця сарептська – 42%.

Рекордсмен за вмістом білків серед рослин – люпин (61%). Однак поряд з білками його насіння містить отруйні алкалоїди, що утруднює використання цієї культури для харчових цілей. Навіть виведення безалкалоїдних, так званих солодких сортів не зробило люпин замінником гороху або сої. А між тим, насіння гороху містить 34% білку.

Рекордсмени за вмістом мінеральних речовин: калію – в картоплі 568 мг/100 г, свіжих сливах – 214, буряках – 194; кальцію – в білоголовій капусті 48, моркві – 43, цибулі – 38 мг/100 г; заліза – в свіжих яблуках – 2,5, свіжих сливах – 2,1, картоплі – 1,2 мг/100 г;

■ *Найбільша гігроскопічність, тобто властивість поглинати і утримувати вологу, – у сфагнового моху. Його кілька видів можуть увібрати води в 20-25 разів більше, ніж їхня власна повітряно-суха маса. Ці рослини мають антисептичні властивості, завдяки чому вони застосовуються в медицині як перев'язувальний засіб.*

Найкисліша рослина – щавель кислий. В його соку вміст кислоти становить 1,36%.

фосфору – у цибулі – 58, картоплі – 50, буряках – 43 мг/100 г.

Найсолодша рослина. Стевія, або дволисник солодкий – напівчагарник родини складноцвітих, що містить продукт, у 300 разів солодший за цукор. Його батьківщина – Південна Америка. У нас поки що відсутня промислова технологія переробки дволисника, хоча з нього можна одержувати до 12% сахарози. Однак в одному з господарств Красногвардійського району Криму вже почали його вирощувати, збираючи сухого листя до 2 т/га.

Чемпіонами з нагромадження нітратів є різні салати та подібні до них культури (1,5 г/кг у відкритому ґрунті та 3 г/кг у закритому). Далі йдуть буряки столові – 1,4, редиска й редька – по 1,2 г/кг. Але це не означає, що слід обмежувати раціон: треба знати, які саме частини рослин найбільш небезпечні щодо нітратів та деякі прості способи кулінарної обробки.

Бур'ян-"рекордсмен" за темпами розповсюдження. Прикладів катастрофічного нашестя шкідливих рослин є багато. Переможно просувається по нашій землі американський вид – амброзія полинолиста. Її перші поодинокі популяції були знайдені у 1914-1918 рр., а сьогодні вона стала масовим бур'яном України, і ні карантин, ні спеціальні комплексні заходи щодо її знищення не впливають на вторинні популяції, що наступають зі швидкістю близько 5 км за рік, причому в міру збільшення кількості та розміру популяції швидкість зростає.

ПЛОДИ

Рекордсмен за кількістю плодів і насіння. Півмільйона насіння дозріває на одному великому амаранті, або щириці звичайній. А в коробочках орхідей нараховується до 3 млн. насіння Але "чемпіоном" є все ж таки гриб пархавка гігантська, який зустрічається у лісах, на галявинах, узліссях. В його округлому, з білим м'якушем, плодовитому тілі (до речі, їстівному) міститься до $7x10^{12}$ (7000000000000) спор!

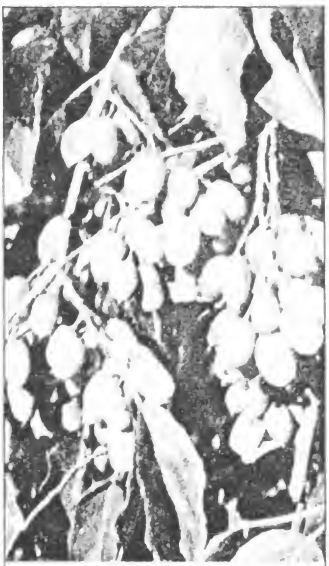

Найбагатші за вітамінами плоди *серед дерев України має актинідія. За вмістом вітаміну С її плоди перевищують шипшину у 2 рази, смородину – в 7-10, лимон – в 10, яблука – в 40, а виноград – аж у 400 разів. Батьківщина цієї ліани – Далекий Схід. У наших краях вона не вимерзає, добре росте, рясно плодоносить.*

Плоди з найсильнішим запахом. Тут поза конкуренцією лимон. Його запах починає відчуватися, якщо 1 $см^3$ повітря вміщує 40 млн. молекул цитралю – запашного начала лимонної олії. Лише 0,001 мг цитралю забезпечить необхідний вміст його молекул у повітрі кімнати об'ємом 100 $м^3$.

Пилкові зерна-рекордсмени. Найбільші пилкові зерна, мабуть, створюються в пильниках гарбуза звичайного – 250 нм (0,00025 мм), а найдрібніші – в пильниках незабудки – від 2 до 5 нм (0,000002 – 0,000005 мм). Усі вони належать до комахозапилювальних рослин.

НАСІННЯ

Хто має найменше насіння? У билинця довгорогого, що росте на луках, у розріджених лісах Закарпаття, Карпат, Криму воно важить 0,000123 г. Ще менше насіння у молодила – 0,00002 г. Але справжнім "рекордсменом" є гудаєра повзуча, яку можна побачити в соснових та змішаних лісах Карпат, Прикарпаття, Криму – 0,000002 г.

Рекордсменів за кількістю пилку встановити важко, оскільки підрахунок мікроскопічних пилкових зерен у пильнику – робота дуже трудомістка. Відомо, наприклад, що суцвіття клена дає 25 млн. пилкових зерен, берези – 5,45 млн., вільхи – 4,46.

Найдальше розселення від "батьків". Встановлено, що плоди берези відлітають від материнської рослини на відстань до 1,5 км, клена – 0,9 км. Але вітер не тільки несе насіння по повітрю, інколи він котить його по землі. У березні-квітні соснові шишки нагріваються і тріскаються, а з-під їхніх лусочок висипаються крилаті насінини, які вітром відносяться на 8-10 км.

Яке насіння потребує найбільшої кількості води для пророщення? Для насіння гірчиці польової, редьки дикої, льону звичайного, соняшника однорічного – 30-40% води від їхньої маси, для злакових 50-70%, а для конюшини червоної – аж 145%.

Найбільша і найменша температура проростання насіння. Кукурудза проростає при температурі +44°С, квасоля +46°С, а диня й огірок – навіть при +44 ... +50°С. Натомість пшениця може прорости при температурі +4°С, жито +1°С, а червона конюшина – при 0°С.

Найвитриваліше насіння. До рекордсменів належать конюшина, латаття і рокитник – їхнє насіння зберігає здатність до проростання через 80-160 років.

Найбільше охолодження насіння. Вивчення стимулюючої дії низьких температур на насіння деяких сільськогосподарських культур провели науковці Інституту проблем кріобіології та кріомедицини НАН України. Вони випробували різноманітні режими заморожування до -196°С та відігріву насіння овочів з метою оцінки впливів цих режимів та строків посіву після деконсервації на схожість. З'ясувалось, що це підвищує схожість цибулі, стимулює ріст паростків салату і томатів.

ЛИСТЯ

Найбільше листя належить, ймовірно, унікальній рослині, яку можна побачити в урочищі Шупарка Наддністрянського лісництва на Тернопільщині. Це – кремена гігантська. Вона подібна до лопуха, але листя має майже кругле, яке в поперечнику сягає 1 м. Висота черешків – 120-180 см.

Найбільша кількість листя або хвої на одному дереві (суха маса): ялина колюча – 11,4 кг, тополя канадська – 9,7, сосна звичайна – 9,2, липа крупнолиста – 9,3, липа серцелиста – 8,0 кг.

Найдовговічніше листя мають пальми, лаври й фісташкові дерева – воно опадає раз на 6 років. Однак деякі гірські породи не змінюють "убрання" протягом усього свого життя.

КОРІННЯ

Найбільшу кількість коренів мають: головних – конюшина повзуча (35), подорожник (26), мишій зелений (12); вторинних – мишій зелений (3360), конюшина повзуча (980), подорожник великий (637); третинних – солянка чумна (3150), подорожник великий (1449), кульбаба аптечна (900); четвертинних – солянка чумна (630).

Найдовше коріння. Найбільшу довжину коріння мають (у середньому): головного – паслін лохолистий (65 см), солянка чумна (35), кульбаба аптечна (30); вторинного – щириця Торрея (18,2), в'юнок польовий (12), солянка чумна (10); третинного – щириця Торрея (0,8), паслін лохолистий (0,5), кульбаба аптечна (0,4 см).

Максимальна глибина проникнення коріння культурних рослин: люцерна – 5,0 м (у посушливих умовах коріння проникає до 20 м), конюшина – 3,0, соняшник, буряк – 2,8, вика ярова – 2,4 м. Натомість квасоля, гречка, просо, конопля не занурюються глибше, ніж на 1,1 м.

Найбільша коренева система. Дуже розгалужена коренева система деяких рослин утворює величезну поглинаючу поверхню. Так, загальна довжина коріння добре розвиненої рослини озимого жита сягає 600 км, довжина кореневих волосків – 10000 км, а загальна поверхня коріння – 200 м², що у багато разів перевищує площу наземної маси.

Рослини без коріння. Кореня не мають нижчі рослини. А серед квіткових воно відсутнє у паразитів типу петрів хрест, заразиха, або омела – вони паразитують на коріннях або гілках інших рослин.

Найважчі коренеплоди має тамус звичайний – трав'яниста ліана, що росте на південному березі Криму, а також різні види дискорей – до 40 кг.

КВІТИ

Рослини з найбільшими квітками. Цей рекорд належить лататтю сніжно-білому, яке зустрічається в стоячих і проточних водоймах, затоках та ставках й має квітки, які сягають 20 см в діаметрі. Натомість серед культивованих рослин "рекордсменом" вважається півонія "Blue rose", квітка якої має близько 23 см у діаметрі.

Найменші квітки серед рослин України (діаметром 0,5 мм) має водоплавна рослина ряска мала, котра повсюдно населяє стоячі води, а також вольфія безкоренева, яку найчастіше можна побачити у водоймах лісостепу.

Найраніше прокидання та засинання. Першим розкриває свої суцвіття козелець лучний – після 3 години ранку, о 5 годині спалахують суцвіття осоту (молочака) городнього, о 5-6 годині розкриваються яскраво-жовті кошички кульбаби лікарської. Натомість о 14-15 годині вже закриваються квітки маку, картоплі, суцвіття цикорію та кульбаби. У деяких рослин квітки, навпаки, розкриваються на смерканні – у енотери, духмяного тютюну. А квітки левкої відкриті постійно – вони запилюються нічними комахами.

Хто в якому віці цвіте? Чимало багатолітніх рослин досить довго готуються до такої "відповідальної" події в їхньому житті, як цвітіння. Веснівка дволиста й конвалія травнева починають цвісти, наприклад, тільки у 3-річному віці, переліска благородна на – 6-му, анемона дібровна – на 10-12-му році. А ось у дуже отруйної чемериці білої період розвитку до появи перших квітів триває 20-30 років, і надалі вони з'являються з перервою у 2-3 роки.

■ *Найдавніша квітка. Єдина рослина, яка мільйони років без будь-яких морфологічних змін існує у флорі України, – латаття біле, або лілея. Тропікогенний рід лілей з'явився на земній кулі 70-80 млн. років тому. Той відрізок часу геологи називають крейдяним періодом. Наприкінці крейдяного періоду відбулась велика перебудова рослинного світу, внаслідок чого з'являються квіткові, або покритонасінні рослини, які швидко потіснили усі інші види рослин, у тому числі папороті та хвойні. Спочатку лілеї були суходольними рослинами з прямостоячими стеблами. Оселялись вони на вологих місцях або поблизу водойм. Поволі переселялись на мілководдя, де ростуть і понині. Отже, водна стихія – це вторинна батьківщина лілей. При переселенні у воду їх прямостояче стебло перетворилося на лежаче кореневище, постійні корені змінилися додатковими. Дуже довгими стали черешки листків та квітконіжки. І тільки квітка залишилась без змін. Збереглась вона завдяки фізичним властивостям води, яка на дні водойм навіть у найлютіші зими не охолоджується нижче + 4°С*

Найдовше і найкоротше цвітіння. Однозначного рекордсмена знайти важко, оскільки це залежить від умов навколишнього середовища та біологічних особливостей самої рослини. Однак у середньому тривалість цвітіння льону звичайного становить лише 4 години, а грабельок цикутних й квасениці прямостоячої – 7-8 год, герані лугової – 48, ріпишка звичайного – 72 год. А ось у журавлини болотяної – 18 діб.

Цвітуть двічі. Серед дикорослих рослин в нашій природі є такі, що цвітуть двічі – навесні і восени. Найчастіше друге цвітіння можна спостерігати у калюжниці болотяної, горицвіту зозулиного, гравілату річкового.

"Найсонливіша" квітка. Відомим є явище "сон рослин", тобто властивість деяких квіток й листя складатися або розкладатися залежно від часу доби. Як класичний приклад подібних рухів квітів наводять матіолу, або духмяний тютюн. Але є і тут своєрідні "чемпіони": альпійський тирлич, наприклад, "засинає" кожного разу, як тільки на сонце набігає хмарка, й відкривається з першими його променями.

Квітка, біля якої небезпечно спати. На сонячних галявинах чорноморського узбережжя Криму ростуть азалії, золотаво-темне пофарбування і гострий пряний аромат яких дуже привабливі. Але якщо лишити ці квіти у кімнаті на ніч, запах їх викличе сильний головний біль. Крім того, листя і пагінці азалії, які потрапили у питну воду, можуть спричинити отруєння.

Цвітіння протягом... двох годин. У 1990 р. в оранжереї ботанічного саду Чернівецького університету можна було спостерігати дивне видовище: уперше зацвів селеніцеріус – яскрава, з густими пахощами квітка із родини кактусів, які ростуть на Антильських островах. У штучних умовах вона цвіте дуже рідко, квітка з'являється лише в темну пору, а за незвичайну пишність і красу її називають "царицею ночі". Коли це має статися, аматори кактусів намагаються не пропустити це диво, адже протягом лише двох годин він милує око. Потім несподівано згортає пелюстки і скидає їх додолу.

Найбільш збудливі та заспокійливі кольори квітів. Різне забарвлення рослин не однаково впливає на людський організм, оскільки кожний колір спектра має свою довжину хвилі. "Найтеплішими", активними вважаються квітки з пелюстками червоного, оранжевого та жовтого кольорів, які збуджують організм,

■ *Квітка-"кріт". Виявляється, що серед вищих квіткових рослин є шанувальники підземного життя. Петрів хрест близько 10 місяців на рік проводить у ґрунті і, ніби кріт-землепроходець, майже весь цей час сумлінно і настирливо риє землю своїм білим корінням. Знайти його у підземеллі можна лише випадково, перекопуючи ґрунт десь у глухому лісі. Однак лише зійде сніг, він пробивається з темниці м'ясистими стеблинами, зловісними на вигляд, ніби пазури хижака. А далі – вітер рознесе насіння, або розмноження піде вегетативним шляхом.*

■ *Квітка з найсильнішим запахом.* На це звання може претендувати фіалка, чудовий аромат якої можна відчути навіть тоді, коли у кожному 1 см³ повітря є лише 1600 тис. молекул іонону — її пахучої речовини. Усього 0,0001 мг іонону забезпечить аромат фіалки в кімнаті об'ємом 100 м³.

підвищують його тонус і працездатність. Білий і чорний кольори належать до нейтральних, а найзаспокійливішими є фіолетовий, синій, блакитний та зелений кольори. Отже, при напруженій розумовій та зоровій праці корисно мати у приміщенні квітучі рослини жовтого або жовтавого забарвлення (хризантема, рудбекія, братки, примула), оскільки жовтий не викликає втомлення очей. Зелений колір поліпшує кровообіг, нормалізує тиск, бо є оптимальним для зорового сприйняття. Для відпочинку організму, зниження напруги м'язів, сповільнення ритму дихання бажані поруч рослини з блакитним і синім забарвленням — незабудка, волошки, глоксинія, дельфініум.

ДЕРЕВА

Найдавніші екземпляри. В геологічному музеї Львівського національного університету ім. І.Франка зберігається уламок стовбура дерева, що росло поблизу Каракуби (південний Донбас) у період девону, тобто 360-370 млн. років тому. Ці дерева відносяться до плаунових, вони росли на Землі ще перед тим, як з'явились папоротеподібні, й були заввишки до 30-40 м. В експозиції Центрального науково-природознавчого музею НАН України можна побачити унікальний експонат — стовбур сигілярії. Ліси із сигілярій, хвощів і деревоподібних папоротей росли на території України приблизно 350-280 млн. років тому, а висота сигілярій сягала 20-30 м. Виставлений експонат був знайдений у 1938 р. в одній з шахт Донбасу. Дещо менший вік мають ауракарії, скам'янілі стовбури яких заввишки до 8-10 м можна побачити у відпрацьованому кар'єрі кварцового піску, оголошеному пам'яткою природи, що в Донбасі, на околиці с.Олексієво-Дружківки Костянтинівського району. Ці дерева росли по берегах рік близько 250 млн. років тому. Під час ураганів зі зливами дерева виривались з корінням, зносилися в ріки й захоронялися у мілководних гирлах. У піщаних кар'єрах на березі р.Кривий Торець знаходили стовбури скам'янілих ауракарій завдовжки 15-20 м при товщині стовбура близько 1 м.

Найдовговічніше дерево в Україні — тис ягідний. Вік цього релікта може сягати 4 тис. років. У минулому він був поширений по всій лісовій зоні Європи, але повсюдно знищений через дуже цінну деревину — недарма його називають "королівським деревом", "негній-деревом". Найбільший осередок тису — Княждвірський резерват в околицях Коломиї в Івано-Франківській області площею 206 га. До "рекордсменів" довгожителів належить також кедр — живе до 3 тис. років.

Найстаріше дерево — 1300-річний дуб в урочищі Юзефін Рівненської області.

Найменший вік — у верби і тополі — до 60 років. Яблуня живе до 100, вишня й черешня — до 300 років.

Найповільніше росте самшит. Річний приріст його в товщину не перевищує 1 мм. Через це річні кільця дуже тонкі, а межа між ними виражена слабо. Не дивно, що у віці ста років діаметр становить лише 6-7 см, та й висота невелика — 4-5 м. Проте на глибоких карбонатних ґрунтах самшит зростає швидше і може сягати близько 20 м висоти при діаметрі стовбура 0,5 м.

Найвисокогірніше дерево — сосна гірська. Її виявлено на висоті 1936 м на горі Піп Іван в Карпатах. Вона невибаглива, має широку екологічну амплітуду, мо-

■ *Найдавніше дерево у наших лісах — ялина (смерека), її походження пов'язане з крейдяним періодом мезозойської епохи. І вже на світанку виникнення людства вона використовувалася як рослина-цілитель. В Україні відомо дві дикорослих форми ялин — звичайна та гірська (смерека).*

же рости на кам'яних сухих скелях і розсипищах із нерозвинутим шаром ґрунту. Має вигляд криволісся заввишки 2-4 м або дрібних карликових екземплярів заввишки 20-30 см.

Найвищим деревом, висоту якого було виміряно, вважається модрина європейська, яка росла в Рахові на Закарпатті. Коли її зрубали у віці 140 років, вона мала висоту 54 м. З гігантів, які можна побачити сьогодні, рекордсменами вважаються окремі дерева дугласії швидкорослої на території Перечинського та Велико-Березнянського лісокомбінатів. У 90-річному віці вони досягають 56-метрової висоти та 1 м в діаметрі. Слід згадати також "запорізький дуб" у с.Велика Хортиця віком 700 років, висотою 50 м, сіру тополю у Тростянецькому дендрологічному парку, яка за 120 років піднялась на 50 м, а також кілька ялиць в урочищі Чеменар Берегометського лісокомбінату на Буковині, їх висота сягає 45 м.

Найменше дерево з тих, що ростуть в Україні, – верба туполиста. Висота її становить 12-15 см, зустрічається на вологих вапнякових скелях в альпійському поясі Карпат, зокрема на горі Близниця.

Найтовстіше дерево, що росло в Україні. Дуб, який ріс поблизу с.Біюк-Сюрень в долині р.Бельбек, вважався найстарішим і найбільшим в Криму. Ще наприкінці XVIII ст. академік П.С.Паллас з'ясував, що вік дерева 1000 років. Обхват стовбура тоді становив 8,5 м. У 1910 р. Ф.К.Калайда знову обміряв дерево і встановив, що обхват стовбура на той час сягнув 11,4, а крони – 46 м. На жаль, у 1922 р. це унікальне дерево було зрубане.

Найбільше і найменше листя. Площа поверхні листя одного дорослого дерева становить у клена гостролистого – 276 м², тополі канадської – 267, ясена

Найстаріші дерева України

Назва	Вік (років)	Місцезнаходження	Примітки
Акація біла	200	Київ	Кілька дерев були висаджені на честь заснування університету
Бук	350	АР Крим	Борлак-Кош
В'яз	200	Черкаська обл.	с.Межиріч
Гікорія біла	280	Тернопільська обл.	Улашківське лісництво
Горіх волоський	600	АР Крим	поблизу с.Генерального
Горіх сірий	650	Івано-Франківська обл.	Коломия
Груша	250	Черкаська обл.	с. Горбиєвська
Дуб	1300	Рівненська обл.	урочище Юзефін
Каштан їстівний	250	Закарпатська обл.	Мукачеве
Кипарис звичайний	посаджений у 1778 р.	АР Крим	Алупка
Липа	600	Київ	Поруч Десятинної церкви. Є підстави вважати це дерево найстарішим рослинним довгожителем стародавнього Києва і єдиним живим свідком героїчної оборони киянами свого міста від татаро-монгольської навали
Оливкове дерево	бл.700	АР Крим	Нижній парк Нікітського ботанічного саду, Ялта
Платан західний	бл. 500	Ужгород	Два платани західних, за історичними відомостями, були посаджені в Ужгородському замку близько 1610 р.
Платан кленолистий	бл. 500	Закарпатська обл.	Це найстаріший довгожитель серед ужгородських насаджень. Вважається, що його було посаджено у XV ст. тодішнім володарем замку Другетом
Секвоя вічнозелена	300	АР Крим	Нікітський ботанічний сад, Ялта
Сосна	бл. 300	Черкаська обл.	с. Прохорівка, Канівський р-н.
Сосна кримська	понад 1000	Крим	поблизу Червоного каменя
Сосна піцундська (Станкевича)	200	АР Крим	с. Новий Світ

Найстаріші дерева України *(закінчення)*

Назва	Вік (років)	Місцезнаходження	Примітки
Суничник червоний, або безсоромниця	1000	АР Крим	гора Ай-Нікола
Фісташка дика	понад 1000	АР Крим	Нікітський ботанічний сад. Вік дерева встановлений відомим ботаніком Енглером, який вважає його найстарішим деревом в Криму
Тис ягідний	1100-1200	АР Крим	На захід від Ай-Петрі
Тополя велетенська	бл. 200	Житомирська обл.	с. Стебниця
Шовковиця	300	Київ	Центральний ботанічний сад НАН України
Явір	300	Тернопільська обл.	с. Рукомиш, Бучацький р-н
Ялівець високий	понад 1000	АР Крим	Айя-Ласпинське урочище
Ясен	понад 400	Вінницька обл.	Антопільський парк, Томашпільський район

зеленого – 195. Натомість у тополі пірамідальної – лише 72 м², в'яза перисто-гіллястого – 66, а в клена татарського – 58 м².

Найбільш і найменш стійкі до затоплення. Деревні породи порізному переносять затоплення проточними водами. Найбільш стійкими до затоплення вважаються верба біла та вільха чорна – вони здатні переносити його близько 120 днів. Натомість найменш витривалими до "великої води" є сосна звичайна – 15 днів, акація біла – 20 та береза зависла – 25. А для буків лісового і східного та каштана шляхетного гранична стійкість до затоплення становить лише 3-5 днів.

Найбільш і найменш морозостійкі. Найбільш морозостійкими деревами (йдеться про здатність коренів зберігати життєздатність при низьких температурах) є сосна звичайна та ялина звичайна – до -50°С, а також дуб звичайний (-40 ... -45°С) та дуб червоний (-41°С). Натомість акація може перенести без шкоди для "здоров'я" холоднечу до -24 °С, каштан їстівний та лох вузьколистий – до -25 -30°С.

Найстійкіші до спеки. Деякі дерева зберігають життєздатність при високих температурах повітря: дуб звичайний до +40 ... +45°С, гледичія звичайна – до +40 ... +44°С.

Найпродуктивніша порода. В оптимальних умовах місцезростання деревостани тополі у віці 20-25 років мають запас 500-600 м³/га. Сосна такого запасу досягає у віці 100 років, смерека –80, а дуб і бук – у 150 років.

Найкращі біофільтри серед дерев. Забруднене повітря, проходячи крізь крони дерев і чагарників, механічно очищується від пилу та диму завдяки осаду твердих і аерозольних часток на поверхні листя та завдяки природній фізичній фільтрації. Одне дерево з 10 кг листя в розрахунку на суху масу затримує протягом травня – вересня таку кількість сірчаного газу: тополя бальзамічна – до 180 г, ясен зелений – 170 г, в'яз гладкий – 120 г.

Найнебезпечніше дерево під час грози, тобто таке, що притягує електричні розряди, є дуб звичайний, ймовірно через глибоку стрижневу кореневу систему. Багаторічні спостереження вчених у змішаному лісі дали змогу з'ясувати, що зі 100 ударів блискавки на дуб припадає 54, тополю – 24, смереку – 10, сосну – 6, бук – 3, акацію – 1. Береза, клен та горіх не зазнали жодного удару. Але й вони здатні "притягувати" грозові розряди, якщо височать поодинці.

Найбільш енергетично "підживлювальні" та "висмоктувальні" дерева щодо людини. Експериментальні дослідження показали, що деякі види дерев немовби "підзаряджають" людський організм своєю біологічною енергією, інші ж, навпаки, "висмоктують" її. Найбільш "живильними" деревами для більшості людей є дуб та каштан. "Висмоктували" ж енергію у 96% учасників експерименту, проведеного в 1983 р. в Києві, тополя і осика. Але як одні, так і другі, на думку дослідників, однаково корисні людям. Коли людина має хронічну хворобу або просто перевтомлена, дерева "підживляють" її ослаблений організм своєю біологічною енергією і, навпаки, у випадку перенапруги організму від гострого захворювання "висмоктують" хворобу, посилюючи захисні функції.

Найдавніше дерево, що охороняється. Указ про охорону тиса на території України був виданий ще в 1423 році.

Найдовша гілка. У Нікітському ботанічному саду росте дуб каштанолистий – гарне, велике дерево, яке широко розкинуло гілки. До того ж нижні гілки відходять майже горизонтально, а одна з них має довжину 22 м.

■ *Найбільш отруйне дерево.* На це може претендувати тис ягідний — вічнозелене дерево заввишки від 4 до 12 м. Отруйність його зумовлена наявністю у хвої та насінні двох токсичних алкалоїдів — токсину та милосину. Основна отруйна речовина — токсин, що діє на серце і може викликати смерть від задухи. Отруйні майже всі частини рослини — хвоя, особливо стара, деревина, кора й сама насінина. Отрута тисова настільки сильнодіюча, що може досить швидко призвести до смерті. У літературі є повідомлення, що одна ветеринарна лікарня зафіксувала 20 смертельних результатів з 32 випадків отруєння тварин. Описані також випадки отруєння дітей.

НЕЗВИЧАЙНІ ДЕРЕВА

Дуби "поріднилися" з соснами. У Шацькому лісництві на Волині ростуть кілька дубів, які зрослися із соснами. З'єднання листяного і шпилькового дерев — велика рідкість у природі, а тут вони вже спільно живуть майже чверть століття.

"Ясен-три сини". Ясен поблизу с. Журавичів Ківерцівського району на Волині має у діаметрі близько 2 м і здіймається на висоту 5 м, а там розгалужується на три гілки. Кожна з них, наче окреме дерево, має свою велетенську крону. Розповідають, що в давнину господар цього подвір'я мав трьох синів, які подалися в світ і не повернулися додому.

"Три близнюки". Три прямостовбурні дуби височать серед змішаного насадження в урочищі Діброва Гермаківського лісництва на Тернопільщині. Їхній вік — 150 років, висота — 28-30 м. Вони насіннєвого походження й ростуть з одного гнізда, за що і назвали їх місцеві жителі — "Три близнюки".

Чотири стовбури — крона одна. Понад 400 років має липа в с. Стара Гута Старовижівського району на Волині. Власне, це не одне дерево, а чотири. Посадили їх, мабуть, досить близько, і згодом вони утворили єдине дерево — величезний букет.

Дерево "на двох ногах". В Нуйнівському лісництві Камінь-Каширського району на Волині дві сосни зрослися в єдиний стовбур не з кореня, а на висоті 3 м. З цього п'єдесталу над живою аркою обох дерев уже піднімається, немов "обеліск", єдиний 20-метровий стовбур, несучи зелену крону. Секрет полягає, ймовірно, в тому, що сосни в молодому віці часто страждають від снігових навалів, крони їх вигинаються, зчеплюються, під сильними вітрами кора здирається, що й сприяє зрощенню дерев.

"П'ять братів". Таку назву має пам'ятка природи у Золочівському лісництві на Харківщині. Це унікальні дуби віком понад 100 років, що ростуть з одного кореня. П'ятистовбурний каштан можна побачити у Сімферополі на вул. Фрунзе. Це — каштан кінський, висаджений у 1812 р.

Верба з 12 стовбурами росте у Сирецькому парку в Києві. Скептики стверджують, що феноменальне дерево — це два паростки, що виросли з однієї

Найтовстіші дерева України

Назва	Обхват, м	Місцезнаходження	Примітки
Верба (Salix alba)	3,4	с. Рижани, Житомирська обл.	Кілька дерев в алеї, висаджених, за архівними даними, в 1848 р.
Дуб звичайний	8-9	долина р. Біюк-Карасау поблизу м. Білогорська, АР Крим	Має назву "Чотири брати". Вік велетня — бл. 800 років. Крона сягає бл. 30 м в діаметрі
Липа	6,5	долина р. Улу-Узень, АР Крим	
Секвойя (мамонтове дерево)	5	Нікітський ботанічний сад, м. Ялта, АР Крим	
Тополя	6,3	с. Велика П'ятигірка, Бердичівський р-н, Житомирська обл	Вік — бл. 170 р. Пам'ятка природи місцевого значення "Вікова тополя"
Фісташка дика	більше 8	Нікітський ботанічний сад, м. Ялта, АР Крим	
Ялівець високий	5	Айя-Ласпинське урочище, АР Крим	

ямки, вчені – що "неплакуча" верба, ймовірно, постраждала від морозів або вірусів і на пошкодженому дереві з'явилися нові міцні стовбури. Але фактом є те, що, поміряшись силами, дерева нібито "зрозуміли", що шанси на виживання в них рівні й з'єднали гілки в одну крону.

"Шапка Мономаха". У Тростянецькому дендрологічному парку, що на Чернігівщині, вражає своєю оригінальністю і неповторністю "Шапка Мономаха" – жива зелена копія легендарного князівського головного убору, оригінал якої, як відомо, зберігається в Кремлі, у Збройовій палаті. Це – туя західна, в неї 85 стовбурів, й усі вони симетрично віддаляються від центру. Кілька поколінь садівників-декораторів формували цю дивовижну крону, між стовбурами якої можуть влаштуватися кілька туристських груп. Площа шапки – 227 м², а діаметр дорівнює висоті.

Сосна на "ходулях". Мандруючи Олешківськими пісками на Херсонщині, можна зустріти диво-дерево на ходулях. Тривалі настирливі піски вимели з під великої сосни ґрунт й прирекли її стояти на голих корінняхходулях, які досягають 3 м завишки.

"Футбольні ворота". Поблизу с.Васіщевого на Харківщині ростуть дві сосни, які, наче вітаючись, подали колись одна одній руки та так і зрослися, утворивши щось подібне до футбольних воріт.

Незвичайне квітування. У каштана, що росте в дендропарку "Тростянець" на Чернігівщині, ось уже понад півстоліття почергово квітує то лівий, то правий бік крони. Кажуть, що ця загадка залишена нам невідомим садівником.

Оригінал серед хвойних дерев. Модрина, хоч і належить до хвойних (шпилькових) видів дерев, але, подібно до листяних деревних рослин, щороку на зиму скидає свою хвою (листя). Саме з цим явищем і пов'язана її російська назва "лиственница". Таким чином модрина убезпечує себе від надмірної втрати води під час зимової посухи і не ушкоджується сніговалами через малу поверхню для нагромадження снігу.

ЛІСИ

Найбільш лісистий район України – Карпати, де загальна площа, вкрита лісами, становить понад 40%. На Поліссі ліси займають 25,70% площі, на півдні ще менше: у Криму – 10%, у Степу – 4%. Загалом, вкрита лісом площа республіки складає 14,3%, середній приріст деревини в лісах завдяки теплому клімату та родючим ґрунтам становить 4 м³/га.

Найпоширеніші деревні породи в лісах України хвойні, на які припадає 54% загального запасу деревини. "Рекордсменом" серед них є сосна, зосереджена переважно на Поліссі,– на неї припадає 35%, на смереку, поширену в Карпатах,– 16%, на ялицю, що теж зосереджена в Карпатах,– 3% загального запасу деревини. Другу групу становлять

■ ***Соромітниця, або суничне дерево.*** *Таку назву це чудернацьке дерево одержало за те, що у розпалі літа воно скидає зі стовбура кору і оголює молоду, ніжно-зелену тканину. А напередодні зими на ньому визрівають ягоди, дуже подібні до суниць. Завишки ці дерева – до 8 м, а вік найстаріших екземплярів сягає 1000 років. Кримський фрагмент ареалу розлягається від Балаклави до Алушти на 73 км і є найпівнічнішим у світі.*

■ ***Найвища межа лісу*** *на Україні проходить у крайній східній частині Карпат – в Чорногорі та Чивчинських горах. Вона залежить від рельєфу, висоти гір та діяльності людини. Найкраще верхня межа лісу збереглася на кількох Чивчинських вершинах і сягає на Гнєтесі 1680 м, Паленици – 1650 м, Хітанці – 1640 м, а середня висота межі в цій частині гір становить 1620-1630 м.*

твердолистяні породи – близько 40% загальних запасів. Серед них – дуб високостовбурний – 18%, бук – 13, бук низькостовбурний – близько 4%. М'яколистяні породи – береза, осика, вільхи сіра й чорна – становлять лише 7% загальної деревини.

Най продуктивніші ліси – ліси Карпат. Приріст деревини тут становить 5,1 м³/га.

Найбільш лісисті області. Лісистість території України становить по областях у середньому 14,2%. Найбільш лісистими є Закарпатська (55%), Івано-Франківська (49%) та Рівненська області (40%).

Найменш лісисті області. У степових областях цей показник дуже низький, зокрема, у Запорізький – 5%, Миколаївській – 7%, Дніпропетровській та Херсонській – по 8%.

■ *Найвисокогірніший лісовий масив – Чорногірський, що займає високі вершини Чорногори частково разом із Говерлою (2061 м), Брескулом (1910), Туркулом (1933) та ін. Тут чітко простежується вертикальна поясність рослинного покриву – лісовий, субальпійський пояси. Тут зберігається багатий і різноманітний флористичний фонд, що включає реліктові види, загальнокарпатські та східнокарпатські ендеміки, цінні деревні породи та кормові рослини.*

Найстаріші ліси. Особливістю складу лісів України за віком є переважання молодняків (52,9%) і відносно невелика площа пристигаючих (9,7%), спілих і перестійних деревостанів (7,4%). Найвищий середній вік мають ліси Карпат і Криму. У Карпатах серед хвойних насаджень переважають смерека і ялиця, вік яких досягає 50 років, а твердолистяних, де першість займають букові,– 56 років. Хвойні ліси Криму (переважно з сосен кримської та червоностовбурної) досягають віку 92 роки.

Найбільша кількість лісових урочищ, що охороняються, в Сумській області – 93. Дещо менше у Волинській (53), Івано-Франківській (40) та Рівненській (32) областях.

Найбільші масштаби лісовідновлення. В лісах державного значення Київщини в 1989 р. відновлено, в тому числі посаджено і посіяно, лісів на площі 5780 га. Найменше у Рівненській області – 2987 га.

Перші відомості про межові знаки в лісах знаходимо у законодавчому збірнику XI-XII ст. Їхня поява пов'язана була з необхідністю охорони бобрових, видрових гонів, інших лісових угідь. Мисливство, бортництво, рибальство на лісових озерах були найприбутковішими на той час видами людської діяльності – вони визначали і саме ставлення до лісу, і систему господарювання в ньому.

Початки межування лісів з детальним описом меж окремих ділянок відносяться до XV ст. Тоді ж виникло право власності на ліс і штрафи за самовільне вирубування лісу.

Найнебезпечніші шкідники та хвороби лісу. З 344 тис. га, або 4% вкритої лісом площі (на кінець 1990 р.), хворобами вражено 227 тис. га, листогризучими шкідниками – 89, хвоєгризучими шкідниками – 21, іншими шкідниками лісу – 7 тис. га.

■ *Перше степове державне лісництво – Велико-Анадольське – організоване 1843 р. неподалік від Маріуполя. Першим лісничим у ньому був В.Є.Графф. Він підібрав аналогом технології створення лісу в степу технологію робіт по створенню садів, відтак було висаджено 31240 великомірних саджанців тридцяти різних порід.*

Найбільш хворі ліси. Найбільша площа, вражена шкідниками та хворобами лісу, міститься в Криму, Харківській, Сумській, Чернігівській та Івано-Франківській областях і становить 7,17% усієї вкритої лісом площі.

Загибель лісів. У 1990 р. від несприятливих природніх умов втрачено 2024 га (50% загальної площі загиблого лісу), від лісових пожеж – 1157 (28%), від хвороб лісу 323 (28%), від ураження шкідливими комахами та дикими тваринами – 303 (7%), від впливу антропогенних факторів (промислове забруднення атмосфери) – 276 га (7%).

"П'яний" ліс. По дорозі від Ялти на гору Ай-Петрі розташована ділянка лісу, що являє собою

класичний приклад так званого "п'яного" лісу. Тут дуже сильно розвинені зсувні процеси, під дією яких сосни дармштадські віком 50-70 років у хаотичному безладді схилені в різні боки. Охорону цього незвичайного геоморфологічного об'єкта доручено Ялтинському лісгоспзагу.

Найбільший випадок радіоактивного забруднення лісів. Унаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС 1,3 млн. га (66% загальної площі лісів державного значення) Вінницької, Волинської, Житомирської, Київської, Рівненської та Чернігівської областей потрапили під найбільший вплив радіоактивних викидів (від 1 Кі/км² і більше). З них рівень забруднення від 1,1 до 2 Кі/км² зареєстровано на площі 640 тис. га (48% обстежених), від 2,1 до 15 Кі/км² — на 666 тис. га (50%), від 15,1 до 80 Кі/км² та більше — на 29 тис. га (12%). На лісових масивах з рівнем забруднення понад 2 Кі/км² заборонено збирання грибів, ягід, лікарських рослин та відстріл дичини, понад 5 Кі/км² — заготівля дров, а понад 15 Кі/км² — ділової деревини.

ГРИБИ

Найбільші гриби. Серед грибів, що ростуть на деревах, рекорд належить трутовику справжньому. Його плодове тіло сягає 80 см у діаметрі та 30 см товщини. З шапкових грибів у лісовій хащі можна подекуди зустріти гриб-пістряк строкатий заввишки до 40 см і з шапкою розміром з велику тарілку — до 50 см в діаметрі. До велетнів нашої флори можна віднести й одну з порхавок, що так і називається — гігантська. Її плодове тіло — майже кулеподібне й гладке — сягає 152 см в діаметрі і має маси до 12,5 кг. У молодому віці, поки м'якуш білий, він дуже смачний.

Найраніший їстівний гриб. Відкривається грибний календар появою таємничих, незвичайної форми, без трубочок і пластинок, сумчастих грибів-зморшків та сморжів, прохолодних на дотик. З'являються вони в середині квітня, коли ярами, а подекуди і в лісі, ще лежать нерозталі пласти снігу. Зустріти їх можна на лісових галявинах, на місцях старих вогнищ.

Найпізніший їстівний гриб — фламлина оксамитна, яку називають ще зимовим опеньком. У південних районах цей смачний гриб не зникає до грудня, ростучи невеликими групами на пеньках та повалених стовбурах листяних дерев навіть після перших приморозків.

Найцінніший їстівний гриб — білий, що росте в соснових, ялинових, дубових, букових та інших лісах. Шапка спочатку напівкругла, згодом — округлоподушкоподібна, до 25 см у діаметрі. У природі зустрічається у численних формах (до 18 за Б.П.Васильковим). Білі гриби — це справжня "комора" корисних харчових речовин. Вони містять 3,2% білків (сушені — 27,6%), жирів — 0,7 (6,8), вуглеводів — 1,6 (10,0).

Найкалорійніший серед грибів — підберезовик: у 100 г їстівної частини сушеного гриба міститься 290 ккал (у 100 г свіжих — лише 36). Дещо менший показник зафіксований у сушених білих грибів — 281 та підосиновиків — 271.

Найменш калорійні гриби наших лісів — це сироїжки (22 ккал на 100 г) та маслюки — (25).

Найотруйніший гриб України — бліда поганка, яка зустрічається у листяних та мішаних лісах й імітує сироїжку зелену або печерицю кольорову. З неї виділено та ідентифіковано десять отруйних речовин. Токсичність багатьох з них не зникає і не зменшується при нагріванні, висушуванні та тривалому зберіганні. Підступність отрути поганки полягає і в уповільненості дії. Симптоми отруєння з'являються подекуди аж через 3-14 днів, що значно ускладнює боротьбу з ним. Вживання блідої поганки викликає смерть у 80-90% випадків. Смертельно отруйними є також мухомор білий та павутинник оранжево-червоний.

Найшвидший ріст. Гриби ростуть дуже швидко. Наприклад, за 5 днів підосичник виростає до 12 см, білий — до 9, підберезник — до 7. Живуть вони у середньому декаду, а їхньому плодоносінню та швидкому росту найбільше сприяє тепло (12-22°С) і вологість (80-85%). Проте рекорд належить веселинці смердючій, яка зустрічається у листяних та хвойних лісах, в садах і парках. За 1 хв. шапка веселинки піднімається на 5 мм — вона росте просто на очах і, до речі, швидше за бамбук.

Найнижчі температури, які можуть витримати гриби. Деякі плісняві гриби з роду пеніцилінових витримують температуру -1 ... -4°С і розвиваються в камерах холодильників чи у зерносховищах взимку. До цієї ж групи належать і так звані гриби, що утворюють пізно восени, а іноді і взимку, плодові тіла *(Pleurotus ostreatus)*. Добре переносять вплив зимових температур плодові тіла трутових грибів — до -25 ... -40°С.

■ *Серед* ***найбільших грибів*** *слід згадати і гриб-баран, або грифолу кучеряву. Її плодове тіло діаметром до 50-80 см і масою до 20 кг складається з пеньків, що мають загальну основу й переходять на кінцях в численні м'ясисті шапочки діаметром 4-10 см.*

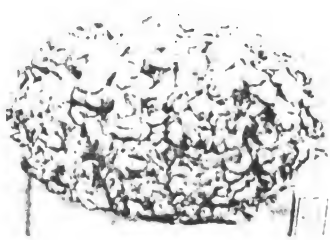

Найбільші гриби, знайдені в Україні

Назва	Маса	Хто і де знайшов	Рік
Білий гриб	1 кг 150 г	С. Дуткевич біля Львова	1975
Гриб-баран	4 кг	М.Гнедюк, с.Вихватнівці Кам'янець-Подільського р-ну	1988
Дощовик	11 кг	біля Вінниці	1981
Печериця	2 кг	З.Змія, с.Сайків Миколаївського р-ну Львівської обл.	1993
Порхавка	10 кг	Г.Захарук, біля м.Красний Луч Луганської обл.	1992

■ *Найбільша печериця.*

Найвищі температури, які можуть витримати гриби. Термофільні гриби розвиваються при +40-50°С і більше (Aspergillus fumigatus та ін.). Грибниця дереворуйнівних грибів здатна переносити суху температуру +100°С. Спори порошистої сажки зберігають життєздатність при +104... - +128°С, а висушені спори мукорових грибів аскоміцетів — при +190 - +253°С протягом трьох тижнів.

Гриб — "пострах" комах. Серед грибів є такі, що паразитують на комахах, тобто використовують їх як поживний субстрат. Серед них є корисними для людини гриби, що паразитують на таких небезпечних для лісового господарства комахах, як гусениця непарного шовкопряда, яка знищує в окремі роки цілі лісові масиви. Тому, звичайно, виникла ідея використовувати цих паразитів для боротьби зі шкідниками культурних рослин. У результаті дослідів був знайдений гриб боверія басіана, який може вражати понад 70 видів комах, викли-

■ *"Антиалкогольний" гриб.*

Зустрічаються істівні гриби, які за певних умов можуть викликати отруєння. Це — гнойовик сірий. Його можна споживати смаженим і вареним, але без спиртного. У цих грибах міститься токсин, який не розчиняється у воді й в звичайних умовах не всмоктується кишечником, однак легко розчиняється у спирті, потрапляє у кров і вже через годину викликає симптоми отруєння: на кілька годин у хворого частішає пульс, з'являється спрага, підвищується температура, червоніє обличчя, буває блювота. Через деякий час ці симптоми зникають, але при вживанні алкоголю наступного дня знову повторюються. Це явище використовують у боротьбі з алкоголізмом.

■ *Їстівний, але... отруйний.*

Нещодавно науковцями визнана отруйною досить популярна у грибників і досить смачна свинуха тонка, яка часто зустрічається в наших лісах. Тут можуть бути і заперечення — адже чимало грибників ще донедавна брали цей гриб, смажили, солили, визнаючи цілком задовільними його смакові якості. І при цьому почували себе нормально. Виявилось, що отруйність свинухи своєрідна — її токсин нагромаджується в організмі поступово. Лише після декількох смертельних випадків учені виявили, що при кількаразовому вживанні свинухи в їжу у крові людини утворюються специфічні антитіла аглютиніни, які реагують на антигени гриба. Аглютиніни мають здатність акумулювання в організмі, і при багаторазовому вживанні свинух їх нагромаджується вже така кількість, що вони починають розкладати не лише антигени гриба, а й червоні кров'яні тільця людини. Таким чином, отруєння може настати через певний час, навіть після багатьох років вживання в їжу свинух. Це залежить від індивідуального стану людини. Різні і ознаки отруєння. Переважно воно починається запамороченням, болями в животі, а закінчується порушенням функції нирок.

каючи в них захворювання, що має назву біла мускардина. З цих грибів отримали препарат боверін, за допомогою якого борються з колорадським жуком, яблуневою плодожеркою, бурячковим довгоносиком та ін.

Гриб — "пострах" черв'яків. Гриби-гіфоміцети, які живуть в лісовій підстилці, в ґрунті, висмоктують земляних черв'яків-нематод. Як же нерухомий гриб може спіймати верткого черв'яка? У гіфоміцета на розгалужених тонких нитках-грифах є чимало дрібних петель, у які й потрапляють черв'яки. Особлива речовина, яку виділяє гриб, допомагає петлі скорочуватися за типом м'язових тканин й зашморгуватися. У таких обіймах черв'як гине за 2 години. Звичайна глива, яка росте на гнилій деревині, також висмоктує нематод, для неї вони — джерело азоту.

Гриб-"артилерист". У гриба Пилоболуса — "жителя" гною — вкрай індивідуальні місце проживання і життєвий цикл. Вміститище його спор (спорангія) створюється на роздутій клітині-бульбашці з оранжевим кільцем з каротинового пігменту. При односторонньому освітленні світлові промені в клітині заломлюються, й каротинове кільце набухає, бульбашка тріскає. Спорангії, наче реактивні снарядики, летять у бік сонця зі швидкістю 50 км/год. і встигають подолати достатню відстань, щоб осісти десь на шматочках посліду.

Гриби, що живуть на... грибах. Своєрідну екологічну групу становлять гриби-мікофіли, які поселяються на інших грибах, за рахунок яких і живляться. Ці гриби, загалом, мікроскопічні. Але є й такий, що утворює плодові тіла у вигляді шапки на ніжці завдовжки 2-5 см. Це — астерофора паразитна, яку можна побачити на шапках деяких сироїжок або хряща-молочника.

Гриб-квітка. Цей дивовижний гриб, що має назву Антурус Архера, можна зустріти з серпня до жовтня в букових лісах Закарпаття. Від його ніжки завдовжки 8-10 см відходять 3-8 лопатей оранжево-червоного кольору. Має сильний запах, харчового значення не має.

Гриби-світлячки. Влітку у лісі зустрічаються "вогники", які світяться фосфоричним світлом. Ударте по корі — й побачите гниляки, а на них чорні прожилки, які закінчуються білуватими нитками. Це — грибниця широковідомих грибів — опенька осіннього або літнього, що оселилася на деревині. У цих грибів світяться не шапка і не ніжка, а міцелій, який обплітає, ніби тонким павутинням зруйновану деревину. А здається, що світиться весь пень або гниле дерево.

Найбільша колекція грибів, тобто мікологічний гербарій, зберігається в Інституті ботаніки ім.Н.Г.Холодного НАН України. Засновано гербарій в 1924 році, в ньому нараховується близько 50 тис. екземплярів.

Найудачливіший грибник. Вдалим виявився досвід розведення в лісових угіддях білих грибів аматором-грибником І.Веселковим з Вінниці. Його спосіб полягає в тому, що у зрілих (68-денних) білих грибів відокремлюють трубчасту частину, подрібнюють на шматочки до 2 $см^3$ і підсушують. Потім дерев'яною лопаточкою піднімають верхню частину лісової підстілки і закладають по кілька шматочків. Аматору вдалося одержувати по 64-260 кг грибів у перерахунку на 1 га.

Наймасовіше отруєння грибами. У 1996 р. отруєння грибами в Україні досягло розмірів справжньої епідемії. Сумна статистика свідчить, що тоді "тихе полювання" обернулося жорстоким отруєнням для 1932 осіб, серед яких більш як 400 дітей. Для 128 чоловік захоплення грибами закінчилось непоправною трагедією.

■ *Найнезвичайнішу назву, ймовірно, має гриб диктіофора подвоєна — "дама з вуаллю". Що й не дивно. Його плодове тіло має вигляд складчастої темно-зеленої або оливкової шапки, високо піднятої на білій губчастій ніжці-рецептакулі. А від шапки на ніжку опускається довга сітчаста серпанкова вуаль. Зустрічається в листяних лісах Криму з липня по жовтень. Харчового значення не має.*

МОХИ

Найдавніші рослини суші — мохи. Перші викопні рештки мохів відомі ще з палеозойської ери — майже 230 млн. років тому, з кінця девонського періоду. Вони були близькими за будовою до сучасних мохів. Отже, впродовж сотень мільйонів років вони не змінилися й дійшли до нас живими сучасниками не лише мамонтів і волохатих носорогів, а й динозаврів.

Найпримітивніші рослини суші — мохи. Мікроскоп показує, що будова листків і стебла мохів дуже проста. В стеблах немає провідних та механічних тканин, які характерні для квіткових рослин. А листки — без черешків і найчастіше не мають провідної системи — жилок. Це — пластинка з одного прошарку клітин. Крім того, в усіх мохоподібних відсутні корені, тому прикріплюються вони до субстрату за допомогою ризоїдів — одноклітинних або

нитчастих відростків. Органи статевого розмноження розміщуються на верхівках стебел чи пілок, а відбувається запліднення при наявності води.

Найвитриваліші рослини. Витривалість мохів майже фантастична. Вони витримують тривале, протягом кількох років, висушування та оживають при появі води. Академік Д.К.Зеров спостерігав проростання спор печіночних грибів, які пролежали в гербарії три-п'ять років. Разом з тим вони спроможні переносити затоплення. Щодо температурних коливань, то мохи витримують перебування у воді гарячих джерел, де інколи температура досягає +40 ... +45°С, інші ж види можуть переносити температуру 50°С. Невибагливі вони і до освітлення: можуть існувати і при повному сонячному освітленні і при світлі, що в 150-200 разів слабкіше від денного — у нетрях лісів та в печерах.

Мох із "рушницею". Сфангові, або торфові, мохи мають дуже своєрідні органи спороношення — коробочки, які підносяться на ніжках і разом з ними утворюють спороносну фазу в життєвому циклі мохів. Коробочки мають кулясту форму й прикриті кришечкою у вигляді дзвоника. Видатний вчений С.Н.Навашин на практиці довів, що розкриття коробочок у сфангів та розсіювання спор відбувається за допомогою стисненого повітря. Тиск повітря у коробочці на час достигання спор досягає 3-5 атм (0,3-0,5 МПа) і, природно, у якийсь момент стає більшим, ніж сили зчеплення, які тримають на місці кришечку. Тоді вона, легко клацнувши, відокремлюється і, наче від пострілу, підлітає на 12-15 см угору. Разом з нею "заряд" викидає і спори.

ВОДОРОСТІ

Найстаріший представник рослинного світу, якого можна побачити біля морських берегів України, — синьо-зелена водорість. Вони, виникнувши близько 3 млрд. років тому, були найпершими фотосинтезуючими рослинами на Землі і відіграли головну роль у створенні атмосфери, багатої киснем. Разом з бактеріями їх відносять до особливої царини прокаріотів, тобто "доядерних" організмів.

Найчисленніший відділ водоростей — відділ діатомових водоростей, що налічує близько 10 тис. видів — мікроскопічних, рідше колоніальних, організмів, світло-бурих або жовтих, різноманітних за формою клітин, колоній і способів з'єднання клітин у них.

Найрізноманітнішими за видовим складом є зелені водорості: вони об'єднують 1619 видів альгофлори України. Це складає 45,8% загального видового складу водоростей континентальних водоймищ країни, або 41,0% з урахуванням морських форм. Домінуюча роль належить десмідієвим — 603 види та хлорококовим — 373 види. Вони об'єднують більше 60% видів зелених водоростей, знайдених в Україні.

Найбільша водорість Чорного моря — цистозира. Її талом має вигляд розгалужених кущиків, які ростуть у прикріпленому та неприкріпленому станах. Прикріплені кущики складаються з центрального стовбура 170 см завдовжки і 4-12 мм завтовшки. Ця багатолітня рослина сягає віку 16 років, створює великі підводні зарості, вкриваючи поверхню скель і валунів. Найбільші зарості спостерігаються на ділянці від Феодосії до Ялти.

Найбільше підводне скупчення водоростей біля берегів України зафіксоване в середній частині трикутника: Севастополь — Одеса — гирло Дунаю. У цьому своєрідному "Саргасовому морі" на глибині 30-60 м міститься величезне "поле" червоної водорості, площею близько 10 тис. м². Біомаса цього єдиного виду рослин оцінюється приблизно в 17 млн. т, а називається це скупчення "філофорним полем Зернова", за іменем академіка С.О.Зернова, який його знайшов.

Найглибоководніші водорості — червоні. Їм властива хроматична адаптація. Глибоководні види інтенсивніше забарвлені у червоний колір, ніж ті, що живуть у поверхневих шарах води. Червоний пігмент фікоеритрин, який бере участь у фотосинтезі, здатний вбирати зелені, голубі і сині промені спектра, які проникають глибоко в воду. Отже, на найбільшій глибині, куди сягають лише зелені промені, зустрічаються тільки червоні водорості. У Чорному морі — на глибині 60 м (*Polysiphonia elongata* та ін.).

Найбагатіше на види водоростей місце. Якщо йдеться про заповідні території України, то загальна кількість видів у заповіднику "Дунайські плавні", що в дельті Дунаю на Одещині, становить 900. Тут виявлено 105 таксонів видового і внутрішнього рангів — вперше на Україні.

Найчисленіша з ґрунтових водоростей. Відомо, що водорості дуже швидко заселяють голі ділянки суші. Наприклад, навесні спостерігається "цвітіння" ґрунту на ріллі. Викликають його деякі одноклітинні та нитчасті водорості з класу зелених та жовто-зелених. При цьому найбільша чисельність їх спостерігається на дерново-підзолистих ґрунтах, де кількість клітин водоростей може досягати 19 млн/м². Спостерігається таке "цвітіння" і восени: тоді його викликають переважно синьо-зелені одноклітинні водорості. Але чисельність їхніх клітин сягає лише 2,6-3,3 млн/га.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ РОСЛИНИ

Найдавніші зернові сільськогосподарські рослини. Примітивне землеробство на території України почалося з вирощування злаків, які потрапили до нас зі стародавнього Сходу наприкінці

VI-V тис до н.е., тобто на ранніх етапах неоліту. Під час розкопок поселень племен буго-дністровської неолітичної культури виявлено керамічні вироби з відбитками зерен і полови злаків. За визначенням ботаніків, вони належать трьом видам – пшениці, ячменю та просу.

Найдавніші технічні рослини, які вирощували та використовували на території сучасної України, є коноплі і льон. Вони йшли на виготовлення пряжі, одягу, мотузків, а також застосовувалися як лікувальні засоби. За свідченням "батька історії" Геродота, скіфи у Південному Причорномор'ї використовували коноплі, що росли в дикому стані, а це свідчить, що культура цієї рослини була місцевого походження.

Найдавніші знахідки, які свідчать про культурне рослинництво у Древній Русі. Відомо, що ще предки слов'ян були землеробами. При дослідженні обвуглених зерен Донецького городища поблизу р. Уди під Харковом, яке належить до XI ст., знайдені зерна твердої пшениці в суміші з м'ятою. Під час розкопок давньоруської фортеці XII ст. Колодяжина на території сучасної Житомирської області знайдені в дерев'яних діжках, великих глиняних посудинах та спеціальних зернових ямах обгорілі зерна жита, пшениці, ячменю, вівса, проса, маку, конопель та інших культур, які разом з сільськогосподарським знаряддям свідчать про порівняно високий розвиток землеробства в Давній Русі.

Основна зернова культура України – озима пшениця, якою засівають понад 7,9 млн. га (1987 р.) Найбільші площі посівів цієї культури розміщені у степовій і лісостеповій зонах. До найважливіших також належать озиме жито і ячмінь.

Основна кормова культура. Провідне місце в структурі посівів кормових культур належить кукурудзі на силос і зелений корм (4,2 млн. га), а також багаторічним травам (4,0 млн. га), зокрема конюшині, люпину, люцерні та ін.

■ ***Основна технічна культура.*** *Провідне місце тут посідають цукрові буряки (фабричні). В 1989 р. бурякові плантації займали 1,6 млн. га. Основними регіонами вирощування кормового буряка є Вінницька, Хмельницька, Черкаська області. Дещо менші площі займають соняшник та льон-довгунець.*

Рекордсмен з корисності. Жодний хлібний злак, крім пшениці, не має такого вигідного сполучення білків (12-15%) та беатистого – вуглеводів (до 70-75%). Пшениця також багата на вітаміни комплексу В, РР та мікроелементи. При вживанні пророщених зерен пшениці у людей припиняється випадання волосся на голові, зміцнюються зуби, поновлюється ослаблений зір та координація рухів.

Найефективніші сидеральні культури, тобто рослини- "добрива". Негативний баланс поживних елементів і прогресуюче зниження ґрунтової родючості – головна хвороба сільського господарства нашого часу. Одним з найбільш ефективних способів її лікування є заорювання поживних залишків або усієї фітомаси рослин сидеральними культурами – "фабриками" екологічно чистих й дешевих азотних добрив. Отже, за один вегетаційний період люцерна фіксує з атмосфери 200-500 кг/га азоту, конюшина – 150-300, багатолітній люпин – 250-400, однолітній люпин – 150-200, а однолітні бобові (горох, вика, соя) – до 150. За рахунок глибокої кореневої системи сидеральні культури сприяють інтен-

■ ***Найглибший підземний город.*** *Експеримент з вирощування овочів – огірків та цибулі – провели у 1970 р. на криворізькій шахті "Гігант-Глибока" на глибині 377 м. Урожайність овочів була 47,5 кг/м (у парниках Київської овочевої фабрики 30,3), а собівартість менша. Це тому, що у відпрацьованих горизонтах рудних шахт стабільна температура, підвищений атмосферний тиск, збільшений вміст вуглекислого газу у повітрі. Крім того, тут немає більшості шкідників та збудників хвороб рослин.*

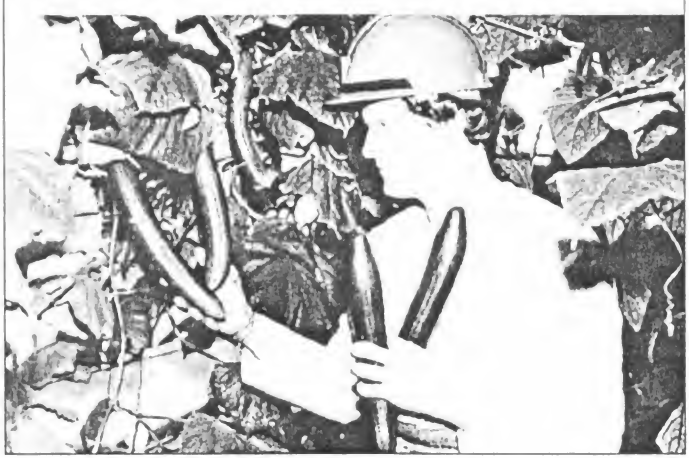

сифікації обміну орного та підорного шарів ґрунту мікроелементами, зниженню швидкості ерозії та ін.

Найбільша морква. На городі В. та Я. Легкодухів у с.Дев'ятники Жидачівського р-ну на Львівщині в 1995 р. виросла морква завдовжки 36 см і масою 1200 г.

САДІВНИЦТВО

Найдавніша згадка про садівництво в Україні. Про існування садів у Нижньому Придніпров'ї згадував визначний стародавній грецький історик Геродот, який жив у V ст. до н. е.

Перша вітчизняна згадка про садівництво. У літописі "Повість минулих літ" (початок XII ст.) згадуються сади у Вишгороді та яблуневий сад при Києво-Печерському монастирі, закладений разом з монастирем у 1051 р.

Найдавніший садівник, ім'я якого збереглося. У "Повісті минулих літ" йдеться про садівника-монаха Микулу, який жив у Вишгороді під Києвом.

Найдавніше речове свідоцтво про садівництво. Знайдені при розкопках Райковецького городища (західні околиці с.Райки Бердичівського району на Житомирщині) кісточки слив, вишень та черешень свідчать, на думку вчених, про те, що тут існувало садівництво. Городище було зруйновано татарами у 1240 р.

Найврожайніші породи й сорти фруктових дерев в Україні. Яблуня Шафран літній й Антонівка звичайна — по 400-500 кг з одного дерева, груша Бере-Аліанлі 150-200, слива Ганна Шпет 100-150, вишня Шпанка краснокутська — до 150, черешня Мелітопольська чорна — до 120, абрикос Червонощокий — до 250 кг.

Рекордсмени-довгожителі серед фруктових дерев — вишні і груші, вік яких інколи досягає 300 років.

■ *Найголовніші плодові породи. Яблуня є провідним плодовим видом, поширеною майже по всій території України. За існуючим породно-сортовим співвідношенням під яблуню відводять в окремих областях від 40 до 73% площ плодових насаджень. Для її поширення у виробництво в Україні рекомендовано близько 60 сортів, серед яких найбільш поширені Паперівка (Білий налив), Боровинка, Антонівка звичайна. Друге місце у плодових насадженнях України займає груша. Залежно від природно-кліматичних умов, під неї відводять 5-27% всієї площі садів. Рекомендовано 33 сорти, але майже всі вони через низьку зимостійкість мають обмежене поширення. Слива посідає третє місце й займає 5-15% площі садів. Рекомендовано 15 її сортів. Поділяється на групи: угорки, ренклоди, мірабелі.*

Найбільший розмір плодів серед фруктових дерев України мають: яблуня Слава переможцям (130-240 г), груша Кюре (200, на айві — 500), слива Ренклод Альтана (35 — 40), вишня Лотвіна (6), черешня Валерій Чкалов та Червнева рання (по 7-8 г).

Перший акліматизаційний сад з високою оранжереєю, забезпеченою оригінальною системою опалення, створив у 1809 р. І.Н.Каразін в помісті Основ'янці. Тут не тільки велися роботи з акліматизації та інтродукції цінних у декоративному та промисловому відношенні рослин, виводилися плодові та декоративні чагарники й дерева, а й здійснювалася підготовка кваліфікованих садівників.

Перший помологічний розсадник і маточний сад з акліматизації рослин, що пізніше склали одну з найбагатших колекцій в Європі, організував у 1887 р. у Млієві український вчений плодовод Л.П.Симиренко. В саду нараховувалося близько 3000 сортів плодових та інших рослин, зокрема 900 сортів яблунь, 890 груш, 350 вишень і черешень та 115 сортів персиків.

Два врожаї на рік. Яблуня селянина з Великої Севастянівки Христинівського району на Чер-

■ *Найбільше вітамінів міститься в плодах абрикоса — А, В, С, РР, Н, К, Е. З його насінин виробляють чудову олію.*

кащині Н.Г.Романенка вже багато років підряд дає два врожаї за один сезон. Плоди першого врожаю достигають у липні, із середньою масою яблука 125 г. На початку серпня яблуня зацвітає знову, і в жовтні садовод збирає другий врожай середньою масою по 65 г. Вирощено цю яблуню з живця, прищепленого до лісової яблуні понад 50 років тому, а почало плодоносити воно на шостий рік.

Чотири врожаї на рік. Два врожаї — не випадок і для О.П.Сідуна, мешканця с.Михайлівки Диканського району на Полтавщині. Його груша у 1958 р. зацвіла одночасно з іншими сортами груш. Через місяць — вдруге, потім — втретє і вчетверте. Після трьох цвітінь груша дала хороші врожаї. Перші плоди були великі, довгасті, золотаві й нагадували груші відомого сорту Вільямс літній. Плоди другого врожаю — дещо менші, смачні, а головне — без насіння. Такими ж були груші і третього врожаю. Безнасінність пояснюється відсутністю квітучих дерев інших сортів. Характерно, що плоди повторних врожаїв завжди чисті, не пошкоджені паршею. Причини кількох врожаїв у деяких плодових дерев поки що досконало не вивчені.

Дерево-сад. Найстаріша яблуня в Україні росте в с.Андріївці на Сумщині — їй понад 150 років, а крона має площу близько 0,4 га. Її схилені донизу гілки досягають ґрунту, вкоренилися і перетворилися на додаткові стовбури-опори 20-40 см завдовжки.

Груша-писанка. Найнезвичайнішою грушею можна вважати ту, що росте в Макарівському районі на Київщині. Називають цю грушу писанкою через те, що її плоди хтось ніби й справді розмальовує барвистою веселкою. Від плодоніжки до чашечки на них неначе пензлем наведено зелені і червонуваті смужечки на жовтому тлі. А з боку, повернутого на південь, груші мають ще й розмитий рум'янець.

НЕЗВИЧАЙНІ РОСЛИНИ

Діти сонця. Кошик соняшника, як відомо, обертається за сонцем. Але існують не лише квіти і суцвіття, а й листки, "орієнтовані" на світло. Гірська рослина просвірняк приземкуватий має округло-серцеподібне листя, яке своєю пластинкою завжди обернене до сонця. Якщо на шляху світла виникає якась перешкода, рух листя припиняється, але потім знову відновлюється. Цікаво, що відразу після заходу сонця листки просвирняка швидко переорієнтовуються на схід.

Рослина-компас. Зустрічаються й зворотні явища, коли рослина повертає своє листя у таке положення, що сонячні промені торкаються його на якнайменшій площі, запобігаючи перегріванню. Краї листка повернуті, як лезо ножа, до Сонця, а інколи найдовші листки чітко орієнтовані у напрямку найбільш інтенсивного випромінювання з півдня. Найвідоміший у наших умовах латук компасний, що росте по канавах й звалищах. Він може досить надійно замінити компас.

Рослина, яка "бачить". Одноклітинна зелена водорість-хламідомонада має зорову систему, яка реагує на світло майже так, як і людське око. Досить розповсюджені у прісноводних водоймах, хламідомонади містять у червоній пігментній плямі, яка називається очком, родопсин — ту саму хімічну сполуку, яка у зоровій системі людини та тварин перетворює світло в електричний імпульс. Завдяки "оку" водорість відчуває, де більше світла, і за допомогою двох джгутиків плине до місця з найоптимальнішим для фотосинтезу освітленням.

Рослина, яка світиться. У печерах часто зустрічається мох схитостена периста, який нерідко світиться у напівтемряві між щілинами скель, створюючи враження засвічених міріадів найдрібніших лампочок. Рослина не має нічого спільного зі свіченням, яке виникає при окисленні люциферину. Мох випромінює не власне, а відбите світло, подібно до того, як світяться очі деяких тварин. Для цього протонема моху має особливі пластинчасті структури, розташовані на гілочках в напрямку до світла, що дає змогу пластинкам бути чутливими до слабких світлових променів, які потрапляють у печеру. Людині, яка опинилася в печері, здається, що склепіння вкриті коштовним камінням. Цю рослину, яка збереглася з мезозойської ери, можна побачити в печерах і на скелях Карпат.

Рослина-плаксуха. Виділення краплинок води на листі (гутація), відбувається за умови високого насичення атмосферного повітря водяними парами. Тоді коріння поглинає більше води, ніж її випаровується. Під дією кореневого тиску краплинки води стікають з кінчиків листя. Звичайно, в похмуру погоду або перед дощем — це чудовий барометр, який свідчить про високу відносну вологість повітря. Серед таких рослин — плакун іволистий ("плакун-трава"), стрілолист звичайний, частуха подорожникова, а також деякі рослини, що культивуються в домашніх умовах. Але рекордсменами серед "плакс" є каштан кінський та клен платаноподібний, листя яких починають "плакати" за 24 доби до дощу.

Рослина, що веселить. Однорічна трав'яниста рослина огірочник добре відома тим, хто займається квітникарством, пасічництвом, овочівництвом. Зустрічається вона і в дикому вигляді. Ще давньоримський натураліст Плініій писав, що листя і квіти її, додані у вино, надають йому якостей, що веселять чоловіків та жінок, відганяють журбу та меланхолію. А в маршових піснях співвітчизників Плінія були слова: "Підкріпившись огірковою травою, я завше крокую сміливо". Звідти і пішла назва: трава, що веселить. Пізніше і в народних ліч-

■ ***Рослина-мисливець за комахами.*** *Маленька тендітна рослина з розеткою червонуватих листочків, яка називається росичкою і зустрічається на болотах України, є найбільш "хижою" рослиною нашої флори. Округла широка поверхня листків вкрита волосками, а вінчають їх прозорі кульки рідини, що нагадують крапельки роси. Сівши на такий листочок, комаха вже не може вирватись, клейка рідина міцно тримає її тіло. Повільно рухаючись, волоски покривають здобич клейкою рідиною. За кілька годин усі волоски нахиляються вперед, а віночок листка піднімається вгору. Починається перетравлення: усі м'які частини розчиняються і разом з травною рідиною всмоктуються листком. За кілька днів від комашки залишаються "ріжки та ніжки" – хітиновий покрив, крила, лапки, які вітерець рознесе по болоту. А волоски знову вишикуються в бойовому порядку.*

никах можна було знайти поради щодо вживання вина, настояного на огірочнику, щоб щезли клопоти й поліпшився настрій. І це не безпідставно, оскільки сік трави огірочника у наш час є тим, чим колись був любовний напій, оскільки в усіх його частинах є речовини з тонізуючою дією, які стимулюють функцію капілярів, очищають кров. Є в огірочника й інші назви: "радість серця", "серцевий цвіт".

Рослина-штопор. Насінини ковили загострені з одного кінця, а на іншому мають закручену в штопор і зігнуту під прямим кутом нитку. Вітер відділяє насіння ковили і розносить степом, при цьому ворсиста нитка виконує роль парашута й стабілізатора. Завдяки їй зернівки завжди падають гострим кінцем донизу і встромляються в землю, а при набряканні – подібно до штопора вгвинчуються в ґрунт.

Рослина-бомбардир. Плід розрив-трави (бальзаміну), яка зустрічається у вологих лісах, складається з 5 плодолисточків. Коли вони визрівають, шар великих клітин, які містяться під самою шкіркою, набрякає і тримається в напрузі. Досить злегка доторкнутися до плоду, як зв'язок між плодолисточками порушується, вони швидко закручуються, як пружина, і з силою викидають прикріплене до них насіння.

Рослина-артилерист. Серед багатьох рослин, які мають властивість самостійно розкидати своє насіння, можна особливо відзначити фіалку лісову й собачу, які зустрічаються у листяних лісах. Ці рослини мають тригранні коробочки, які розкриваються за допомогою трьох стулок-"човників". Ці човники після визрівання з внутрішньої сторони починають тиснути на насіння з такою силою, що воно вилітає на відстань до 3-4 м.

Рослина-"пострах" рачків. Це – водна рослина андроманда: слизові виділення внутрішньої поверхні листя приваблюють рачків, які зазвичай плавають зграйками. Чутливі щетинки сприймають поштовхи, половинки листків зближуються і дуже щільно стуляються, створюючи герметично ізольовану порожнину. Поволі вода з такої бульбашки витискається газами, що виділяються з поверхні листя, і починається процес травлення. На відміну від листя інших комахоїдних рослин, лист андроманди – пастка одноразової дії: після спрацювання він невдовзі відмирає.

Рослина-рибалка. В ставках і річках живе пузирчатка звичайна – уртикулярія. Коріння у неї відсутнє, а стеблина повністю занурена у воду. Нижня частина

■ ***Найбільша рослина-хижак.*** *На початку 1970-х рр. у Київському ботанічному саду виростили непентес гібридний – одну з тропічних рослин, яка утворює глечики – живі пастки для комах. Глечик всередині слизький, вкритий гладенькими волосками, які спрямовані всередину. Комаха, сівши на край глечика, сковзує вниз і вже не може вибратись звідти, бо наколюється на гострі волоски. Глечики можуть мати найрізноманітнішу форму і забарвлення, завдяки чому схожі на квіти ліан. Іноді здобичі набирається півглечика, але за 5-8 год вона розчиняється і споживається. У ботанічному саду рослина сягнула висоти понад 2 м, а розмір глечиків – до 20 см.*

■ ***Отруйна для всіх, крім... свині.*** *Усі частини блекоти отруйні для людини й багатьох тварин – лише свині можуть спокійно ласувати цим бур'яном без усякої шкоди для здоров'я. Звідси і наукова назва блекоти – "гіосціамус", тобто рослина, яку їсть свиня. Споконвіку вона була приречена на сумну славу отруйника, навіть великий Шекспір увіковічнив цю славу, вклавши до рук вбивці у трагедії "Гамлет" саме настій блекоти. Однак вчені довели, що алкалоїди рослини у помірковання дозах можна використовувати у вигляді цінних лікувальних засобів під час різноманітних захворювань.*

рослини представлена кореневидними листками, що мають бульбочки-пастки, які інколи сягають розміру горошини. Бульбочка являє собою мішечок з вузьким отвором. При зіткненні з волосками біля отвору клапан відкривається й всмоктує воду. Зачепить такий волосок мальок риби або головастика – вмить потрапить з водою всередину бульбочки. Потім вода усувається, а жертва стає їжею.

Найбільш всеїдна рослина. За форму довгого розгалуженого м'ясистого хрестоподібного кореневища, цю рослину називають петровим хрестом. Хоча вона й зеленого забарвлення, але не може й не вміє приготувати собі для харчування необхідні органічні речовини. Добуває вона їх легшим шляхом, паразитуючи на корінняхліщини, вільхи, ясена й живлячись їхніми соками. Але, як кажуть, "апетит приходить під час їжі". Тому в додаток до такої "вегетаріанської їжі" рослина-паразит у вигляді "м'ясної страви" ловить ще дрібні комахи, інфузорії та кореневіжки. Для цього в середині кожної лусочки, якою вкрита стеблина, є порожнина-пастка. Якщо жертва потрапить до неї, вона затримується слизуватими нитками й гине там, лишаючи після себе частинки хітинового покриття.

Рослина-дармоїд. Багатьом відома повитиця – паразит, який швидко розмножується і важко викорінюється. Через нього гинуть цілі масиви культурних рослин, а сіно, яке містить повитицю, може викликати захворювання тварин. Пізньої весни з насіння виростає жовта нитка, яка піднімається над землею й робить колові рухи, а доторкнувшись до якоїсь рослини, починає обвивати її. Пізніше в місцях зіткнення з "жертвою" утворюються присоски, що вростають в її стеблину. Через них повитиця дістає усі необхідні речовини, втрачає нарешті зв'язок із землею і повністю "переселяється" на свою жертву.

При висушуванні — синіє... Якщо багато рослин при висушуванні зберігають зелене забарвлення, то пролісник багатолітній синіє. Ця незвичайна властивість пояснюється тим, що в рослині міститься речовина, подібна до фарбника індіго. В живій рослині це не проявляється, але після її загибелі в процесі окислення утворюється синій стійкий фарбник. Росте пролісник у широколистяних й чагарникових заростях.

■ ***Найтаємничіша з лікувальних рослин*** *є наперстянка, або дигіталіс. Відомо, що використовують її понад 4 тис. років, але історія наперстянки, а також медикаментів, створених на її основі, завжди викликала дискусії: наперстянку то звеличували, то ганили та викреслювали з реєстру лікувальних засобів. Зараз препарати з наперстянки входять в усі фармакопеї світу, і все ж єдиного погляду на характер цієї підступної і в той же час чудової рослини немає. В 1982 р. в Москві відбувся спеціальний симпозіум "Повторна оцінка дигіталісу", на якому було зазначено, що "незважаючи на майже двохсотлітню практику використання дигіталісових препаратів, чимало сторін стратегії і тактики лікування серцевими глікозидами залишаються недостатньо вивченими і потребують ретельного аналізу. Необхідні подальші експериментальні та клінічні досліди цієї вельми ефективної, але все ще "таємничої" групи серцевих глікозидів".*

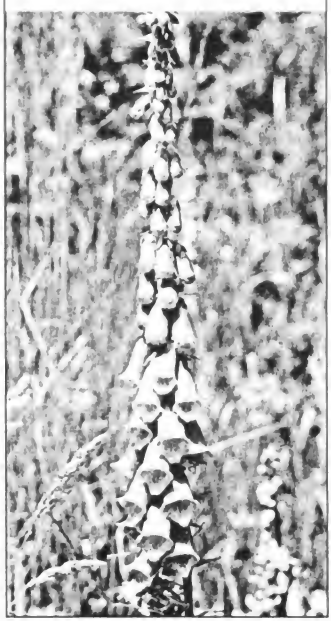

Найдавніша тварина, відбиток якої зберігся. В геологічному музеї Львівського національного університету ім.І.Франка зберігаються відбитки медузи *Nemiana* на скам'янілому піщанику, знайдені в Придністров'ї. Вік – 600 млн. років.

ССАВЦІ, АБО ЗВІРІ

■ *Найстародавніший* ***ссавець*** *нашої фауни – кажан, або летюча миша. Це – єдиний з ссавців, що пристосувався до тривалого польоту. У фауні України є дві родини цих тварин – підковоноси та гладконоси. Їхні передні кінцівки перетворилися на крила, еластична шкіряста літальна перетинка натягнута поміж пальцями, плечем, боками тіла, голова має широкий ротовий отвір у вигляді щілини, досить великі своєрідної будови вушні раковини. Потаємний нічний спосіб життя, безшумні польоти породили чимало легенд про цих, на диво цікавих і корисних тваринок. Найбільшою серед кажанів є вечірниця велика, довжина тіла якої сягає 104 мм, маса – 76 г.*

РОЗМІРИ

Найбільша тварина, що колись жила на території України,– мамонт, ареал проживання якого охоплював усю Європу. Він був вкритий густою шерстю, мав довгі вигнуті ікла (бивні), якими добував корм з-під снігу. У довжину тварина сягала 4 м, висота її була до 3,6 м, а маса – до 4,5 т. Під час полювання на мамонтів мисливці отримували до 1,5 т м'яса. Мамонти вимерли близько 10 тис. років тому, і основною причиною їх зникнення стала мисливська діяльність людини. На території України рештки мамонтів досить численні. Але перша в Україні і в Європі знахідка вимерлого мамонта сталася в жовтні 1907 р. в с. Старуні, що в Івано-Франківській області. Тоді працівники німецької фірми з видобутку озокериту випадково натрапили на добре збережену тушу стародавнього гіганта, рудувата шерсть якого сягала довжини 70 см, а в шлунку збереглась рослинна їжа. Добре збережене м'ясо не приваблювало навіть собак – воно було просочене нафтою та озокеритом, зате значну частину шкіри селяни використали для виготовлення постолів. На думку вчених, мамонт жив за 24 тис. років до н.е.

Найбільший морський ссавець, який раніше зустрічався біля берегів України,– білочеревий тюлень. Довжина його тіла сягає 4 м, а маса – 300 кг. Ці тварини лише інколи заходять у район північно-західних берегів Чорного моря, де їх випадково ловлять рибалки. Так, у 1950 р. недалеко від гирла Дунаю рибалки м.Вилкового Одеської області спіймали двох тюленів; шкіра одного з них передана у Зоологічний музей НАН України.

Найбільший морський ссавець, що живе поблизу берегів України, – чорноморська афаліна. Цей дельфін досягає довжини тіла 310 см й маси 220 кг.

Найменший серед ссавців – бурозубка мала – представник комахоїдних, найменша серед землерийок. Завдовжки вона не більше 6 см, жива маса – до 50 г. Отже, розміром вона з мишу, і тому їх часто плутають. Зустрічається в усіх лісових та лісостепових областях України, оселяється в листяних і мішаних лісах з підвищеною вологістю та розвинутим трав'яним покривом.

ЗУБРИ

■ *Найбільший звір фауни України – зубр, жива маса якого може перевищувати 1 т. Висота в холці у нього досягає 2 м, довжина тіла самців – до 3 м, а тривалість життя, як достовірно виявлено, 27 років. На території України зубри жили до кінця XVII ст., але їх безжалісно знищували на облавних полюваннях, під час оранки, на пасовищах. Нині їх знову завезено на територію України.*

Перше вільне стадо зубрів. Після тривалого часу, коли зубри на території України зникли, перше стадо переселенців з'явилося в 1965 р. у мисливському господарстві "Майдан" в Карпатах. Зубр у Карпатах представлений кавказько-біловезькою породою. Нині у лісових хащах України налічується більше 500 тварин.

Найбільша кількість зубрів спостерігається в таких мисливських господарствах: Цуманське – 147, Буковинське та Зубровицьке – по 109. Річний приріст особин зубрів становить: у Цуманському (Волинська область) – 150, Буковинському та Зубровицькому (Чернівецька область) – 70 і 40, Данівському (Чернігівська область) – 50.

Найбільше "кладовище" зубрів. У 1935 р. поблизу м.Амвросіївки була відкрита пізньо-палеолітична стоянка, на якій виявили костище, тобто пласт кісток до 1.5 м завглибшки, утворене з кісток зубрів. Ссавці (близько 1000 особин) були загнані мешканцями стоянки в провалля. Амвросіївська стоянка — єдина в Європі і Азії палеолітична стоянка, яка підтверджує існування колективного полювання у пізньому палеоліті.

ВЕДМЕДІ

Найбільший здобутий. У фауні України зустрічається лише один вид ведмедя — бурий. Маса сучасних тварин не перевищує 80-120 кг, виростиі більшими вони не встигають через браконьєрство, хвороби, незахищеність угідь, нестачу кормів. Проте у 1904 р. на території теперішнього мисливського господарства "Осмолода" в Чернівецькій області був здобутий ведмідь масою понад 400 кг.

Найагресивніший. Хоча ведмеді надають перевагу рослинній їжі, але при її нестачі нападають на диких і свійських тварин, а інколи й на людину. Восени 1996 р. у Чернівецькій області ведмідь напав на групу зубрів і двох покалічив.

ДЕЛЬФІНИ

Найменший дельфін, поширений поблизу берегів України, — азовка, або піхтун. Ці тварини, поширені в Чорному та Азовському морях, живляться рибою та придонними безхребетними і мають довжину до 1,6 м, масу — 30 кг.

Найчисельніший вид дельфіна відкритих просторів Чорного моря — чорноморська білобочка. Тримається великими зграями, які взимку нерідко складаються з кількох тисяч особин. Живиться пелагічною рибою, головним чином хамсою, дрібними оселедцями, кількою, а також молюсками та ракоподібними.

Випадок масової загибелі дельфінів. У 1982 р. при вибуху бурової установки в Азовському морі загинуло більше 2000 азовок.

ВЛАСТИВОСТІ

Найбільший і найменший об'єм мозку. У дельфіна цей показник дорівнює 1800 г, коня — 650, собаки — 130, кішки — 30, миші — 0,4 г. А скільки мозку припадає на 100 г загальної маси тіла у різних ссавців? У лисиці — 1,5 г, собаки — 0,59, ведмедя — 0,16, коня — 0,10, корови — 0,052.

Найбільше і найменше серце. Відносна маса серця щодо маси тіла становить: у ласки — 16,7%, землерийки — 14,0%, хорта — 12,9%, а ось в їжака — лише 4,0%, а у щура ще менше — 3,62%. Якщо ж ідеться про абсолютну масу серця, то "попереду" кінь — 4 кг, а "позаду" малюки: миша-маля — 0,07 г, землерийка — 0,11 г та миша лісова — 0,13 г.

Найбільший і найменший шлунок. Частка шлунка від загального обсягу травного тракту найбільша у великої рогатої худоби — 70,8%, кози — 66,9, вівці — 66,9. А закінчують цей перелік нутрія — 19,4, кріль — 15,1 та кінь — 8,5%.

■ *Найбільший дельфін, який мешкає біля узбережжя України,— чорноморська афаліна. Довжина його — понад 3 м. Живуть афаліни невеликими групами, ведуть нічний спосіб життя, а живляться переважно рибою. Афаліни швидко плавають, часто вистрибують з води на висоту 3-4 м. Живуть до 25 років.*

Найбільша і найменша печінка. Відносна маса печінки щодо маси тіла становить: у миші — 7,1%, полівки звичайної — 4,6, щура — 3,8, кішки — 3,6. А найменший показник в кози та вівці — 1,3% та великої рогатої худоби — 1,2%.

Найбільший кишечник. Залежно від характеру їжі товстий відділ кишечника розвинений у різних видів неоднаково; у хижаків він становить 13-22%, у рукокрилих, комахоїдних — 26-30, гризунів — 29-53% загальної довжини кишечника. Загальна ж довжина кишечника залежить від характеру живлення, будови шлунка, розмірів тіла. Так, довжина кишечного каналу перевищує довжину тіла: в комахоїдних — у 2,5-4 рази, у летючих мишей — в 1,5-2,5, у кішки — в 4, у собаки — в 6, у коня — в 12, у свині — в 15, у корови — в 20, у вівці — в 29 разів. У рослиноїдних кишечник здебільшого відносно довший, ніж у м'ясоїдних, а у молодих особин відносно довший, ніж у дорослих.

Найвищий кров'яний тиск серед тварин, що нас оточують, має, ймовірно, кінь — 183 мм рт. ст. (місце вимірювання — сонна артерія). У собаки — 110 (стегнова артерія), кроля — 90-100 (стегнова артерія). До речі, тиск у здорової людини становить 120/60 мм рт.ст.

Найчастіший і найрідший пульс. Цей досить важливий показник життєдіяльності організму коливається в широкому діапазоні й становить 38-40 ударів на хвилину ($хв^{-1}$) у коня, 70-80 — у свині, 120-140 — у кішки й кроля, 300 — у їжака, 750 — у кажана та 782 — у землерийки. Отже, чим більший звір, тим повільніше б'ється його серце, а у тварин-карликів" пульс "шалений".

Найвища і найнижча температура тіла. Найвищий показник серед ссавців у землерийки — +42,0°С, у кози — +40,0, кроля — +39,2-39,6, вівці — +39,5, крота — +39,4°С.

Найменші температури тіла мають кажан (31,0°С) та соня горішникова (30,0°С).

Найбільше зменшення температури тіла. За несприятливих умов деякі лісові звірі залягають у сплячку або впадають у сон – явища, що з'явилися в процесі еволюції як захисний засіб. Під час сплячки фізіологічні процеси гальмуються, але життєздатність не втрачається. Щодо цього жодному ссавцеві не під силу "тягатися" з кажанами. Температура їхнього тіла без шкоди для здоров'я може коливатися від -7,5 до +48°С (різниця – 56 градусів!). Температура тіла їжака звичайного в активному стані становить 33,7-35°С, а мінімальна під час сну – 1,8-4,3 °С. У горішникової соні, тобто вовчка, при зовнішній температурі 1-5°С температура тіла падає до 0°С, а пульс сповільнюється максимально.

Найчастіше й найрідше дихання. Частота дихання у різних ссавців неоднакова і пов'язана з розміром тварини та інтенсивністю обміну речовин. Так, у коня цей показник дорівнює 8-16 хв$^{-1}$, у миші – близько 200, у щура – 100-150, лисиці – 25-40, землерийок – до 800 хв$^{-1}$. Підвищення температури зовнішнього середовища збільшує інтенсивність дихання.

Найбільша різниця в біоритмах. Кажани під час зимового сну дихають лише 2-6 хв$^{-1}$, а серце б'ється з ритмом 15-16 хв$^{-1}$. Натомість влітку ритми дихання й серцебиття у них зовсім інші – 96 й 420 хв$^{-1}$ відповідно!

Найвитриваліший організм. Цей рекорд пов'язаний із попереднім: в холодний період року кажан живе лише за рахунок енергії літніх запасів жиру. Тваринка економить з усіх сил: якщо під час польоту ритм биття серця – 400-600 хв$^{-1}$, а температура тіла близько 40 °С, то у сплячці – 3-4 хв$^{-1}$, а тіло охолоджується до температури підземелля або горища. Тобто швидкість біохімічних процесів падає в 100 разів! І якщо сплячка триває у тиші і спокої – зношування організму майже нема!

Найбільш і найменш поживне молоко. Вміст жирів у молоці дельфіна становить 43,7%, кроля – 10,5, натомість у корови – лише 4,3, кішки – 3,3, кобили – 1,8%. Білків найбільше містить молоко кроля (15,5%), собаки (9,7), свині (7,3); найменше – кішки (3,7%), кози (3,6) та кобили (2,1). А ось щодо вмісту цукру, то на першому місці молоко кобили (6,4%), далі кішки (4,9), корови (4,7); найменш "солодке" молоко у крільчихи – 2,0%. Для порівняння: у людини ці показники становлять: за жирами – 3,76%, білками – 2,14%, цукром – 6,29%.

Найдосконаліший ехолокатор мають кажани. Вухо людини чує звуки з частотою коливань лише від 16-18 Гц до 20 кГц. Більш високочастотний – тобто ультразвук – нам недоступний, а кажан видихає з легенів повітря із частотою до 150 кГц, тобто з такими силою й тиском, що удвічі більші, ніж в паровому котлі. Кожний такий "вибух" триває звичайно лише 0,002-0,005 с і завдяки цьому можливе орієнтування. Від перешкоди на відстані 17 м відбитий звук повертається до тваринки приблизно через 0,1 с, з наближенням до неї – ще швидше. Деякі кажани під час полювання за нічними комахами, наздоганяючи здобич, видають навіть 250 криків за секунду. До того ж ехолокатор кажанів є дуже "точним" навігаційним приладом: він може запеленгувати навіть мікроскопічно малий предмет діаметром лише 0,1 мм.

■ ***Найдовший сон*** *– у сонь. 6-7 холодних місяців на рік вони сплять у гніздах, сплетених на деревах з трави, листя чи моху, або закопавшись у землю на 1-1,5 м.*

Найбагатша "мова". Звукове спілкування ссавців розвинене добре, хоча є багато таких, які "мовчать". Великим діапазоном акустичних коливань характеризується голос дельфінів – у афалін записано 6 звуків, серед яких найбільш значущим є свист. Встановлено, що під час збудження дельфіни пересвистуються, при переслідуванні здобичі – "гавкають". А ось у летючих мишей виявлено 22 закличних сигнали.

ВІК

Найбільша тривалість життя. Оскільки інформація про тривалість життя тварин в різних джерелах дещо різниться, подаємо дані з останнього видання УРЕС. Отже, рекордсменом-довгожителем можна вважати коня, який може прожити 50-60 років.

Найменша тривалість життя. Заєць живе 15 років, вівця – 10-15, кріль – 7-8, а миша – лише 3-6 років.

Найдовший експериментальний вік життя. На кафедрі фізіології людини і тварин Харківського державного університету зроблена спроба експериментального продовження життя тварин (білих щурів-самців) за допомогою періодичного калорійно недостатнього харчування, яке затримує ріст. Щури отримували дієту, повноцінну за вмістом вітамінів та мінеральних солей, але різко обмежену поживними речовинами. Досліди показали, що така дієта збільшує середню тривалість життя щурів з 680 до 971 дня, тобто на 24%, а їхній максимальний вік – від 898 днів до 1336!

МІСЦЕ ПРОЖИВАННЯ

Найвище місце проживання. У фауні України найвисокогірнішим видом ссавців є полівка снігова карпатська. Вертикальне розповсюдження полівки сягає висоти 2060 м над рівнем моря.

Найглибше місце проживання. Нори деяких байбаків сягають глибини 5-6 м від поверхні ґрунту. Але ще глибше проникають дощові черв'яки — на 8 м.

Найдовговічніше житло. В борсука звичайного нори з відніркаами та підземними ходами використовуються багато років. На Поліссі, зокрема, відомі нори (бутани), якими борсуки користуються вже понад сто років.

ХАРЧУВАННЯ

Найненажерливіші. Добові раціони деяких звірів характеризуються такими усередненими показниками (кг); серед хижаків найбільш прожерлива афаліна — 30, вовк — 2,0, собака —1,4, лисиця — 0,5. Серед травоїдних першість належить лосю — 35, за ним йдуть баран — 4, кабан — 3, бобер — 2, а землерийка — лише 0,01. Отже, найбільше їжі споживають звірі-гіганти, але їх відносно мало й порівняно зі своєю масою вони їдять небагато. Добова норма корму в них не перевищує 2-3% загальної маси тіла. Навпаки, кількість корму, який поїдають "малюки" протягом доби, перевищує масу їхнього тіла. Якщо утримувати вовка, який важить 40 кг, і землерийок з тією ж сумарною масою, то останні щодоби знищуватимуть майже в 40 разів більше корму, ніж сіроманець.

Найбільш всеїдна тварина. Більш "універсальної" тварини, ніж щур, не знайти: вони можуть зжерти простирадло, взуття, книгу, шкіру, кістку, кору дерев. Щурі — вороги птахів: полюють по гніздах на пташенят і яйця, пробираються в зграї гусей й вигризають у бідолах перепонки на лапах. Вони є ворогами і домашніх тварин: у свиней і овець вигризають м'ясо з боків, а від теляти можуть лишитися самі кістки. Нападають на людей, а найчастіше на дітей.

Рекордсмен з поїдання отруйних рослин. Отруйних рослин нараховується близько 10 тис., але дикі копитні їдять у великій кількості багато з них і без жодної шкоди. Підрахунки зоолога Н.К.Тимофеєвої показали, що у раціоні кабана їх буває до 35%, лося — 33, благородного оленя — 31, плямистого оленя — до 25%. Отже, приблизно кожна третя-п'ята спожита ними травинка отруїла б людину. До речі, отруйну рослину вороняче око домашні тварини не їдять ніде і ніколи. А ось зубри, лосі й кабани хоч небагато, але жують. Для апетиту, мабуть, як гірчицю...

Найнезвичайніша їжа. За зайцями, кролями й сіноставцями давно помічали неприємну пристрасть до поїдання власних екскрементів. Спочатку вчені назвали це явище копрофагією, вважаючи її вадою. Однак при більш детальному дослідженні з'ясувалося, що це — законне й необхідне харчування зайцеподібних. Вони ковтають не всілякі екскременти, а лише ранкові, і майже не жують їх, приймаючи, як таблетки. На першому етапі травлення їжа проходить крізь кишечник, і бактерії у сліпій кишці насичують її відходи якимись необхідними для життя речовинами. Далі ці, названі цектрофами, відходи, збагачені бактеріальною флорою й вітамінами, знову вирушають в дорогу... Тваринки, які живуть самі по собі, звичайно, влаштовують два туалети, один з яких одночасно є й місцем трапези.

Найтриваліший час без їжі серед ссавців у стані сплячки можуть прожити їжаки — 236 діб, байбаки — 210, ведмеді — 180.

Найбільш запасливі. Багато видів ссавців, щоб пережити несприятливі умови, робить запаси корму. Норка і тхір роблять запаси жаб і дрібних ссавців у вигляді куп у норах, річкові бобри складають у воді біля "хаток" чи нір деревину й кореневища водяних рослин. Курганчикова миша заготовляє в норах 5-7 кг і більше зерна, покор — до 10 кг коренеплодів, а ось невеличка полівка-економка відкладає на "чорний день" до 15 кг зерна злакових, трав, лишайників. "Вишуканим" смаком відрізняється білка, яка активно сушить гриби, розвішуючи їх на гілках. Інколи у неї знаходили до 2000 засушених грибів!

ІНШІ ДОСЯГНЕННЯ

Найшвидша тварина суші — заєць. Він може розвинути швидкість до 70 км/год., олень — 67, вовк — 65, лисиця і козуля — до 69 км/год.

Найрухливіша голова. Кажан-підковоніс, який зустрічається в Криму, зазвичай висить вниз головою й повертається майже на 360° то праворуч, то ліворуч, обмацуючи ультразвуком околиці. Суглоби їхні дуже гнучкі, тому вони й можуть робити такі "артистичні" повороти. Як тільки у полі сприймання їх локатора з'являється комар або жук, кажан зривається з місця і жене за здобиччю.

Найдовший хвіст. Невелика тваринка тушканчик великий, або земляний заєць, з довжиною тулуба до 26 см має хвоста завдовжки до 31 см. А на кінчику хвоста — сплющена китиця з подовженого волосся — "прапор", який слугує балансиром цієї дивної істоти, котра рухається швидкими стрибками на довгих задніх лапах, неначе мініатюрне кенгуру. В Україні тушканчик ще донедавна зустрічався в околицях Києва, в Чернігівській області, на сході України, жив він також в Причорномор'ї та Приазов'ї. Як вид, що швидко зникає, його занесено до Червоної книги України.

Найбільші роги. Абсолютним "чемпіоном" може вважатися

вимерлий велетенський олень, який був поширений у плейстоцені в помірній зоні Європи і жив у долинах річок. Самці мали лопатоподібні, розширені на кінцях роги загальною вагою до 37 кг, а віддаль між кінцями рогів сягала 3,5 м. Викопні рештки цієї тварини зустрічаються в антропогенових відкладах в долинах Дніпра, Десни і Дністра. Найбільшими рогами сьогодні серед звірів в Україні може похвалитися лось. Інколи розмах їх сягає 1,5 м, маса — 20-25 кг, ширина однієї лопати — до 60 см. Друге місце посідає благородний олень, довжина рогів якого понад 1 м, а маса — 11-12 кг.

Найкращий нурець серед ссавців української фауни — бобер. Він може перебувати під водою 15 хв., ондатра — 12.

Найкращий землекоп. Кріт, який від народження до смерті живе під землею й світу білого не бачить, як землекоп не має собі рівних. За день у середньому він прориває 20 м нових підземних ходів. Наші зоологи підрахували одного разу на 200 га загальну довжину кротових тунелів й обсяг викинутої ними на поверхню землі. Виявилося, що сумарна довжина підземних ходів становила 87 км, а землі кроти викинули 204 т. Один дослідник вирішив розкопати й виміряти довжину деяких шахт лише одного крота і коли загальна довжина ходів сягнула 158 м, він покинув цей намір. Потім зоолог підрахував, що кріт, прорivши стільки тунелів, спорудив під землею вентиляційну й дренажну систему з робочою поверхнею у 28,5 м². Однак підземні лабіринти деяких кротів простягаються по прямій (а не тими складними звивами, як вони прориті) і до 4 км! Молодий окільцьований кріт вже через 20 годин знову потрапив у пастку, але за 700 м по прямій від того місця, де його випустили. А інші — через 6 днів, але вже за 2 км.

■ *Рекордсменом за густотою хутряного покриву серед ссавців є річкова видра. Вона має до 500 волосинок на 1 мм² шкіри, що у 5 разів більше, ніж у білки або лисиці.*

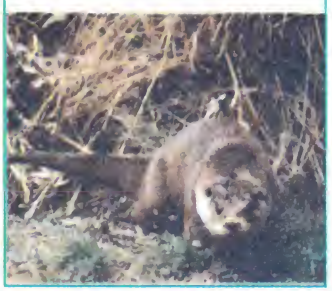

■ ***Найкращі будівничі*** *серед тварин української фауни — бобри, які полюбляють споруджувати греблі, щоб підняти рівень води в річці і захистити вхід до нори. І найбільша в Україні така гребля знайдена в заплаві річки Тетерів, в урочищі Хмилі. Вона перетинала майже всю ширину тераси і мала довжину 299,2 м.*

Літаючий ссавець. Кажани — єдині із звірів України, які оволоділи польотом. Багато мільйонів років тому в якихось первісних деревних комахоїдних розвинулися спочатку літальні перетинки по боках тіла, подібні до тих, які ми бачимо нині у кажана, а пізніше, у процесі еволюції, вони перетворилися на справжні крила. До речі, на м'язи, що приводять крила в рух, припадає лише 7% маси тварини, тим часом, як у птахів, — близько 17%.

Рекорд перельоту. Кажани, як і птахи, відлітають зимувати на південь. За результатами досліджень, один крихітний нетопир-карлик довжиною кілька сантиметрів й масою 35 г, окільцьований під Дніпропетровськом, через 70 днів, восени, з'явився вже на півдні Болгарії, тобто пролетів 1500 км.

Рекорди живучості й пристосованості серед ссавців, безперечно, належать щурам. Середній представник цього виду гризунів може пролізти у отвір діаметром 5-копійчаної монети, влізти цегляним муром, як сходами, проплисти близько 1 км й протриматися на воді 3 доби. Своїми гострими, як долото, зубами, які розвивають неймовірний тиск у 1688 кг/см² (170 мПа), щур легко прогризає свинцеві труби й шлакобетонні блоки. Якщо його спустити в унітаз, він виживе й може повернутися тим же шляхом; якщо впаде навіть з п'ятого поверху, залишиться неушкодженим і здоровим. Деякі пастки на них — чудо технічної думки, їхні нори обкурюють газами, заливають водою, випалюють вогнеметами, опромінюють з метою стерилізації, знищують електричним струмом, заражають мікробами, але поки що переможця у цій давній війні людини зі щурами немає.

Найкращий стрибун. Абсолютним "чемпіоном" вважається благородний олень, який може стрибнути на відстань 11 м. Лисиця може подолати стрибком 2,8 м, тушканчик — 2,5 м. А ось щодо довжини свого тіла по стрибках попереду тушканчик — довжина його стрибка у 15 разів перевищує довжину тіла, у лісової миші — у 8 разів (0,7 м), а в ласки — в 6 (1,2 м).

БАТЬКИ І ДІТИ

Наймолодші батьки. У бурозубок час життя дуже короткий — 15 місяців, тому вони і заводять сім'ю в рекордно короткі терміни — у 3-4 місяці!

Найстарші батьки. Ведмеді й зубри стають батьками у 3-4 роки, олені — у 2-4.

Найтриваліший і найкоротший періоди вагітності серед

ссавців нашої фауни. Найтриваліший він у зубра – 270 діб, горностая – 210 – 330, лосів та оленів – до 250, борсука – 230, ведмедя – 210. Натомість найменший період у хом'яка (11-13 діб), бурозубок (15-20) та полівки-економки (18 діб).

Рекорд плодючості серед ссавців належить щурам. За рік в однієї пари може бути до 15 тис. потомків.

Найбільша і найменша кількість малят в одному приплоді. Серед лісових звірів України чемпіоном є горностай – до 15 малят. Дещо менше поповнюється "родина" єнотоподібного собаки (5-14) та дикої свині (3-12), у домашньої свині здебільшого буває 6-12 дітей, кроля 4-12. А ось в оленя, кажана, коня – по одній дитині.

Найшвидше дорослішання. Молоді звірі переходять до самостійного життя у різному віці, причому у дрібних форм незалежне існування починається набагато раніше. Так, бурозубки й інші землерийки покидають батьків уже в 2,5 тижня, лісова та інші полівки – у 3, а ховрахи через місяць після народження. А ось найпізніше стають самостійними, мабуть, бурий ведмідь та дикий кабан – тільки через 2-3 роки.

"Найгірша" матір серед звірів української фауни – козуля. У 80 випадках зі 100 при найменшій небезпеці вона кидає козеня, а в 60 випадках зі 100 вона не повертається до нього навіть після того, як небезпека минула.

ЧОРНИЙ СПИСОК

Види, які зникли з території України в історичний час:

1. Тюлень білочеревий *(Monachus monachus Herm.)* Один з найбільш рідкісних ссавців. В територіальних водах зник в середині XX ст.

2. Тарпан, дикий кінь *(Egnua gmelini Antonias).* Зник з лиця Землі. Був поширеним у XVI-XVII ст. в Лісостепу, в XVII-XVIII ст. ще численним у Південному Степу, у 1860-ті роки окремі табуни збереглися в колишніх Херсонській та Таврійській губерніях. Останнього тарпана не стало в 1918 р. в маєтку Дубравка на Миргородщині.

3. Кулан *(Asinus hemionus Pall)* Кісткові рештки XII-XIII ст. знайдені під Києвом (Вишгород, р.Десенка).

4. Тур, дикий бик *(Bos primigenius Gm.)* На початку II тисячоліття н.е. був розповсюджений по всій Україні, у XIII ст. був звичайним у Середньому Придніпров'ї. Зник у XVII ст.

5. Сайга *(Saiga tatarica L.)* До 1870 р. зустрічалася в Степу і Лісостепу, в межиріччі Південного Бугу, Дніпра і Дону. Зникла в Таврії на початку XIX ст.

6. Соболь *(Martes zibellina L.)* За часів Київської Русі – промислова тварина, у XVI ст. була звичайною в Литві, Білорусії та в Українському Поліссі. Не зберігся.

7. Росомаха *(Gub gulo L.)* Наприкінці XVIII ст. зустрічалася на р. Інгулець, у середині XVIII ст. її добували на Поділлі поблизу р.Смотрич. У 1880 р. К.Ф.Кесслер повідомив про здобич росомахи в Канівському повіті.

8. Сіноставка степова *(Ochotona pusilla Pall.)* Наприкінці XVIII ст. населяла степи між Дністром і Бугом.

9. Заєць-біляк *(Lepus timidus L.)* У XVII ст. був звичайним у лісовому Подністров'ї, на початку XIX ст. був звичайним у Чернігівській губернії, всередині XIX ст. зустрічався в околицях Харкова частіше, ніж русак. У 1920-1930 рр. був рідкісним на території України (відомий випадок здобичі біляка поблизу Новгород-Сіверського у 1991 р.).

ПТАХИ

РОЗМІРИ

Найбільший серед птахів України – гриф чорний. Маса його – до 12,5 кг, довжина крил у розмаху – до 2,5 м. Його досить легко впізнати по тому, як стрімко він спускається з висоти з напівскладеними крилами, витягнутими ногами та піднятим хвостом, з шумом розтинаючи повітря. Зберігся тільки у гірських лісах Південного Криму.

Найважчий птах української фауни – дрохва. Її маса може досягати 16-21 кг. Такими можуть бути самці, а самки значно менші. В минулому дрохва була поширеним мисливським птахом. Її здобували на півдні України восени та взимку. Один з мисливців, який полював у XIX ст. на території сучасної Дніпропетровської області, за 20 років здобув кілька сотень дрохв. Взимку, в ожеледицю, місцеві мисливці верхи на конях наздоганяли птахів та вбивали або заганяли цілими зграями на подвір'я, де тримали деякий час і забивали на м'ясо. Нині в Україні їхня загальна чисельність навряд чи перевищує 300 особин, причому більша частина популяції розташована в Причорноморських степах. Полювання на них заборонене.

■ ***Найвищий птах*** *України – журавель сірий. Висота його сягає 120 см, а маса – 7 кг. Прилітає в Україну в другій половині березня, а улюбленими його місцями є глухі зарості, болота, очеретяні заплави рік. Гніздо (до 1 м в діаметрі) розміщує на купинах.*

Найменший птах України — корольок. Його маса — 45 г. Зустрічається в гірських і рівнинних хвойних лісах. Живиться дрібними комахами, взимку — частково насінням хвойних порід. Має на голові жовту повздовжну смужку, що нагадує корону (звідти й назва).

ЧИСЕЛЬНІСТЬ

Найчисленніший ряд птахів, який становить понад половину усіх сучасних видів — хатні горобці. Це дрібні і середні за розміром птахи. Від усіх інших вони відрізняються своєю анатомічною будовою, зокрема черепа і деяких частин скелета кінцівок. Найбільшим представником горобиних, які живуть на території України, є крук (1,1-1,6 кг), найменшим — корольок. До горобиних належать ворона й ластівка, жайворонок і синиця, дрізд і соловей.

Найбільша кількість. Найчисленнішими з-поміж птахів є кури. Точних даних немає — це й немислимо підрахувати, але науковці припускають що приблизно на кожну людину припадає по курці. На друге місце претендують горобці.

Найбільша кількість птахів у містах. Останнім часом європейські орнітологи дуже інтенсивно вивчають чисельність та видовий склад фауни птахів у містах. В 1991 р. в Україні чи не вперше було вивчено населення птахів у парках Печорського району м. Києва, загальна площа якого становить 367,4 га. Отже, найчисленнішим птахом у парках є зяблик (кількість пар на 1 га становить 0,43, тобто 14% від загальної чисельності). Наступні місця посідають: голуб сизий (0,31; 10,1%), синиця велика (0,27; 8,8%), славка чорноголова (0,22; 7,1%), вівчарик жовтобровий (0,17; 5,5%). Цікаво, що усім відома сорока займає 20-е місце, соловей східний — 25-е, а галка — аж 46-е.

ВІК

Найдовший вік. Рекордсменом серед птахів-довгожителів нашої фауни (за спостереженнями в неволі) є сокіл — 162 роки, шуліка — 118, гриф — 117 років. Орел-беркут доживає до 80 років, крук — 68, журавель сірий — 43, сип білоголовий — 38. Щодо свійських птахів, то гуси доживають до 40, кури — до 20, голуби — до 30 років.

Найкоротший вік. Життя горобця домашнього і лелеки не перевищує 11 років, тетерева звичайного, рябчика і фазана — 10, а бугая, стрижа чорного і ластівки — 9, кропивки — 5.

Причини загибелі птахів. Щодо великих птахів, то київські вчені проаналізували причини загибелі дорослих птахів і пташенят білої лелеки в Україні. Отже, зафіксовано 313 випадків загибелі на електролініях (64%), 62 — знищення людиною (12,7%), 43 — бійки серед лелек (8,8%), 37 — несприятливі погодні умови (7,6%). Натомість найменшу кількість смертельних випадків зафіксовано від падіння у великі труби — усього 2, тобто 0,4%.

Найпоширеніша причина загибелі пташенят — викидання їх батьками з гнізд — зафіксовано 31 випадків (41,9%). До речі, за Д.Леком, інстинкт розкльовування частини відкладених яєць й викидання пташенят, що вилупилися, дає змогу привести чисельність сім'ї у відповідність до кількості їжі. Наступними причинами є несприятливі погодні умови — 150 випадків (20,2%), падіння з гнізд — 96 (12,9%). Найменша кількість смертельних випадків зафіксована від чужорідних предметів у гніздах — 52 (7,0%).

Незвичайний випадок смерті птахів. 4 липня 1987 р. у гирлі Дунаю, над лівим берегом Кілійського рукава, наприкінці тривалої грози, в польоті була вражена блискавкою зграя з 32 рожевих пеліканів. Очевидці стверджують, що птахи летіли на висоті близько 40 м. Огляд загиблих — а їх було 10 — підтвердив моментальну смерть. У двох були на спині оголені ділянки шкіри, причому в одного — площею близько 100 см^2. Інші мали підшкірні синці.

ВЛАСТИВОСТІ І МОЖЛИВОСТІ

Найбільші м'язи. Велика робота, яку виконують крила, привела до сильного розвитку грудної мускулатури у птахів. Вона являє собою цілу систему м'язів, з яких найбільшого розвитку досягають великі грудні. Саме вони під час польоту опускають і одночасно повертають всередину плечову кістку і ціле крило. У хижих птахів вони становлять 1/11, а в гусей — 1/14 загальної маси тіла. В інших птахів відношення маси грудної мускулатури до маси тіла такі: чирок-свистунок — 1/4,3, дрізд — 1/4,5, синиця — 1/6,8, пастушок — 1/9,5.

Найбільше серце. Серце птахів відносно велике, і це пов'язано з його напруженою роботою під час польоту. Розміри залежать від способу життя і розмірів птаха — чим дрібніший і рухливіший птах, тим відносно більше його серце. Маса серця у сокола-чеглока становить 1,7%, у гіршого літуна — боривітра — 1,2, у фазана, який рідко літає, — 0,4% загальної маси тіла.

Найбільша частота серцебиття. Число скорочень серця у птахів більше, ніж у ссавців. У куриних — 128-340 хв$^{-1}$, качки — 150-250, голуба — 136-360, а ось у горобця хатнього — 745-860 хв$^{-1}$. Під час польоту частота подвоюється, що зумовлює і високий, порівняно з ссавцями, кров'яний тиск.

Найвища і найменша температура тіла. У вільшанки вона становить 44,6°С, стрижа чорного — 44,0, дрозда чорного — 43,6. Натомість у неситі звичайної (сірої сови) — 41,0, а в лелеки — 40°С.

Найкращий зір. У зв'язку зі швидким рухом під час польоту у птахів винятково розвинуті органи зору. Характерною особливістю їхніх очей є властивість до акомодації, яка відбувається не лише за допомогою зміни кришталика під впливом війчастого м'яза, але й за допомогою зміни відстані між кришталиком і сіткою, що зумовлюється дією кільцевих м'язів, розташованих навколо склери. Ці м'язи змінюють форму самого очного яблука, отже, птахи мають подвійну акомодацію. У баклана ця властивість становить 40-50 діоптрій, у голубів і курей – 8-12, а у сови 2-4 діоптрії (у людини – 14-15). Щодо гостроти зору, то відомо, що сокіл-сапсан може втримувати здобич в полі зору на відстані 800-1000 м.

Найдосконаліший слух. Якщо відкинути частоти, котрі птахи використовують для відловлювання здобичі та ехолокації, можна вважати, що спектр звуків, які вони видають і сприймають, майже збігається з тим, що властивий більшості ссавців (20-20000 Гц), хоча є відхилення в обидва боки. Серед 16 видів птахів, пороги звукового сприйняття яких з'ясовані, найдосконаліший слух мають горобині і сови. А ось у зяблика верхня межа слуху сягає аж 29000 Гц.

Найчастіша і найрідша частота дихання. У спокійному стані число дихальних рухів тварин неоднакове: у гусей, наприклад, – 12-24, у голуба – 15-70, у качок – 30-43, у дрібних горобиних – 90-100.

Найвищий політ. Найбільшої висоти сягають гуси – майже 9500 м, галки – вище 8000 м, орли – 7500. Дещо нижче літають крижні і пищухи – 6300, ластівки – 4000 м.

Найшвидший політ. Куріпки сірі летять зі швидкістю 40 км/год, шпаки – 45, мартини й журавлі сірі – 50, ластівки – 55-60, кулики – 70-90 км/год. Найбільша швидкість польоту у стрижа чорного, яка становить 110-170 км/год. Сокіл-сапсан, переслідуючи здобич, летить зі швидкістю близько 65 км/год, але під час падіння на неї з висоти розвиває швидкість понад 200 км/год (за іншими даними – до 300 км/год).

Найдальший політ. Рекорд за дальністю перельотів належить лелеці і вальдшнепу. Інколи навесні вони долають відстань у 400-500 км за добу.

Найгірше місце для польоту. Потрапивши до глибокої криниці, птахи не можуть вилетіти з неї й гинуть, оскільки не вміють літати угору по прямій лінії. Найневтомніші літуни – стрижі. З ранку до вечірніх сутінок вони проводять у повітрі, добуваючи корм або відпочиваючи на льоту. За 18 літніх годин при швидкості близько 100 км/год стрижі за літній день долають відстань до 1800 км.

Найбільша і найменша частота помахів крилами. Частота помахів крилами у горобця становить 13 разів за секунду, стрижа чорного – 12, фазана – 9, голуба – 8 разів за секунду. Натомість у лебедя-шипуна тільки 2,7, а в лелеки – 2 рази за секунду.

Найменші відносні енерговитрати в польоті серед птахів зареєстровані у берегових ластівок. Вони витрачають у польоті 495 кал/год (2 кДж/год), що в 2,4 раза перевищує витрати енергії в спокої. Припускають, що знижені енерговитрати в польоті у ластівок пов'язані з підвищеною аеродинамічною якістю їхнього літального апарату.

Найбільша і найменша поверхня крил. "Рекордсменом" вважається сип білоголовий – 104,5 дм². В орла поверхня крил дорівнює 59,3, а лебедя-шипуна – 57,6 дм². Натомість у зяблика та синиці цей показник становить 1,0, а в королька лише 0,5 дм².

Найбільші крила має беркут, розмах їх сягає 3 м. Зустрічається в Карпатах.

Найдовший дзьоб серед птахів українських лісів має лелека – 19 см. Дещо менший він у чаплі – 13 та бекаса – 7 см.

Найдовший язик має зелений дятел – 14 см, він висовується на відстань, що перевищує довжину дзьоба в чотири рази.

Найбільше і найменше оперення. Найбільш оперений птах – лебідь. В нього 25 тис. пір'їн. Тільки п'ята частина з них на тілі, інші на голові й довгій шиї. У дрохви пір'їн удвічі менше, в голуба їх – 2 600, а в королька – лише 1200-1300.

Найкращі бігуни на короткі дистанції – фазан – 34 км/год, кроншнеп – 16 і перепел – 15 км/год.

Найбільш морозостійкі – гуси й качки. Вони витримують морози до -110°С, у той час як білі ведмеді й тюлені лише -90°С.

Найзаощадливіший птах – сойка, яка інтенсивно заготовляє на зиму жолуді й горіхи. Набравши в під'язиковий мішок 5-6, а іноді і до 10 жолудів, сойка відлітає з ними до відлюдного місця, закопує і повертається за новою порцією. За деякими підрахунками, кожна сойка протягом осені влаштовує до 2700 "комор". Взимку вона розшукує і використовує приблизно 85% своїх запасів, а решта проростає навесні.

Незвичайні запаси на зиму. Не рослинний корм, а мертвих дрібних гризунів заготовляють на зиму сичі мохноногі та горобині. Інколи в дуплах дерев можна знайти близько 80 мишей, відкладених на "чорний день".

Пташка, яка прокидається і співає раніше за всіх. Ледве почне світати, а вже чути пісеньку горихвістки – однієї з дуже поширених і надзвичайно корисних пташок. Зустрічається по узліссях і зрубах, у садах і парках. За нею прокидається вільшанка, потім – дрозди, вівчарики, кропив'янки,

■ ***Найгарніше пір'я*** *мають, мабуть, чаплі. М'ясо їхнє несмачне, і полювали на них заради пір'я. Особливо на білих чапель, в яких навесні відростає гарне довге пір'я. Прикраси з нього у XVI ст. були в моді у польських шляхтичів: чим значніший і багатший був шляхтич, тим більше пір'я білих чапель він прикріплював до своєї шапки.*

а ще пізніше зерноїдні птахи — зяблики, вівсянки, горобці.

Птах-водолаз. Найкращим пірнальником серед птахів є оляпка бура, пташка з білими грудьми, яка може пірнати у воду і бігати по дну, чіпляючись за нерівності. Вона ловить на дні комах, черв'яків і навіть мальків риби, а спійману здобич завжди виносить на берег і тут з'їдає. Коли оляпка перебуває під водою, ніздрі і вушні отвори в неї закриваються складками шкіри, а пір'я не намокає, бо щедро змащене жиром. Пірнає пташка не тільки в пошуках їжі, а й рятуючись від ворогів.

Найбільш "водяний" з усіх водоплавних птахів — елеґантна поганка. Все її життя, окрім перших днів дитинства, триває на воді. Ніхто й ніколи не бачив її на березі, хоча ходити і бігати сушею вона може, сильно вивертаючи в сторони короткі ноги. Можливо, що деякі особини користуються крилами лише кілька разів на рік, щоб скоріше дістатися на місце гніздування або перелетіти до іншої водойми. Їм тяжко тримати в повітрі масивне тіло на вузьких і коротких крилах. А пташенята відразу зі шкаралупи залазять на спину своєї мами.

Найглибше пірнання. Гагари пірнають на глибину до 10,2 м, баклани — до 10 м, корпі і чернь морська — до 7 м.

Найдовше перебування під водою. Енергійна робота рухового апарата, легень і серця дає змогу птахам порівняно тривалий час перебувати під водою. Так, баклан може бути під водою понад 1 хв., гагара чорноголова та крохаль великий — 2 хв.

Найкращий співак. У різних видів птахів кількість типів пісень в репертуарі може коливатись від одного (індигова веснянка) до понад ста (американський кропивник, західний соловей). Набір різних типів пісень і характер їхнього виконання (чергування, швидкість співу) може свідчити про тип поведінки: білягніздове, патрулювання кордонів, комфортне, агресивне та ін. Для більшості видів характерний спів тільки в шлюбний сезон, хоча деякі збе-

■ ***Найсильніший голос*** *серед птахів має бугай. Весняний крик його чути за 2 км і більше, а нагадує він ревіння бика, звідки й українська назва цього птаха.*

рігають вокалізацію цілорічно, як, наприклад, вільшанка.

"Найшвидший співак" — жайворонок, він насвистує до 2 тис. мелодій і тільки протягом 1 с видає 130 звуків.

Найбалакучіший птах. Про те, що птахи розмовляють,— відомо, але деякі крилаті декламатори просто вражають. У квартирі В.Курдюмова із Запоріжжя мешкає папужка Петруша, який навчився повторювати за хазяїном "Петруша хороший" і з цього моменту вже не міг зупинитися у своїх мовних "пізнаннях". Його словниковий запас сягнув 150 слів!

Найбільший пташиний ансамбль. Добре відтворюють мелодії різних пісень багато співочих птахів. Деякі аматори цього "мистецтва" збирають цілі ансамблі. Так, канарковий ансамбль Ф.А.Фоменка з Харкова складається із семи солістів, та й репертуар його досить різноманітний. Він виступав в одній з телепрограм "У світі тварин".

Найздібніший імітатор. Болотяна комишівка, або очеретянка, передає чужі голоси настільки натурально, що дехто впадає в оману. Одна така "майстриня" десятки разів на день розбурхувала велику колонію ластівок, вплітаючи до своєї нескінченної пісні-плутанини їхній сигнал термінової тривоги. 500 ластівок час від часу переривали роботу з риття нірок й відлітали геть від берегового урвища, як тільки комишівка на їхній мові вигукувала "Рятуйся". У неї виняткова музична пам'ять: одна співачка за 5 хв без зупинки повторила голоси 19 інших птахів!

Найбільша кількість імен. Більшість назв птахів має багато синонімів, які виникли у зв'язку з тим, що на різних територіях увагу спостерігача привертали різні риси птахів. Наприклад, чикотань-квич, посмітюха-підціцірка, тетерев-тетерук-тетервак-катер-

Найрухливіша голова серед птахів України у сови. Вона може повертати лицевий диск з великими круглими очима і гачкуватим дзьобом на 220-270°.

вак-ціцвір. Загалом система синонімічних назв дуже розгалужена, але рекордсменом, мабуть, є кропивник, який, за М.Шарлеманем, має понад 70 назв: волове очко, мишачий королик, корольок, орле око, будочник, крупник, шнурочок, блукодій, гадшопник, янчик, ломачка, кропив'янка, дурик, попадик, задерихвіст та ін.

ХАРЧУВАННЯ

Найбільш бажана їжа для птахів. Щоб з'ясувати, чим найохочіше годуються птахи, вчені провели дослідження над ластівками, які сотнями тисяч населяють урвисті береги Дніпра, його приток та Дніпровсько-Самарського водосховища. Аналіз 71 шлунка та під'язикового мішка берегових ластівок показав, що мухи зустрічались в них 41 раз, мошки – 34, справжні комарі – 20, гнойовики і хрущі – 19 разів. Серед знайдених комах половина була шкідливою. Це шкідники лісу, польових і садових культур, безхребетних тварин і такі, що розповсюджують шкідливі для людини захворювання.

Найненажерливіший птах – зозуля. За один день вона може з'їсти 18 молодих ящірок, 39 зелених коників, 3 лялечки метеликів, 43 капустяних черв'яки і велику кількість мурашиних яєць.

Найбільша тривалість голодування. Дрібні птахи не витримують тривалого голодування, тому що воно викликає зниження температури їхнього тіла. Пташенята співочих птахів гинуть вже через кілька годин після припинення приймання корму. Великі птахи при голодуванні живуть довше: беркут – 21 день, сова біла – 24, кури свійські – до 31, орлан-білохвіст – до 45 днів.

Любителі риби. Скопа – чудовий рибалка, що ловить живу рибу, хапаючи її у водоймі своїми міцними, з гострими кігтями, лапами. Помітивши здобич, птах каменем падає вниз і хапає її, іноді повністю занурюючись у воду. Основна їжа скопи (близько 90%) – риба масою від 100 г до 2-3 кг.

Любителі ос. Птах-осоїд живиться переважно комахами і спеціалізується на перетинчастокрилих – осах, бджолах, джмелях. Гнізда їхні він знаходить і розкопує у землі, порохнявих пеньках та в інших сховищах. Шукаючи їжу, осоїд літає поміж деревами низько над землею, час від часу сідає на низькі гілки і подовгу вичікує. Помітивши осу або джмеля, він не поспішає його ловити, а стежить, куди він летить, поки не знайде його гніздо. Розкопує гніздо лапами, витягуючи личинок і лялечок. Маса його сягає 1 кг. В Україні – гніздовий перелітний птах усіх лісових масивів.

БАТЬКИ І ДІТИ

Найплодючіший птах – сіра куріпка. Знайти гніздо з 25 яєць можна повсюди, а одного разу була знахідка з 27 яєць.

Найменш плодючий птах. Надзвичайно низькою плодючістю відзначається змієїд. На початку травня у кладці буває тільки одне яйце – біле, іноді з блакитним або зеленуватим відтінком, з товстою шкаралупою розміром 75х59 мм.

Найпізніше батьківство. Багато видів птахів стають статевозрілими тільки через кілька років після появи на світ. З перелітних найпізніше розпочинають гніздування трубконосі – альбатроси, буревісники. Цікаво, що вони проявляють досить високу вірність району народження, отже, всі ці роки вони пам'ятають одержану в ранньому віці інформацію про розташування місця, з яким колись встановили зв'язок.

Найдовше насиджування яєць. У чорних грифів кладка з одного яйця бруднувато-білого кольору буває в березні-квітні. Насиджують по черзі обидва птахи майже 2 місяці – 55 днів. Пташеня росте дуже повільно і стає дорослим лише у серпні. Гніздовий період триває до 3,5 місяців. З жовтня діти і батьки залишають гніздовий район і починають мандрівне життя.

Найтовща і найтонша шкаралупа яєць. Серед птахів нашої фауни першість за найтовстішою шкаралупою займає лебідь-шипун (615 мкм), а також беркут (535) та білоголовий орлан (505 мкм). Найтоншу шкаралупу мають яйця розписних перепелів (87-90 мкм).

Найдбайливіші батьки – це строкаті мухоловки. Протягом дня, під час вигодовування пташенят, дорослий птах прилітає до гнізда 580 разів, вівчарик-ковалик – 470, синиця велика – 330-390, а мухоловка сіра – 350.

Найвідданіший з батьків. Рідкісний випадок прояву батьківського почуття спостерігав агроном І.Слюсарчик на риболовлі поблизу с.Ружин на Житомирщині і розповів про це у 1992 р. в журналі "Рідна природа": "Раптом біля шпачиного гнізда зчинився страшний ґвалт, птахи величезною зграєю кружляли у повітрі. З цього клубка вискочила сорока із пташеням у дзьобі й полетіла в бік ставка. Два шпаки з криком переслідували її, притискаючи зверху до води. Вмить один з них

злетів угору, а звідти каменем упав на сороку. Обидва птахи занурились у воду, і їх накрило хвилями. Так шпак віддав життя за свою дитину".

Найвідданіша мати. Різке похолодання на півдні України в травні 1981 р. супроводжувалося снігопадом. В с. Крижанівка на Одещині сніг присипав самицю-лелеку на кладці, яка не покинула гнізда. Самець, що годував її, почав прилітати все рідше. Господарі садиби почали клопотатися про птаха — протягом тижня двічі на день годували її м'ясом, рибою, сиром. З потеплінням життя пташиної родини налагодилось, і вони вивели п'ятеро пташенят.

Найвірніші подружжя. Постійність подружніх пар протягом кількох гніздових сезонів є характерною рисою для колоніальних птахів, у яких гніздовий період короткий, а тривалість життя велика, і тому успішність гніздування в парах, що збереглися, значно вища. Найсильніша прихильність зазначена в глупиша й сріблястої чайки — у 90% випадків, сніжного буревісника — 83, сизої чайки — 74%. Слід мати на увазі, що в більшості перелітних птахів збереження пари забезпечується тим, що обидва партнери повертаються на попередню територію. Тільки у деяких видів — журавлів, гусей — пари можуть зберегтися протягом зимівлі й під час міграції.

Найбільша і найменша вірність батьківщині. Вона виявляється у різних птахів порізному. Так, у зяблика 90% особин, що дожили до весни, повертаються для гніздування до району народження, у веснички, яструбиної славки — 70-80%, у мухоловки-пеструшки, зеленої пересмішки й лісового кінька повертаються близько третини, а найменший "відсоток" повернення — у ластівок.

Найдальше розселення від батьківщини. З даних, що свідчать про розліт птахів з району народження та гніздування, випливає, що качки (кряква, широконіска, чирок-тріскунок) розпочинають гніздування на дуже великих відстанях від місця вилуплення. Деякі чирки — навіть за 2700 км!

Найбільш осілий вид — домовий горобець. За деякими даними, пташки, що загніздилися в колонії, розмножуються в ній протягом усього життя. Навіть переміщення на нові місця гніздування на відстань понад 800 м вважається за рідкість.

■ ***Найбайдужіша мати*** *— зозуля. Вона підкидає своє мале (масою 3 г) яйце в гнізда певних пташок, найчастіше плисок, очеретянок, кропив'янок, зябликів. Кладе лише одне яйце, причому, коли ще птахи-хазяї гнізда не закінчили своєї кладки. За весну зозуля встигає покласти 9-15, а іноді — до 26 яєць. Названі батьки старанно насиджують підкинуте яйце разом зі своїми, але зозуляче насиджується значно швидше, ніж у більшості співочих птахів, і тому, вилупившись з яйця, мале зозуленя почуває себе в чужому гнізді як вдома і починає хазяйнувати: поступово викидає яйця або пташенят з гнізда, нарешті лишається саме, їсть за всіх і швидко росте.*
На фото: зозуленя, вигодуване кропив'янкою.

ГНІЗДА

Найбільші гнізда серед птахів України будують чорні грифи. Гніздяться вони окремими парами в лісах гірського Криму на висоті 800-1000 м. Багаторічні гнізда на деревах сягають близько 2,6 м у діаметрі і 1 м у висоту і можуть витримати дорослу людину.

Найдовший і найменший час висиджування у гнізді. У чорних стрижів пташенята за сприятливих умов вилітають з гнізда на 35-40-у добу, а за несприятливих — навіть на 56-ту. В них відсутній період післягніздового сімейного життя, і нерідко молоді стрижі відразу покидають свою гніздову територію. А ось у ластівок малюки покидають гніздо у віці лише трьох тижнів, але ночувати і харчуватися ще кілька днів повертаються до гнізда. Проте, коли молоді зловживають, то старі проганяють їх з гніздової території.

Найтриваліше використання одного гнізда. Лелеки користуються гніздами багато років. Так, в селах Осичках і Спаське на Одещині лелеки заселяють гнізда вже по 50 років. Але найстарішим, мабуть, є гніздо у Михайлополі Одеської області, яке існує ще з 20-х років.

Незвичайні гнізда.
Навесні 1985 р. поблизу р. Полтви в межах Львова знайдено сім гнізд сороки, зроблених з металевих відходів — з них три виняткова з алюмінієвого дроту довжиною 20-50 см, а інші з алюмінієвого і мідного дроту та сухого гілля верби. Побудовані вони були на висоті 3-6 м, маса їх становила 6-10 кг.

У 1979 р. в м. Броди Львівської області виявлено гнізда коноплянки на території стоянки військових автомобілів. Птахи влаштували їх на металевих перегородках поблизу коліс. У двох гніздах були повні кладки з 5 і 6 яєць, які птахи висиджували тиждень,

незважаючи на людей, які знаходилися поруч. З гнізд вилетіла половина пташенят.

В 1993 р. мешканка м. Здолбунова Рівненської області винесла якось їжу улюбленому Тузику й почула з темного кута будки курчачий писк. З'ясувалося, що в собачому житлі було влаштовано гніздо, в якому валялися шкаралупки яєць, а поруч, у сіні, вовтузились маленькі жовті курчатка. Біля гнізда крутилася курка Чорнушка, з якою довго і безуспішно боровся господар, щоб не квоктала.

У зв'язку з гострою нестачею місць, придатних для гніздування, у південних аеропортах птахи буквально лізуть в літакові "дупла". Цікаво, що на рейсових літаках шпаки починають тягати будівельний матеріал зранку, перед польотами, й продовжують одразу ж після повернення літака на стоянку, нібито знають його номер. У Керченському аеропорту в Криму в 1968 р. в отворі тяги керування елерона в літаку АН-2, який простояв чотири дні на ремонті, були знайдені гнізда з трьома та п'ятьма яйцями.

А чи можна обійтися без гнізда? Сови — не будівельники і обходяться мінімумом вигод. Вухаста сова може скористатися сорочою "нерухомістю" будь-якого терміну "зберігання"; болотна сова підстилає під яйця трохи трави, натомість самиця пугача кладе їх прямо на сиру землю.

Найбільша шпаківня. Пташиний "хмарочос", як повідомлялося у 1991 р., спорудив у м. Балті в Одеській області аматор природи М.Ю.Дегтярьов. У ньому 130 шпаківень, і в кожній мешкають шпаки. "Конструкцію" він розробив сам, а побудувати допомагали робітники цеху з переробки деревини.

ЧОРНИЙ СПИСОК

Види, які зникли з території України в історичний час

1. Куріпка біла *(Lagopus lagopus L.).* У XVIII-XIX ст. зустрічалася на Поліссі та в Лісостепу України аж до західних кордонів. У числі місць заселення цього виду зазначаються околиці Бердичева, Вінниці, Немирова, зустрічалася вона і в степах Поділля. До 1950-х років спостерігалась у Глухівському районі Сумської області, у Коропському районі Чернігівської області та Конотопському районі Сумської області. Імовірно, тут зустрічались вже не гніздові, а залетні особи. Нині найближчі до території України місця гніздування цього виду містяться в Білорусії.

2. Кречетка *(Vanelus gregarius Pall.).* Відома на гніздуванні в XIX ст. у лівобережній частині Степу України. Останній раз була знайдена на гніздов'ї на кордоні Харківської та Полтавської областей. Зрідка зустрічалася під час залетів (у 1930 р. була здобута поблизу Здолбунова на Рівненщині). Нині на території України зникла.

3. Кроншнеп тонкодзьобий *(Numenius tenuirostris Vieill.).* Зник з території України після 1900 р. Зустрічається лише як залітний птах.

4. Стерв'ятник *(Neophron percnopterus L.).* Останні пари, що гніздувалися в Криму, зникли за останніх 20 років.

5. Орел степовий *(Aquila rapax Temm.).* У минулому столітті звичайний вид степових та лісостепових районів України. Наприкінці 1950-х років було відомо лише кілька місць проживання цього виду. Остання гніздова пара закінчила гніздуватися у заповіднику Асканія-Нова в 1980 р.

РЕПТИЛІЇ АБО ПЛАЗУНИ

Найдовша тривалість життя. Вона у різних плазунів неоднакова, значна частина їх живе в неволі 25-30 років. Веретільниця ламка в неволі жила до 54 років, а тривалість життя черепахи болотяної становить 25-30 років і навіть 120 років. Тривалий період життя деяких рептилій є підтвердженням їхнього давнього походження.

Найбільш "одомашнений" плазун. Гекон з родини ящірок, мабуть, єдиний плазун — постійний супутник людини. Кримський гекон, який мешкає на південному березі Криму в руїнах античного міста Херсонеса біля Севастополя, уподобав як старовинні, так і сучасні будівлі людини і у великій кількості зустрічається на фортечних руїнах, а також у сучасних будівлях та сараях, по сусідству з людиною.

ЧЕРЕПАХИ

Єдиний вид черепах в Україні — болотяна черепаха. Зустріти її можна в Криму або в басейні Дніпра, але найбільші особини з панцирем до 30 см завдовжки, можна побачити лише в рівнинних річках Закарпаття.

Найбільш "товариська" черепаха. Як повідомляв у 1992 р. журнал "Рідна природа", мешканець с.Ружина на Житомирщині А.Цехмейструк піймав під час риболовлі на звичайну вудку черепаху. Як не силувався він звільнити її від гачка – не вдалося, вона вперто ховала голову під панцир. Так з гачком її і відпустив. І яким же було здивування рибалки, коли через кілька днів він побачив біля ганку черепаху, яка вмостилась на його черевиках. Щоб дістатися до дверей, їй треба було подолати високі мурковані сходи. А найбільше здивувало те, що тварина повністю висунула голову з-під панцира і охоче дозволила звільнити себе від гачка. Потім її знову випустили в ставок, але гостя ще кілька разів відвідувала подвір'я свого рятівника.

ЯЩІРКИ

Найбільша ящірка з усіх, що зустрічаються на Україні – жовтопуз. Загальна довжина цієї рептилії, зовні схожої на змію, може сягати більше 1 м, з якої приблизно половина припадає на хвіст. Зустрічається лише в Криму.

Найвисокогірніша ящірка. Ящірка живородяща зустрічається в Карпатах на висоті близько 2000 м над рівнем моря.

ЗМІЇ

Найбільша змія фауни України – полоз жовточеревий, довжина якого сягає 2 м. Це також найскритніша і найагресивніша змія, хоч і зовсім неотруйна. Захищаючись, вона сичить і кидається передньою частиною тіла на віддаль до 1 м, при цьому встромляє свої гострі й численні зуби в руку або обличчя переслідувача. Зустрічається рідко і лише у степовій зоні України, населяючи берегові кручі. Не раз зустрічали полозів, які полювали на птахів в кронах дерев, хоч їхня основна здобич – гризуни.

Найбільший знайдений екземпляр. За літературними даними, в довоєнні роки на території Поділля знайдено ескулапового полоза довжиною 208 см.

Найрідкісніша і найгарніша змія *– полоз леопардовий. Зустрічається тільки на південному березі Криму, на вузькій смузі суші від Севастополя до Карадагу, на кам'янистих схилах і в сухих долинах з чагарником на висоті до 300 м над рівнем моря. Загальна довжина не перевищує 1 м.*

Найменша змія нашої фауни – степова гадюка. Довжина тулуба до 55 см, але таких розмірів вона досягає надзвичайно рідко. Колір спини в неї сірий, з темною зигзагоподібною смугою вздовж тіла. Поширена в Україні в степовій та почасти лісостеповій зонах.

Найотруйніші змії фауни України – гадюка звичайна і гадюка степова. Ареал першого виду – це Карпати, Полісся і Лісостеп, другого – Степ і Лісостеп, інколи – рівнинні райони Криму.

Найвисокогірніша змія – мідянка. Її можна зустріти на сонячних галявинах та узліссі листяних лісів у Карпатах на висоті до 1380 м над рівнем моря.

Повернення виду через 60 років. Остання документована знахідка чотирисмугового полоза була 21 червня 1928 р. на лівому березі Куяльницького лиману, що дало змогу науковцям дійти висновку про зникнення цього виду з фауни регіону. Однак 23-24 квітня 1990 р. зоологи Т.І.Котенко та А.А.Федорченко, досліджуючи береги Тилигульського і Куяльницького лиманів, знайшли ділянки з відносно високою для даного виду щільністю популяції. Цей полоз занесений до Червоної книги України.

Дивовижний випадок приручення змії. Співробітник Кримського державного заповідно-мисливського господарства М.Т.Шевцов приручив велетенського двометрового полоза, який зовні нагадував отруйну змію. Понад сім років жив полоз неподалік будинку Шевцових. У теплі червневі дні він прокидався і ставав контактним. Кизиловий патичок Шевцова при ударі в якийсь твердий предмет видавав специфічний резонанс-вібрацію. "Відчувши" сигнал (полози позбавлені слуху), змія виповзала, брала з рук людини їжу і, проявляючи вдячність, обвивала її. Для сторонніх це було дивним видовищем...

ЗЕМНОВОДНІ, АБО АМФІБІЇ

РОЗМІРИ

Найбільша серед безхвостих земноводних – жаба-ропуха звичайна. Тіло цієї порівняно млявої, повільної тварини з бородавчатою шкірою досягає 17, іноді – 20 см довжини. Поширена в Карпатах, на Поліссі, в Лісостепу.

Найменша серед безхвостих земноводних – квакша звичайна. Інколи довжина її тіла досягає 50 мм, але звичайно не перевищує 35-40 мм. Зустрічається по всій території України, але найчисленнішою є на Поліссі, в Лісостепу та лісистих районах Криму.

Найбільший представник хвостатих земноводних є саламандра плямиста. Загальна довжина цієї незграбної істоти дорівнює в середньому 20 см, але бувають і значно більші екземпляри – до 28 см. Її вік може досягати 15-18 років. Зустрічається вона лише в гірських районах Карпат.

Найменший представник хвостатих земноводних – тритон звичайний. Загальна довжина його не перевищує 8 см, але трапляються екземпляри довжиною до 11 см. Поширений по всій території України, за винятком Криму, сухих межиріч степової смуги та гірських районів Карпат.

ПЛОДЮЧІСТЬ

Найбільша і найменша плодючість. Самки різних видів амфібій відкладають неоднакову кількість яєць, що часто залежить від шкідливих впливів. Чим краще захищається покоління, тим менше утворюється ікри або зародків. Серед безхвостих "попереду" ропуха зелена – 12000 яєць, жаба прудка – 1400, а джерелянка – лише 300. Серед хвостатих "попереду" тритон гребінчастий – 200, тритон звичайний – 120, а саламандра плямиста – лише 40.

ВІК

Довгожителі-рекордсмени. Земноводні відзначаються відносно великим довголіттям. Так, жаба ставкова досягає 10-річного віку, жаба трав'яна живе – 18, квакша звичайна – 22, джерелянка – 29, а ропуха – аж 36 років.

ІНШІ ДОСЯГНЕННЯ

Найкращий стрибун – прудка жаба, яка зустрічається лише в передгір'ях Закарпаття, у світлих широколистих лісах. Вона досить довгонога, витягнута вперед задня кінцівка завжди заходить гомілковостопним зчленуванням за кінець морди. На суші пересувається досить швидко, стрибаючи на 2 м в довжину та на 1 м у висоту.

Найбалакучіші амфібії – перші з наземних тварин, в яких виник голосовий апарат – прообраз голосових органів вищих хребетних тварин. Він представлений голосовими зв'язками, що являють собою слизові оболонки, натягнуті на черпалоподібні хрящі, які оточують гортанну щілину. При проходженні повітря голосові зв'язки напружуються і коливаються, утворюючи звук. Відомо, що ставкові жаби утворюють 6 видів звуків. Найважливіші звуки пов'язані з розмноженням, за їхньою допомогою здійснюється зустріч особин різних статей. У більшості жаб статевий диморфізм не виражений, і голос є єдиною ознакою, за якою на віддалі можна відрізнити самця від самки.

Найкращий слух. Є дані про пороги слуху кількох видів амфібій. Так, джерелянки чують звуки у діапазоні 200-3500 Гц. Сприймання звуку залежить від середовища, в якому він розповсюджується. Коли тварина переходить у воду, верхня межа чутності може зрости з 200 до 5000 Гц. Серйозне значення має температура – від неї залежить швидкість проведення нервових імпульсів слуховим нервом. При низькій температурі відповідно знижується провідність, і жаби перестають чути високочастотні звуки. Ставкові жаби в повітрі вже при температурі 8°С не сприймають звуки, якщо їхня частота перевищує 100 Гц. Жовточеревна джерелянка при 5°С перестає сприймати звуки вище 500 Гц, натомість жаба-повитуха продовжує їх чути нормально, але при 20°С слух в неї різко загострюється. Трав'яна жаба найкраще чує при 15°С, а червоночеревна джерелянка – при 16-22°С.

РИБИ

ВІК

Найдавніші риби. У геологічному музеї Львівського національного університету ім. І.Франка зберігаються відбитки панцирних риб *Pterichtnus cornutus*, знайдені поблизу м.Заліщики в Тернопільській області. Ці риби жили в епоху нижнього девону, тобто 390 млн. років тому.

Найдавніший скелет риби можна побачити в геологічному музеї Львівського національного університету ім. І.Франка. Це кістепера риба з Паризького геологічного басейну, яка жила у пермському періоді, тобто 290 млн. років тому.

Найбільший і найменший вік. Рекордсменами-довгожителями серед риб вважається білуга, вік якої може сягати 100 років. Короп у середньому живе 70-100, осетр, сом і щука – 40-100, вугор – понад 80 років. А ось тривалість життя хамси, колючки становить 3-5 років, а деяких бичків – не більше року.

Найстаріша риба, вік якої встановлено "документально". У 1993 р. В.Чечин зловив у Каховському водосховищі поблизу м.Бориславa в Херсонській області сома-велетня вагою 107 кг. У череві риби було знайдено срібну блешню, датовану 1907 р., і олов'яний ґудзик з двоголовим орлом.

РОЗМІРИ

Найбільша прісноводна риба України *– сом. Деякі виловлені рибини вражають своїми розмірами. На одному з Шацьких озер на Волині – Чорному озері – в 1988 р. було виловлено сома завдовжки 2 м і масою 68 кг. У 1990 р. на Цимлянському водосховищі в Луганській області рибалка-аматор зловив сома завдовжки 2 м 62 см і масою тіла 124 кг. Але рекордсменом є сом, зловлений в р. Боржаві (на околиці закарпатського с.Великі Ком'яти) в 1970 р. У віці 36 років сом мав довжину 3 м, а масу – 230 кг.*

Найбільша риба, яка зустрічається в морських водах біля берегів України, – білуга чорноморська. Вона досягає довжини 5 м (здебільшого – 2,5 м), маси – понад 1 т (найчастіше – 200-300 кг). Поодинокі особини зустрічаються деколи поблизу берегів Криму, дещо частіше – в гирлі Дунаю. Швидкоплавна меч-риба звичайна, яка може сягати довжини 4 м і маси 400 кг, у Чорному морі зустрічається дуже рідко.

Найменша риба, імовірно, бичок *Hurcanogobius*, що живе в Азовському морі. В дорослому віці досягає довжини 2,1-2,4 см.

БАТЬКИ І ДІТИ

Найбільша і найменша плодючість. Найпліднішою рибою вважається вугор, самиця якого відкладає 200-1600 тис. ікринок. Дещо відстають від рекордсменки товстолобик строкатий – близько 1 млн., кефаль (150-1000 тис.), щука (100-1000 тис.). Натомість форель відкладає лише 1,5-5 тис. ікринок, у колюшки, скалярії, звичайного гірчака їх кількість не перевищує кількох сотень, а в бичків ще менше – кілька десятків.

Найшвидше й найпізніше дорослішання. У карася золотого, линя, форелеокуня та сига настання статевої зрілості відбувається у 2-3 роки, а у вугра – лише в 10-12 років.

Риба, що в'є... гніздо. Це самець колюшки. З травинок, скріплених клейкою речовиною, яка є продуктом секреції його нирок, він робить гніздо у вигляді муфти й спонукає самиць, які пропливають повз нього, відкладати там ікру. Потім, живучи у гнізді, він жене до ікринок чисту воду.

Риба-канібал. Дорослі гольяни пожирають своє потомство або, як стверджують дослідники, намагаються це робити. "Намагаються", тому що природа заважає цим безсердечним батькам знищувати свій рід. Коли доросла риба нападає на молоду й ледве дряпає їй шкіру, у тої виділяється

Найбільші риби, виловлені у внутрішніх водоймах України та поблизу її морського узбережжя

Назва	Маса, кг	Довжина, см	Рік	Місце
Білизна	8,73	94	1966	р. Уж
Білуга	320	–	1954	р. Дніпро, нижче м.Херсона
Вугор	10	150	1953	лиман Бургас, Чорне море
В'язь	2,05	44	1940-ві	Середній Дніпро
Горбиль	7,5	99	–	півн.-зах. частина Чорного моря
Жерех	5,5	–	1990	р. Псьол, Сумська обл.
Калкан (камбала-калкан)	–	106	1954	Чорне море, район Тендри
Карась сріблястий	2,32	бл. 40	1987	оз.Щуче, Львівська обл.
Катран	15,5	140	1990	Чорне море
Короп	22	–	1958	р.Оскол, поблизу с.Дворічного Харківської обл.
Лин	8,6	70	1954	Корниська водойма, бас. р.Ірпень, Житомирська обл.
Меч-риба	–	250	1956	Чорне море, поблизу Євпаторії
Морський кіт	16,5	–	1991	Чорне море, поблизу с.Лазурний
Осетр	40,0	177	1954	Дніпропетровсько-Бузький лиман
Пеламіда	–	85	1957	Чорне море поблизу Євпаторії
Плітка	1,22	48	1926	Бакайська затока
Сазан	55	–	XIX ст.	Крива коса, Азовське море
Сарган	–	70	1955	Тендрівська затока
Скат-хвостокол	15,5	125	1968	Кіркінітська затока Чорного моря
Сом	230	300	1970	р.Боржава, побл.с.Великі Ком'яти в Закарпатті
Судак	–	77,5	1953	Лиман Бургас
Тунець блакитний	бл.300	–	1927	поблизу Керченської затоки
Щука	бл.70	2,5	1970	болото поблизу с.Боржавське Закарпатської обл.

якась речовина, яка викликає жах у агресора, і він вмить зникає.

ІНШІ ДОСЯГНЕННЯ

Найбільш "вимогливі до житлових умов", тобто газових режимів у водоймах, вважаються лососеві. Для нормальної життєдіяльності їм необхідна концентрація кисню у воді 4,4-7 мг/л. Харіус, головень, миньок добре почувають себе при вмісті кисню не менше 3,1 мг/л. Кожному виду притаманний свій кисневий поріг, тобто мінімальна концентрація кисню, за якої риба не гине. Форель починає задихатися при концентрації кисню 1,9 мг/л, судак і лящ гинуть при 1,2, плотва та червоноперка – при 0,25-0,3 мг/л.

Найменш вимоглива риба українських водоймищ – в'юн. Він дуже стійкий до кисневого голодування й може жити навіть у болотистих озерцях та замулених канавах з пониженим вмістом кисню, де неможливе існування ніякої іншої риби, навіть такої невибагливої, як карась. Це тому, що в'юни можуть дихати зябрами, поверхнею шкіри і навіть кишечником. Зустрічаються вони всюди, крім швидкоплинних річок Криму і Карпат.

Найменш витривала риба з наших прісноводних – судак. Він гине без води вже через 2 год. Трохи більше – до 3-4 год – може "протягнути" на суходолі лящ.

Найбільш холодостійка риба наших водойм – карась. Він здатний, вмерзаючи взимку у лід, протриматися живим, якщо тільки не промерзають черевні порожнини.

Найглибоководніша риба. Через ілюмінатори апарата "ТІНРО-2" дослідники бачили в Чорному морі на глибині 135 м мерланга (пікшу, голиша). Глибше цієї позначки живих риб в цьому морі не спостерігали. Проте слід додати, що вугор відкладає ікру в Атлантичному океані на глибині близько 1000 м.

Найшвидша риба. Цей рекорд належить меч-рибі – одній з найшвидкохідніших риб на планеті. Незважаючи на великі розміри й масу, її торпедоподібної форми тіло може сягати швидкості 130 км/год. Правда, плисти з такою швидкістю вона може лише кілька хвилин, але під час розгону здатна пробити борт човна, тонку обшивку судна й навіть всадити свій "меч" в дубовий борт корабля на всю його довжину. Зустрічається у Чорному морі.

■ *"Мандрівник"-рекордсмен серед риб України – річковий вугор. Зрідка в Чорному морі можна побачити серед водоростів м'язисту змієподібну рибину довжиною понад 1 м. Вона має загрозливий вигляд, а мордою нагадує страшну мурену, хоч є абсолютно безпечною для людини. Лише одного разу вугор вирушає в далеку і останню в його житті мандрівку. Інстинкт змушує вугрів плисти в західну частину Атлантичного океану, в Саргасове море, де на великій глибині вугрі відкладають ікру й гинуть. Народжена молодь повторює шлях батьків, неспішно рухаючись до "рік предків", на що витрачає близько трьох років. У прісній воді річкові вугри живуть чотирнадцять років – і знову в дорогу довжиною 7-8 тис. км.*

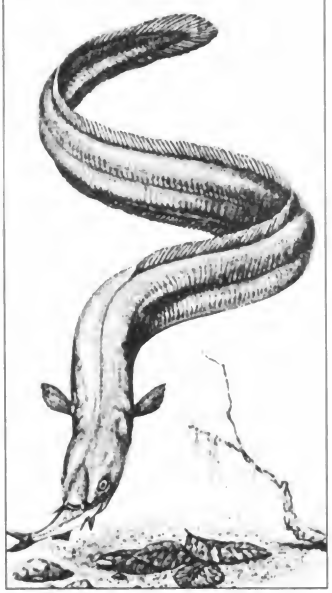

Найрухливіша риба. Визначати швидкість пересування у риб – справа не з легких. Однак за допомогою ультразвукових мініатюрних передавачів вдалося з'ясувати, що тунці під час нічного полювання проходять шлях до 100 км. Зграї цих риб рухаються зі швидкістю 20-25 км/год, часом підвищуючи її до 70 км/год. У ході цього експерименту передавачі вміщували у шлунку риби.

Найбільш "сухопутна" риба. Дослідами доведено, що вугрі можуть переповзати з одної водойми до іншої сушею. Випущені вночі на відстань 0,5 км від річки, вони, звиваючись кільцеподібно, відразу ж поповзли до неї, змінюючи напрямок лише при зустрічі з піском або оголеною землею. 2-3 год вугор може бути без води в літній теплий день і навіть "вештатися" сушею з вечора до ранку, якщо ніч росиста.

Найтонший нюх. Піскар, наприклад, у 250 разів чутливіший до запаху трояндової олії й у 512 разів до розчиненого у воді цукру, ніж людина. Він також відрізняє воду однієї ріки від іншої. Гольяни можуть розрізняти запах 15 видів риб, які належать до 8 родин, і навіть усередині угрупування кожний з них має свій індивідуальний запах, добре знайомий сусідам. А ось треновані вугрі розпізнають пахучу речовину в концентрації, яка становить десятковий дріб із вісімнадцятьма нулями, тобто, коли до носового мішка потрапляє лише одна молекула.

"Голосиста" риба. "Німий, як риба",– говорять ті, хто не чув, як "говорить" в'юн. Коли у водоймі обмаль кисню, ця риба може дихати поверхнею шкіри і навіть кишечником. Для цього вона піднімається до поверхні, захоплює ротом атмосферне повітря, пропускаючи його крізь кишечник, і вичавлює отой "неповторний" писклявий звук. Спробуйте спій-

■ *"Шахова фігурка". Своїм зовнішнім виглядом морський коник більше схожий на шахову фігурку коня, ніж на живу істоту. Рило витягнуте в довгу трубочку, а хвіст зігнутий гачком і не має плавця. Плаває у вертикальному положенні за допомогою спинного плавця, причому дуже повільно. Поширена ця риба, завдовжки 12 см, у Чорному і Азовському морях, у заростях підводної рослинності.*

мати в'юна і одразу взяти його в руки — почуєте його "голос".

"Балакуча" риба. Після того, як були створені чутливі гідрофони, з'ясувалося, що в глибині моря немає тиші, воно наповнене різними звуками. Особливо "балакучими" в Чорному морі виявилися горбилі та морські півні, які видають звуки, подібні на скрип.

Найдорожча луска, як вважається, у всюдисущої сріблястої рибки верховодки. Луска, яку ми викидаємо при чистці, має велику цінність — з неї виробляють гуанін. Присутність саме цієї речовини в лусці надає рибці сріблясто-перламутрового блиску. Гуанін застосовують у промисловості при виготовленні штучних перлин: скляні кульки, вкриті спеціальним лаком з гуаніном, мало чим поступаються на вигляд натуральним перлинам.

Найбільш "жадібна" риба. У жовтні 1991р. на Дніпрі, на рибальській базі "Козинка", блесну "норвега" завдовжки 80 мм аматора М.Голубєва наважився проковтнути окунь довжиною лише... 75 мм.

Найбільш "кістлява" риба. Тут поза конкуренцією короп, кістяк якого налічує 4386 кісток. Цікаве порівняння: кістяк людини має лише 212 кісток, це разом із 32 зубами.

Найстрашніший вигляд серед риб, які мешкають біля морських берегів України, має риба з такою ж страшною назвою — морський чорт. Більшу половину її тіла займає голова з величезним ротом й частоколом гострих зубів, а шкіра "прикрашена" бахромою виростків, які нагадують водорості. На спині — низка довгих "вудочок", за допомогою яких морське чудовисько полює на великих донних риб. На кожній "вудочці" — "пензлик", який тремтить перед закритим ротом. Мить — і допитлива жертва вже втягнута током води у жахливу відкриту пащу. Довжина риби сягає 1,5 м, а маса — 20 кг.

Півень, який хрюкає. У Чорному морі зустрічається морський півень — риба з довгими грудними плавцями завдовжки 60-90 см і масою до 6 кг. Передні три промені плавців вільні і видозмінені у пальцеподібні придатки, за допомогою яких риби рухаються по дну, відшукуючи здобич — риб, креветок, крабів. Усі морські півні здатні створювати різні звуки, схожі на бурчання і рохкання.

Найнебезпечніша риба. У Чорному морі водиться скат-хвостокол, родич акул. На батогоподібному хвості у нього знаходиться "кинджал" — довгий шип з отруйною залозою. Скат б'є хвостом, як батогом, й наносить людині, яка його стривожила, удар. У тілі жертви шип звичайно ламається, витягнути його важко, а якщо він лишається, то може кровоносними судинами дійти до серця й спричинити смерть пораненій людині. Рідко, але такі випадки бували.

Найширша й найбільш зубаста паща — у щук. Такої немає в жодної риби наших водойм. Широка настільки, що може проковтнути здобич, маса якої наполовину менша за масу її самої, в три четвертих власної довжини. Зубів у щуки близько 700, і переважно вони великі. Крім того, біля кожного зуба є зав'язь нового. Якщо старий зламається, відразу ж виросте новий.

КОМАХИ

ВІК

Найдавніша комаха, яку можна побачити. Розглядаючи цю гусеницю в експозиції Державного природознавчого музею НАН України у Львові, важко повірити, що з неї такий великий вік — вона жила на землі 40 млн. років тому. Зберегти зовнішній вигляд

■ *Найживучіша риба. Якщо хтось з вудкарів хоче похизуватися тим, що приніс додому живою якусь виловлену ним солідну рибину, обов'язково скаже: "Живуча, як карась". Справді, ця риба давно вже зажила такої слави, бо принесеш її до дому й через 30-40 год. після вилову покладеш у воду — й вона тріпотнулась і поплила. Серед особливо витривалих можна назвати сома та линка, які можуть прожити на повітрі 34-30 год, коропа (12-15), щуку (7-12). Але справжнім рекордсменом є представник круглоротих — річкова мінога. На чистому й вологому повітрі вона може жити до 300 год!*

їй допоміг мініатюрний саркофаг з прозорої скам'янілої смоли, в якому видно навіть найдрібніші частинки її тіла.

Найбільший і найменший вік. Рекордсменом-довгожителем серед комах вважається самка мурашки — до 20 років. Життя бджолиної матки може тривати до 6, навіть до 8 років, але живе вона переважно не більше 2-3 років, а потім бджоли її вбивають, замінюючи молодою, оскільки бджолина матка може плідно працювати лише 1-2 роки. Тривалість життя робочої бджоли в період медозбору становить 35-50 днів, а тих, що залишаються на зиму, — до 9 місяців. Жуки живуть 2-3 роки, метелики — кілька місяців, а дубовий шовкопряд — лише 5 днів.

ЧИСЕЛЬНІСТЬ

Найчисленніші з комах — ногохвістки (колемболи). За деякими підрахунками, на 1 м² ґрунту їх може бути до 45 тис., а на 1 га поля — до 625 млн. Де тільки не живуть ногохвістки! У будь-яких ґрунтах, на глибинах до 2 м і більше, у квіткових горщиках та парникових компостах. З незрозумілих причин ногохвістки збираються такими щільними клубами, діаметром до 10 см, що в кожному їх більше, ніж людей у столичному місті.

Найчисленішими за кількістю особин комахами є мурашки. Та й за кількістю видів небагато родин можуть позмагатися з ними. Нині у світі нараховується приблизно 6 тис. видів мурашок, з них в Україні — близько 70.

РОЗМІРИ

Найбільші доісторичні комахи, що колись мешкали на суші — бабки родів меганевра й палеодиктиоптера, які жили у кам'яновугільний період палеозойської ери, тобто 300 млн. років тому. У цих перших крилатих комах розмах крил сягав 70-90 см.

Найбільші і найменші комахи. Найкрупнішими з комах є жуки, а найбільшими за загальними розмірами — метелики. Зате найдрібнішими є жуки перистокрилки та наїзники-яйцеїди — вони завдовжки 0,25 мм. До найменших належать і ногохвістки, середній розмір яких 0,2-0,6 мм. Отже, розміри комах коливаються у дуже широких межах: найбільші за довжиною перевищують найменших у десятки разів. Тобто, найдрібніші комахи менші за інфузорію, а найбільші — більші за найдрібніших ссавців!

Найбільша перетинчастокрила комаха — сколія-гігант. Самиці завдовжки 32-40 мм, самці — 26-32 мм. Зустрічаються на південь від лінії Київ — Харків. Цей вид певною мірою пов'язаний з людиною, оскільки паразитує майже виключно на личинках жуканосорога, що охоче заселяє компостні купи в місцях розведення тварин, паралізує личинки, після чого відладає яйце.

Найбільший метелик, якого можна побачити в Україні, — сатурнія, раніше численний вид, а тепер надзвичайно рідкісний. Велике нічне павине око, або грушева сатурнія, надзвичайно рідко зустрічається у низинних районах Закарпаття. Розмах його крил досягає 16 см — це найбільший метелик Європи.

Найбільший коник — дибка степова — майже або зовсім безкрила комаха. Самець відсутній, довжина тіла самки — 53-75 см. Можна побачити в Криму і на півночі, аж до Харківської області.

ПОЛІТ

Найвищий політ. Метелики і бджоли досягають висоти 6600 м. Але найвища висота, на якій знаходили комах, що літають, або занесених потоками повітря, становить для попелиць, мух і комарів понад 4000 м, сарани — близько 1000 м.

Найшвидший політ. Швидкість польоту сліпня і бабки становить близько 40 км/год, метелика-бражника — 54 км/год. До речі, останній може пролетіти без посадки сотні кілометрів.

Найменша і найбільша кількість помахів крилами при польоті. Найменша — у денних метеликів: махаона — 5 с$^{-1}$, білана брукв'яного — 6. Найбільша — у медоносної бджоли — 260 с$^{-1}$, комара — до 594, а у деяких представників дергуна пірчастовусого, які іноді роями товчуться в повітрі, — навіть до 1000 с$^{-1}$.

"Найекономічніший" політ. Політ комах має феноменальні характеристики. Так, щоб протриматись у повітрі годину, гелікоптеру треба витратити пальне, маса якого дорівнює 4-5% його власної маси, а літаку — 12%. Бджола ж за цей час витрачає лише 0,9% свого "пального" — жирового запасу, а сарана — лише 0,8%. Якщо б сучасні реактивні лайнери мали здатності метелика-бражника, вони літали б у 10-12 разів швидше. Отже, лишається загадкою, як малопотужні "двигуни" комах можуть забезпечити їм високі льотні характеристики.

ХАРЧУВАННЯ

Найненажерливіша комаха. Навряд чи хтось з ненажер може порівнятися з кліщами, які ссуть кров з різних тварин, й так багато, що непомірно роздуваються. Так, собачий кліщ після кожної трапези важить у 223 рази більше, ніж до неї!

Рекорд голодування теж належить кліщам: після феноменального ненажерства вони можуть поститися роками. Щоб з'ясувати, скільки кліщі можуть не їсти, науковці відрізали в них усі придатки, без яких ссати кров неможливо. Неймовірно, але вони не вмирали 7 років. А якщо йдеться про наших сусідів, то ґрусовий кліщ, що зустрічається лише подекуди у Херсонській області й живе у норах гризунів та інших тварин, печерах, під звалищами каміння, може голодувати багато років. За відсутності господаря, тобто великої тварини

або людини, до яких вони присмоктуються, їхній розвиток може затягуватися на багато років — до 25.

ВЛАСТИВОСТІ І МОЖЛИВОСТІ

Найсприятливіша температура для життя комах. Життя комах і темпи їхнього розмноження подібно до інших тварин з непостійною температурою тіла перебуває в прямій залежності від температури довкілля. Розвиток комах відбувається при температурі 10-35°С, оптимальною для більшості є 26°С, при якій швидкість розвитку середня, плодючість максимальна, а смертність — мінімальна.

Найвища температура, при якій живуть комахи. Активність комах обмежена температурними межами — верхнім і нижнім порогами розвитку. Верхній поріг не перевищує 40°С — комахи тоді впадають в теплову діапаузу. При підвищенні температури тіла до 50°С метелики, що живуть відкрито, під впливом сонячної радіації гублять до 30% маси. В результаті розвиток статевих продуктів припиняється. Для сонечка температура 52°С є летальною, тому що колоїди білків при ній згортаються — комаха гине.

Найнижча температура, при якій живуть комахи. Хоча при температурі 0°С вода перетворюється на лід, комахи можуть витримувати ще нижчі температури, оскільки їхня гемолімфа являє собою розчин різних речовин, а тому колоїди протоплазми у клітинах та міжклітинниках можуть зв'язувати воду, перешкоджаючи її замерзанню. Критичною нижньою точкою є -12°С. При досягненні її відбувається звільнення прихованої енергії, і температура комахи стрибкоподібно підвищується майже до 0°С. Але збільшення температури тіла — це остання захисна реакція організму, що може врятувати його від загибелі. Після цього починається замерзання гемолімфи, і при зниженні температури до рівня, при якому відбулося звільнення прихованої енергії, настає смерть комахи.

Найнижча температура, після якої було оживлено комаху. Зберегти життя при замерзанні можна лише при поступовому заморожуванні, коли гемолімфа перетворюється у склоподібну аморфну речовину без створення кришталиків льоду. При цьому не відбувається перебудови молекулярних рядів, тому можливе оживлення. Траплялися випадки оживлення комах навіть після повного замерзання гемолімфи і, звичайно, майже повного припинення обміну речовин. Так, гусениць лугового метелика й деревоточця пахучого вміщували у температуру до -190°С, після чого їх вдалося оживити. Гинули лише клітини жирового тіла, натомість м'язові й трахейні клітини не порушувались.

Найплодючіші. Плодючість комах вражає. Ось найменша беззахисна попелиця, яка нагадує протоплазматичну краплинку. Якщо б їх не знищували хижаки, то попелиць розвелося б стільки, що їхня кількість у короткий термін перебільшила б чисельність усіх біологічних видів на нашій планеті, оскільки за один сезон розвивається до 15 поколінь. А звичайна кімнатна муха в одному кілограмі свинячого гною за 3 доби може відкласти до 15000 яєць. Якщо б потомству одного виду кімнатної мухи протягом 5 місяців створити сприятливі умови для розвитку, то вся земна куля була б вкрита шаром мух завтовшки... 14,3 м.

Найвитриваліша і найтерплячіша комаха. На це звання може претендувати звичайна воша. І ось чому: її не може розчавити вантаж, який у 1000-3000 разів перевищує масу її тіла. До того ж вона може, чіпляючись одними передніми ногами, утримувати тягар, який перевищує масу її тіла у 2000 разів. Якщо б людина мала таку фізичну силу, вона б піднімала 6150 т.

Найвитриваліші яйця. Життя починається з яєць. Якщо води в них недостатньо — розвиток зупиняється. Вимушений спокій буває досить тривалим — до 270 днів, наприклад у ногохвістки або зеленого смінтура. А яйця сарани можуть пролежати зневодненими навіть 3,5 року. Як тільки яйця в необхідній мірі наситяться водою, вони почнуть швидко розвиватися, й через кілька тижнів з них виходять личинки.

Найбільше нагромадження в собі мікроречовини. Водні комахи мають чудову властивість нагромаджувати в своєму тілі речовини, розчинені у воді в мікроскопічних кількостях. Підраховано, наприклад, що в тілі звичайного комара-кровососа сірки майже у 300 разів більше, ніж у навколишній воді, а в тілі одного з видів ручайників вміст рідкоземельного елемента церію у 2430 разів більший, ніж у такій же за масою кількості навколишньої води.

Найнебезпечніша з комах, що оточують нас, — муха. У пошуках їжі мухи сідають на різні нечистоти, і до їхнього тіла пристає безліч мікробів. У її кишечнику може знаходитися до 33 мільйонів мікроорганізмів, а на тулубі та ногах — ще 500 мільйонів. Серед більш як 120 збудників хвороб, які вони переносять, — холера, черевний тиф, дизентерія. Муха розвивається майже в кожній речовині рослинного або тваринного походження, що розкладається, та в екскрементах, куди самка відкладає яйця. В 1 кг кінського гною за сприятливої температури за добу може розвинутися 5-8 тис. кімнатних мух, а в 1 кг свинячого за 3 доби — 15 тис.

Найнебезпечніші гусениці — волохаті. Вони отруйні, але не укус їхній отруйний, як можна подумати, а щетинки, якими вони густо поросли. Ці мініатюрні отруєні дротики можуть при найменшому дотику встромитись у руки або, що ще гірше, потрапити до рота, носа, очей: усе запалюється, ін-

коли до пухирів. Навіть якщо схопитись за гілку, по якій вона проповзла, виникають хворобливі явища. Птахи уникають торкатися цих гусениць, але зозуля їсть їх без усякої для себе шкоди.

ІНШІ ДОСЯГНЕННЯ

Найсильніші серед комах. Бабка може підняти масу, більшу за власну в 10 разів, богомол – у 16, бджола – у 20, хрущ – у 24. Якщо екстраполювати можливості хруща на людину, яка важить 70 кг, необхідно припустити, що він зміг би підняти 1680 кг.

Найбільш швидконога комаха – звичайний тарган. Він бігає досить жваво: "прусак" розвиває швидкість 10,8 км/год.

Найкращий бігун. У пошуках їжі й необхідних умов існування комахи мусять регулярно долати величезні – у порівнянні з їхніми власними розмірами – відстані. На звання "кращого бігуна" може претендувати жужелиця: довжина її лише 2-3 см, а пробігає вона за ніч до 1,5 км. Людина, наділена такою витривалістю, за той же час подолала б понад 100 км.

Найкращий стрибун. Комахи – найкращі стрибуни в усій царині тварин. Рекорд блохи – стрибок на 30 см у довжину – може здатися скромним за людськими масштабами. Однак слід врахувати, що ця відстань у 200 разів більша за довжину тіла блохи й рівноцінна тому, що людина середнього зросту стрибнула б на 300 м. Проте абсолютний "рекорд" у стрибках в довжину належить не блосі, а кобилці, що здатна стрибнути на 76 см.

Найповільніші. Кокциди – це єдина група наземних тварин, що переходить до цілковито нерухомого способу життя, вважає академік М.С.Гіляров. Такими є деякі самки щитівок: увіткнувши довгий хоботок в рослину, вже ніколи його звідти не виймають. Тільки те й роблять, що смокчуть сік та розмножуються. Усе їхнє тіло, це – "набитий яйцями мішок", який зверху вкритий восковим щитом, подібним на луску. Цю дивну комаху сповна можна прийняти за паросток або шматочок відшарованої кори. Вона є шкідником багатьох сільськогосподарських рослин.

Найголосніша комаха. Ні з ким порівняти цикаду за силою співу. Коників, сарану, цвіркунів – усіх вона заглушує гучністю свого "музикування". За деякими даними, співають обидві статі, але для людського вуха без необхідних технічних засобів спів самок нечутний. Це й надихнуло у сиву старовину Ксенархоа Родоського написати: "Щасливо живуть цикади, тому що їхні жінки мовчать".

Наймовчазніша з усіх комах – метелик: якщо він видає якийсь звук, то лише своїми крильцями, та й то лише під час польоту.

Найнезвичайніші вуха. Найбільш спеціалізовані органи слуху комах – тимпанальні. Вони побудовані за типом барабанної перетинки людини, коливання якої передаються слуховим нервам. Звичайно, тимпанальні органи метеликів, цикад, сарани містяться з обох боків черевця відразу ж за тораксом (грудкою) або на ньому самому. А ось у коників та цвіркунів "вуха" знаходяться на гомілках передніх ніжок. Повертаючи у бік звуку одну або обидві ніжки з вухами, вони можуть чітко визначити джерело звуку.

Найтонший нюх. Самці багатьох метеликів активно шукають самиць, орієнтуючись у своїх пошуках на їхні пахучі залози. Кількість рідини, що її виділяють самиці, може бути фантастично малою – 10^{-10} міліграмів. Самців деяких сатурній, попередньо помічених, відносили від самиці, яка сиділа у невеликій клітці. 46% прилетіли з відстані 4 км, а 26% – з відстані 11 км.

Найпримітивніші очі, мабуть, мають личинки деяких комарів. Це – пігментні плями з невеликою кількістю світлочутливих клітин (їх нерідко усього 2 або 3). У личинок пильщиків й жуків очі більш складні: 50 і більше світлочутливих клітин, прикритих зверху прозорою лінзою – стовщенням кутикули.

Найскладніші очі – це складні, або фасеткові, що містяться по боках голови. Складені вони з безлічі подовжених простих очей – оматидій. У самиці-світлячка 300 оматидій, кімнатної мухи – 4 тис., жука плавунця – 9 тис., метеликів – 17 тис., а у бабок – аж 10-28 тисяч. Кожна оматидія передає в мозок тільки одну точку з усієї складної картини світу, що оточує комаху. З них і складається в мозку комахи мозаїчне "панно" предметів ландшафту.

Найбільш далекозора комаха. Здебільшого, комахи бачать недалеко, якщо міркувати людськими категоріями. Бабка на відстань 2 м, бджола – 1 м, робочі мурашки, які більшість життя перебувають у мурашнику, взагалі розрізняють лише світло й темряву. Однак муха-діопсида здатна бачити на відстані 133 м.

Найбільш кольороворозрізняюча комаха. Досліди показали, що бджоли й павові мухи бачать найбільш короткохвильові промені спектру (297 нм), які є в сонячному світлі. Ультрафіолет, до якого наше око абсолютно сліпе, розрізняють також мурашки, нічні метелики. Чутливість до протилежного кінця спектра у комах різна, а рекорд належить світлячку: він бачить темно-червоний колір з довжиною хвилі у 690 нм. На це не здатна жодна з комах!

Безвуса комаха. Це протура – єдиний загін серед комах, який дійсно обходиться без вусиків. Ходить вона на чотирьох ногах, а передні дві, витягнувши вперед, використовує як дотикові сяжки. На кінцях вони гострі, як стилети, ними протури й хапають дрібних комах, наприклад ногохвісток, хоча мало кого можуть з'їсти: їх розмір 0,5-2 мм.

ЖУКИ

Найбільш різноманітний й багатий видами загін комах – жуки. На сьогодні їх описано понад 250 тис. видів, з яких в Україні зустрічається близько 6 тис., але щорічно до цього числа додаються нові, невідомі раніше. Для порівняння: усіх хребетних тварин – риб, земноводних, птахів і ссавців – менше 44 тис. видів.

Найменший серед жуків – перистокрилка, довжина якого не перевищує 0,25 мм.

Жук-хижак. "Найм'ясоїднішим" жуком вважається одна з найбільших наших жужелиць, яка зустрічається в лісах і садах Криму. Тому вона так і називається – кримська, має синій або фіолетовий колір, великі зернисті надкрилля. Жужелиці сягають 40-50 мм завдовжки й живляться найчастіше равликами.

Найгарніші жуки – це, мабуть, златки, які бувають золотавими, зеленими, жовтими, з яскравими плямами й дуже міцним панцирем. З них, як з дорогоцінних каменів, здавна робили браслети й брошки, а стародавні єгиптяни навіть прикрашали саркофаги й посуд надкриллями златок нарівні з коштовностями.

Найотруйніший жук — майка. Його краще до рук не брати – в крові у нього сильна отрута: 30 мг вбивають людину, а отрута, потрапивши на шкіру, викликає пухирі й опіки. Дивно, але кажани, жаби, кури, ластівки їдять майок без жодної шкоди для здоров'я!

Жук-"акробат". Перевернутий жук-"лускунчик" сам стає на ноги завдяки механізмові, що нагадує спусковий гачок пістолета. Лежача на спині, комаха раптом з силою впирається кінцем гострого переднегрудного відростка у заглиблення на середині грудей. Напруга грудних м'язів закінчується миттєвим зіскакуванням відростка з упору. При цьому надкрилля різко вдаряють по субстрату, підкидаючи жука догори, після чого він зазвичай приземляється на ноги.

■ *Найбільший жук фауни України – жук-олень. Колір його чорний, верхні щелепи й надкрилля у самця каштаново-бурі, а в самиці – чорні. Довжина самки становить 28-45 мм, а самця без верхніх щелеп – 55 мм, а з ними – 75 і навіть 80 мм. Це також один з найбільших жуків Європи, а живе він в нас на півдні лісової зони й у Лісостепу, найчастіше в дубових лісах.*

Жук-"бомбардир". Ця дивовижна комаха, коли тікає, відстрілюється від ворогів, викидаючи їдку рідину з кінця черевця. З тріском вибухає вона в повітрі, клубочаться за жуком "димки" розрядів. Зі складних речовин "оборонної рідини" бомбардира утворюється гримучий газ! А після його вибуху – пари води. Науковці лише нещодавно розгадали ці артилерійські таємниці бомбардира – нічого подібного інші тварини на мають!

Жук-"зозуля". Найменш дбайливі батьки серед жуків, мабуть, бджоли й жуки. У спекотний день перелітають вони з квітки на квітку, бігають по стеблинах й пелюстках – шукають, де би відкласти яйця так, щоб личинки, коли виведуться, відразу ж могли вчепитися за бджолу або осу. Прилетять ці крихітні "зозулі" до чужого дому й відразу починають у ньому розбишакувати: їдять бджолине та осине потомство.

Жук, який застосовує "хімічну зброю". Оригінальний спосіб знешкодження ворога застосовує жук-плавунець. Він викидає з отворів своїх проторактальних залоз білувату рідину, яка містить дезоксикортикостерон. Потрапляючи з водою до організму переслідувача – риби, ця речовина викликає порушення водно-солевого обміну, тобто відбувається посилене виведення іонів калію і фосфору, припиняється вихід натрію, хлоридів тощо. В результаті рибка опиняється у стані шоку, а задоволений жук, не поспішаючи, прямує у своїх справах.

ПАВУКОПОДІБНІ

Найбільша кількістю видів серед павукоподібних у кліщів, класифікація яких ще донедавна була загадкою для науковців. Деякі вчені виділяють їх в одну групу, інші взагалі відокремлюють кліщів від павукоподібних. Лише на території колишнього СРСР їх налічується 10 тис. видів, у т.ч. в Україні – 3 тис. різноманітних за будовою і способом життя. Багато з них – паразити людини і тварин, переносники збудників хво-

■ *Жук-хижак. Це – звичайний плавунець, який є у будь-якому ставку. Він нападає на водяних комах, навіть пуголовків й рибних мальків. Гострими й кривими, як шаблі, щелепами він впивається у жертву, тягає її всюди за собою і повільно, але впевнено перетравлює нещасну.*

ЧОРНИЙ СПИСОК

Види, які зникли на території України в історичний час

Через слабку вивченість комах та інших безхребетних їхні втрати у фауні України встановити неможливо. За даними І.В.Мальцева, в Криму зникли:

1. **Андрамадуза Ретовського** *(Andramadusa retowski Adel).* Ендемік східної частини Гірського Криму. В останні роки ніким не знайдений.

2. **Тафоксенус гігантський** *(Taphoxenus gigas Pall).* Типово цілинний вид жука. В останні 15-20 років не зустрічався.

3. **Косифус кримський** *(Cossiphus tauricus Stev).* Дуже своєрідна чорнотілка, останні знахідки 20-річної давності відомі на Керченському півострові.

4. **Чеххініола** *(Cecchiniola platuscelidina Jacobs).* Жук-листоїд, представник ендемічного для Криму роду. Був відомий в околицях Сімферополя. Передбачається його повне вимирання.

5. **Мурашковий лев великий** *(Acanthaclisis occilanica Vill).* Третичний релікт середземноморського походження. В останні 20 років не зустрічається.

роб, шкідники зерна та іншої сільськогосподарської продукції. Вивчення кліщів з часом виділилось у самостійну галузь науки — акарологію, яка за своїми завданнями паралельна науці про комах — ентомології.

Найбільша серед павукоподібних — сольпуга, яку називають фалангою. Ці істоти довжиною до 5 см широко розповсюджені в Криму, вони бігають з великою швидкістю, легко піднімаються по вертикальних поверхнях, добрі стрибуни.

Ті, що живуть в біосфері людини. Рідкісний випадок зафіксовано у Вінниці в 1989 р., коли госпіталізували 11 хворих, які довгий час скаржились на ниючі, припадкоподібні болі в ділянці кишечника або в підребер'ї, блювоту, слабкість, холодний піт. Під час аналізів у них в сечі, шлунковому соці й калі виявлено коморні кліщі гліцифадус деструктор, які являють собою групу членистоногих, що пошкоджують різні харчі, при споживанні яких можуть розвиватися різноманітні патологічні процеси. Усіх хворих вилікувано.

ПАВУКИ

Найбільший павук нашої фауни — тарантул південноросійський. Він досягає довжини 35 мм й живе в степовій та лісостеповій зонах.

Найкращий бігун серед павуків на короткі дистанції — тегенарія. За секундоміром вирахувано, що одна самиця дворового павука пробігла за 10 с відстань у 330 разів довшу, ніж її тіло. Тобто, якщо б вона була людського зросту й кинулась наздоганяти спринтера, який, як відомо, пробігає 100 м за 9,9 с, то через 8,5 с після його старту, догнала б його біля фінішу. Сто метрів за секунду! Це швидкість урагану, вона лише в 2-3 рази менша за швидкість реактивного лайнера!

Найкращий пірнальник. Сріблянка — єдиний у світ павук, наділений рідкісним умінням пірнати, не чіпляючись за стеблини, й досить швидко (2,5-3,5 см/с) плавати під водою. Повітря, яке сріблянка, пірнаючи, несе з собою, вистачає їй на кілька годин.

Найотруйніший павук в Україні — каракурт. Це павук середніх розмірів, у середньому — 20 мм. Найотруйніші — статево зрілі самиці: їхня отрута має дуже сильну загальну дію, часом у декілька разів сильнішу, ніж зміїна отрута. Поширений каракурт на території Криму та в степовій зоні, аж до півдня Дніпропетровської області. За статистикою, 2-4% осіб, які потерпіли від укусів цих павуків, загинули. Найефективнішим засобом лікування є введення протикаракуртової сироватки, після чого хворий через 3-4 дні одужує.

Павук-"книголюб". Є серед домашніх павуків міні-павучок — оонопс доместикус. Завдовжки він не більше 2 мм, "одежина" його витримана у кармінно-червоних тонах. Цей "естет" вважається "книголюбом" за те, що майже все своє життя проводить серед книжок, особливо старовинних, і охороняє їх із заповзятливістю, гідною похвали. Адже мисливські угіддя оонопсів розташовані там, де пасуться синоїди, шкіроїди та інші шкідники книжок.

Павук-снайпер. Серед наших павуків-квартирантів є свого роду унікум — сцитодес торацика. Він — чудовий снайпер. Під час полювання його передні лапи стирчать напоготові. На них міститься велика кількість чутливих волосків, які можуть сприймати найменші коливання повітря. Вони, ніби радари, миттєво зафіксовують будь-які предмети, що рухаються, і, наблизившись, павучок влучно обстрілює жертву клейкою слиною. "Куля" за 1/600 с встигає прийняти в повітрі зигзагоподібну форму, затиснути і накрити клейкою ниткою всю здобич, наприклад, міль. Удень сріблець ховається в щілинах і тріщинах, спить. Але вночі усі мухи, комарі, таргани розміром до 1 см — стережіться!

Найтонша нитка-павутинка. Вона в тисячі разів тонша за людську волосину. Тонкість і міцність волокна вимірюють в одиницях, що називаються деньє: це маса в грамах нитки завдовжки 9 км. Нитка шовковика важить 1 деньє,

людське волосся — 50, нитка ловильної павутинки — усього 0,07. Отже, павутинкова нитка, якою можна оперезати по екватору земну кулю, важить трошки більше 300 г. А на розрив павутинка удвічі міцніша за сталь, міцніша вона і за віскозу.

РАКОПОДІБНІ

Найбільша ракоподібна тварина. Інколи в Чорному морі трапляється омар європейський завдовжки до 50 см і масою до 11 кг.

Найменша з ракоподібних — водяна блоха, довжина якої не перевищує 0,25 мм.

Найбільший рак наших прісноводних водойм — довгопалий рак. Максимальна довжина тіла обстежених екземплярів самця — 20,2 і самиць — 20,0 см. Максимальна маса — 320 г.

Найбільший рак, зловлений на вудку. Його зловив в урочищі Чакан поблизу Севастополя у 1983 р. рибалка-аматор І.Зайцев. Довжина рака від кінчика вусів до хвоста — рівно 50 см.

Найщільніше "поселення" раків. Озеро Катлабух на Одещині за унікальністю своїх запасів не має собі рівних в Європі, а, можливо, й у світі. Цей мілководний котлован площею 6,8 тис. га з крутими берегами і рівним дном завдяки сприятливій кормовій базі "дає притулок" і харчування в середньому 15-16 млн. особин раків. Максимальний вилов раків становив тут у 1972 р. 2582 ц, тобто приблизно 13% світового вилову раків. Є всі підстави розглядати це озеро як природну модель при спорудженні штучних водойм або ферм для розведення раків.

Найбільш "підступний" рак. Досить дивний спосіб життя ведуть раки-самітники, кілька видів яких трапляються в Чорному морі. В них головогруди та клешні добре розвинені та захищені твердим панцирем, а черевце — м'ясисте, з тоненьким покривом. Молоді рачки, які щойно вилупились із яєць, знаходять черевоногих молюсків із черепашками відповідних розмірів, вбивають їх і з'їдають, а черевце ховають у спорожнілу черепашку. Після кожного линяння розміри рака зростають, він знову знаходить молюска з більшими розмірами і все повторюється знову.

Найтриваліша постійність виду. Надзвичайно цікавою особливістю щитнів вважається їх незвичайна довговічність. Сучасний вид тріопс канкріформіс був знайдений у викопному стані у тріасових відкладеннях. Детальний аналіз численних відбитків рачків, що добре збереглися, показав, що тріасовий щитень цілком подібний до сучасного. При цьому він мешкав у водоймах такого ж типу, які й зараз населені щитнями. Науці невідомі інші подібні випадки існування сучасних видів у настільки віддалені від нас геологічні періоди. Чи можна уявити собі незмінність виду протягом 200 млн. років, що відділяють нас від тріасового періоду?

Найневибагливіше "меню" має, безперечно, сліпий рачок спеодіаптомус бірштейні підвиду веслоногих ракоподібних, нещодавно знайдений в глибоких, вузьких і заповнених водою щілинах Скельської печери в Криму, поблизу Севастополя. Лишається загадкою, чим він живиться, фільтруючи чисту, повністю позбавлену водоростей і, ймовірно, дуже бідну на бактерії воду підземного басейну. Мабуть, він може вважатися єдиною справжньою підземною планктонною твариною.

ДОМАШНІ ТВАРИНИ

СОБАКИ

Найдавніша з приручених людиною тварин — собака. Людина приручила вовка 7-13, а можливо, й 15 тис. років тому, в найбільшу холоднечу останнього зледеніння, тобто раніше, ніж навчилася землеробству й тваринництву, коли ще була мандрівним мисливцем. Коза, вівця та інші супутники людини були одомашнені вже пізніше.

Найдавніші рештки собаки — черепи — знайдені в будівлях періоду близько 10 тис. років до н.е. Порода дістала назву болотної, або торф'яної, відомо про неї дуже мало. Нащадками є й багато сучаних порід шпиців, пінчерів, тер'єрів, а також молоді породи — різен-шнауцер, доберман-пінчер та ердель-тер'єр, які завдяки середньому зросту, дуже жвавому темпераменту й злісності використовуються як службові собаки.

Наймолодший первісний предок собак (в еволюційному відношенні) — бронзовий собака *Canis familiaris matris optimae*, рештки якого було знайдено в багатьох поселеннях бронзового віку — приблизно 4-5 тисячоліття до н.е. Від нього походять усі породи вівчарок (німецька, бельгійська, шотландська та ін.), які подібні до нього розмірами, будовою кістяка та формою черепа.

Найпретензійніше походження. Історією походження може похвалитися пекінес. Ця маленька собачка протягом довгих століть жила тільки у китайському імператорському палаці та його садах у Пекіні. За межі цього таємничого місця їй виходити не дозволялося. Право розводити пекінесів було надане лише китайському імператору — іншим заборонено під страхом смерті. Культ розведення пекінесів сягнув свого епогею, коли один з них був проголошений Буддою, що перевтілився, і йому були надані високі почесті. До Європи пекінес був завезений вперше у 1860 р.

Це було 5 собак, які були врятовані після взяття імператорського палацу європейцями саме в той момент, коли за наказом імператриці, яка врятувалася втечею, вони мали бути вбиті, щоб не потрапити до рук англійців. Ці 5 собак поклали початок розведенню пекінесів у Європі. А після того, як у Китаї пекінеси загинули, нащадки цих 5 собак після першої світової війни знову були завезені в Китай, щоб стати там родоначальниками нової генерації пекінесів.

Собака з найбільш невизначеною батьківщиною. До нашого часу науковці сперечаються, чи був ньюфаундленд вивезений на острів Ньюфаундленд з Європи й потім повернувся назад до Європи, чи він є аборигенною американською породою. Безперечно лише те, що англійці звернули на нього увагу на острові Ньюфаундленд, звідки і його назва, вивезли до Європи, і тут порода вдосконалилася до сучасного типу.

Найбільша з собак – сенбернар. Маса деяких сягає 100 кг і більше. До "велетнів" собачого царства належить німецький дог, зріст кобелів сягає 93, а сук – 72 см, маса – 70 кг і більше. Нащадок старовинних булленбейцерів з домішкою крові англійських хортів – це один з найгарніших й найелегантніших собак.

Найвищі на зріст собаки – ірландський вовкодав та дог. Вони сягають майже метрової висоти.

Найменший собака – чіхуахуа, яка має зріст лише 15-23 см, а масу – 0,5-2,5 кг. Головна вимога – якомога менший зріст, а шерсть у цієї великовухої собаки може бути довга або зовсім коротка й гладка.

Найшвидший собака. Характерна ознака хортів – швидкість бігу. На невеликих відрізках хорт може розвивати швидкість до 100 км/год.

Найуніверсальніший службовий собака – німецька (східноєвропейська) вівчарка. Вона сміливa, терпляча, недовірлива до сторонніх людей, має гострі слух і чутливість, відрізняється фізичними даними. В нас вони становлять близько 90% службових собак усіх порід.

Найбільша з вівчарок – кавказька. Зріст самців сягає 65-75 см, сук – близько 62 см.

Найменша з вівчарок – вельшкорг. Її зріст – 25-30 см.

Найсильніші щелепи, мабуть, має англійський бультер'єр, який був досить розповсюджений останнім часом в Україні. При зрості 45-50 см й масі 22-30 кг його щелепи розвивають тиск у 22 атм (2,2 МПа).

Найбільший виплід у собак. У 1991 р. в с. Комишанах на Херсонщині самиця Ніккі – білий канадський пудель – народила 16 цуценят.

КОТИ

Найстаровиніша з порід кішок – ангорська, або персидська, яку завезли до Європи ще у XVI ст. Шерсть в них довга, пухнаста, на шиї – у вигляді гриви. Умовно розрізняють два підвиди – власне ангорську (зазвичай білої масті) й справжню персидську (темно-сіру з голубуватим відтінком).

Найбільш чітка порода. Розведення котів за породними групами – копітке й дороге заняття, яке не приносить великих господарських вигод й доходів, а лише задовольняє аматорську пристрасть. Мабуть, з цих причин, а можливо, і в силу генетичних можливостей їхні породи не відрізняються чіткістю, досить подібні одна до одної. Але є одна порода, яка вважається найбільш чіткою, – це сіамська кішка. Дорослі особини мають витончене забарвлення тіла – однотонно бежеве, а вуха, морда і хвіст – темно-коричневі. Типовою ознакою є блакитні очі. Досить свавільна, має добру пам'ять.

СВІЙСЬКІ ТВАРИНИ

Найдовше й найменше використання тварин. Коні в середньому використовуються 18-20 років, племінні – 25-30, корови звичайні – 8-10, племінні – 15-20, бугаї-плідники: звичайні – 5-8, племінні – 10-15. А ось кури звичайні – лише до 1 року, а племінні 2-3 роки.

Найплодовитіша сільськогосподарська тварина – свиня. За один опорос вона дає 10-12 і більше поросят, які у віці 12-15 місяців вже приносять приплід. Вагітність недовга – до 116 днів; отже, за сезон розмноження можна отримати два опороси, а це до 20-25 поросят на рік. На 1 кг приросту маси свині потрібно у 1,5 рази менше корму, ніж корові, й удвічі менше, ніж вівці. Від однієї свині можна отримати щорічно до 2,5 т м'яса (у живій масі). Мається на увазі її потомство, а не власну вагу. Кожна молода свинка вже у піврічному віці важить 90-100 кг (йдеться, звичайно, про високо-продуктивні породи).

Найбільший вихід продуктів забою (м'яса, сала) серед свійських тварин дає свиня (70-85% живої маси тварин), у великої рогатої худоби – 50-70, а в овець – 45-55%.

Найдовша і найкоротша тривалість вагітності свійських тварин: кобила – 340 (307-412) діб, буйволиця – 307 (300-315), корова – 285 (240-311), коза і вівця – 150 (146-160) діб. Натомість в кролічихи цей показник дорівнює 30 (28-33) добам.

Найвища температура. Якщо йдеться про здорових тварин, то в гуски вона дорівнює 40-45°С, качки – 41-43, курки – 40-42°С. Температура корови не перевищує 37,5-39,5, а коня 37,5-38,5°С.

Найчастіший пульс, виявляється, у птахів: у курки – 150-200 $хв^{-1}$, качки – 140-200, гуски – 150 $хв^{-1}$.

Натомість у корови — 40-80, а в коня — 24-44 хв [1].

Найбільша частота дихання. Тут першість за кролем — 50-60 хв [1]. Вівця і курка дихають з частотою 15-30, а кінь — тільки 8-16 хв [1].

ВЕЛИКА РОГАТА ХУДОБА

Найбільша порода великої рогатої худоби в Україні — симентальська, яка поширена в районах Лісостепу. Жива маса в середньому становить 550-600 кг, а рекордна для корів — 1000 кг, для бугаїв — 1300. Висота в холці у дорослих корів — до 136 см, бугаїв — 148 см. Порода добре поєднує в собі високі молочні і м'ясні якості. Молочна продуктивність корів третього отелення і старших становить 2320-3400 кг/рік з вмістом жиру 3,7-3,8%. Рекордні надої — 12500 кг молока.

Найбільш молочна порода — червона степова. При живій масі корів 470-480 кг (рекордні — 850), у занесених до Державної племінної книги у віці третього отелення і старших, річний надій становить 3500-3700 кг з вмістом жиру 3,85%. В передових господарствах, наприклад, на племзаводі ім. Кірова Запорізької області, середні надої становлять 4300-4400 кг, але рекордні надої за період лактації сягають 13000 кг.

Найвища жирність молока. Підвищена жирномолочність — цінний генетичний показник. Так, від корови Льотки симентальської породи у колгоспі ім. Шевченка Переяслав-Хмельницького району Київської області за 305 днів п'ятої лактації надоєно 13037 кг молока жирністю 4,85%, або 632 кг молочного жиру. Натомість від корови Чорнощокої симентальської породи за 305 днів десятої лактації надоєно 14009 кг молока жирністю 4,36%, або 611 кг молочного жиру (колгосп "Маяк" Прилуцького району на Чернігівщині). На племзаводі "15 років Жовтня" Київської області від корів Фокусної та Іволги симентальської породи за 305 днів шостої лактації було одержано по 14153 та 13367 кг молока жирністю 4,14% й 4,40%, або відповідно по 589 та 588 кг молочного жиру.

Найвищі і найнижчі річні надої молока. В цілому по Україні середньорічні надої молока від однієї корови (1989 р.) становили 2918 кг. Найвищими вони були (як і в попередніх роках) у Чернівецькій (3508 кг) та Кримській (3466) областях. Найнижчі надої мають місце (1989 р.) в Чернігівській (2537), Запорізькій (2607) та Дніпропетровській областях (2561). Статистика свідчить про відсутність певної територіальної закономірності: високі і низькі надої молока одночасно зустрічаються в областях розташованих в усіх природних зонах України. Проте, порівняно з сусідніми східноєвропейськими та деякими західноєвропейськими країнами, що мають подібні до України природно-кліматичні умови, продуктивність молочного стада залишається низькою.

Найбільша кількість корів-рекордисток з надоєм понад 10000 кг/рік припадає на симентальську породу. У 1992 р. повідомлялося, що на племзаводі колгоспу "10-річчя Жовтня" Прилуцького району Чернігівської області вирощено 16 корів, середня продуктивність яких за вищу лактацію становила 11668 кг молока при вмісті жиру 3,91%. Від нащадків родоначальниці родини Медведки 456 (300-3-8510-3,85) за вищу лактацію у середньому одержано по 8234 кг молока з вмістом жиру 3,81%. Понад 10000 кг надою молока за вищу лактацію мали 11 корів цієї родини. Від внучки Медведки — корови Мрії 3925 за сім лактацій у середньому одержано по 9223 кг молока з вмістом жиру 3,91%. Від правнучки корови Мандарини 5047 за вісім лактацій надоювали по 9265 кг молока жирністю 3,94%, від корови Меткої (дочки Мандарини) за 305 днів четвертої лактації одержано 11921 кг молока жирністю 3,88%. А з першої по четверту лактацію мали в середньому по 10535 кг молока при 3,9% жиру. Цікаво, що корова Метка у четверту лактацію доїлася 1041 день. Від неї одержано 24789 кг молока з вмістом жиру 4,09 (у середньому за кожний день по 23,8 кг).

Найвищий надій. Від корови Русалки 4725 з держплемзаводу Христиговський Черкаської області української червоно-рябої породи протягом трьох лактацій надоювали за 305 днів у межах 10489-13672 кг. Вона двічі була визнана чемпіоном виставки-аукціону племінних тварин.

Найбільший приплід за рік. П'ятеро телят привела за рік корова Біра в колективному сільгосппідприємстві "Хлібороб" Томашпільського району на Вінниччині в 1992 р. На початку року вона народила двох бичків, а в грудні розродилася ще трьома теличками.

Рік з найвищою чисельністю поголів'я великої рогатої худоби. Цей показник в Україні (враховуючи усі категорії господарств) наприкінці 1986 р. становив 26724 тис. голів. Пізніше чисельність зменшувалась.

СВИНАРСТВО

Найпоширеніша серед порід, які розводять в Україні, — велика біла — 75 6%. Практичне значення мають також українська степова біла (13 5%), миргородська (8,8%), українська степова ряба, північно-кавказька та ін. Всього порід та порідних груп — 20.

Найбільша порода. Найвищі показники розвитку дорослих кнурів та маток (36 місяців і більше) серед планових порід України має велика біла. Мінімальні вимоги елітного класу такі: жива маса кнурів — 330-380 кг, свиноматок — 220-270 кг, довжина тулуба — 175-185 (160-163) см, обхват за лопатками — 170-180 (150-158) см. Максимальна жива

Найвищі показники продуктивності планових овець

Показник	Продуктивність	Порода
Жива маса, кг	100-110	Асканійська, цигайська, коридель (барани)
Настриг вовни, кг	10-14	Асканійська (барани)
Довжина вовни, см	25-35	Персько-карпатська
Товщина вовни (якість)	56-46	Цигайська (барани)
Вихід чистої вовни, %	75	Персько-карпатська

маса кнурів досягає 530 кг, маток — 360. Підсвинки в 6-7 місячному віці важать 100 кг.

Найменша порода на племзаводах України — українська степова ряба, яка за 36 місяців і більше набирає маси лише 306 (кнури) та 242 кг (свиноматки), а також миргородська — відповідно 300-320 і 200-226 кг.

ВІВЧАРСТВО

Найпоширеніші породи в Україні — прекос (33,5% загальної кількості), асканійська (33,3) та цигайська (19,0).

Найголовніша зона вівчарства — степові області, де зосереджено понад 60% усього поголів'я овець і виробляється 70% вовни. Найбільше поголів'я овець було в 1988 р. в Кримській (1098 тис.), Одеській (860) та Херсонській (955) областях.

Найбільші закупки вовни (у перерахунку на чисте волокно: всі категорії господарств) становили в 1992 р. в Криму — 2146 т., Херсонській області — 1811, Одеській — 1248 т.

КРОЛІВНИЦТВО

Найкрупніша порода кролів. Це — фландр, або бельгійський велетень. Довжина його сягає до 90 см, маса — 8 кг. Широко розповсюджений в Україні — білий велетень — м'ясо-шкуркова порода, виведена з фландрів. Жива маса — до 6 кг.

Найменша порода кролів — російський горностаєвий: середня маса його не перевищує 3,8 кг.

Найбільш пуховий кріль — ангорський пуховий. Вигляд він має кумедний — пухнатий білий клубок, весь заросліий довгою, до 15 см, шовковистою вовною, яка нагадує вовну ангорських кіз. За рік від дорослого кроля одержують у середньому до 300 г пуху, від самиці з приплодом — до 2 кг. Хутро біле, буває голубе, сіре і чорне. В ангорського пухового кроля з'явився конкурент — нещодавно виведена порода біла пухова. Від самиць за рік збирають у середньому по 420 г, від самців — по 485 г пуху, проте рекордсмени дають його до 760 г. Від самиці з приплодом можна одержати за рік до 1 кг пуху і більше.

Найкращі кролівники. Пенсіонер з Артемівська Донецької області І.М.Бевз у 1974 р. від 26 маток виростив 936 кролів, продав державі 13,5 ц м'яса та 288 шкірок, реалізував 250 кролів для розведення. Його колега С.М.Каранун-огли з Амвросіївки за 1974 -1975 рр. від 20 маток одержав близько 1 тис. голів приплоду, продав державі майже 15 ц м'яса та понад 500 шкірок.

Найбільша кількість кролів. Поголів'я племінних кролів різних порід зосереджено головним чином на племінних фермах звіорадгоспів. За даними бонітування, структура породного складу у цих господарствах така: білого велетня — близько 50%, радянської шиншили — понад 25, сріблястого — близько 10, чорно-бурого — приблизно 6%. Решта припадає на сірого велетня, віденського блакитного та білого пухового.

ПТАХІВНИЦТВО

Перший одомашнений птах — гуска. Її предок — сіра гуска стала домашньою твариною приблизно за 5 тис. років до н.е., наприкінці неоліту.

Найбільший домашній птах — індик. Маса самиць сягає 9 кг, самців — до 16 і більше.

Найбільш скороспілі з усіх видів домашніх птахів — качки. У пекінських качок "діти" в 2-місячному віці важать вже 2-2,5 кг. З цього ж віку вони починають нестись і дають 120-140 великих яєць, які йдуть головним чином на прокорм каченят.

Найбільша несучість у курей спостерігається на першому році життя, а надалі цей показник зменшується. Так, за даними науковців кількість яєць на одну несучку становить на першому році 144,4, а у старших — 129,2 яйця.

Середня маса яєць спостерігається у домашніх курей на першому році життя і становить 168 шт. по 85 г, на другому — 145 шт. по 85 г (86,34%), на третьому — 124 шт. по 42 г (76,68%) і так до одинадцятого року — 46 шт. по 32 г (27 48%).

Найбільше яйце. В 1996 р. домашня курка мешканки Д.Десятко в смт Табачному в Криму знесла гігантське яйце. Воно заважило 138 г, а всередині його здивована господиня знайшла білок, жовток і ще одне яйце звичайного розміру.

Найвитриваліші курчата. Найбільший відсоток збереження потомства буває від курей "дорослого" віку (14-20-місячних), нижче — від курей більш старших (32-місячних) і ще нижчий — від молодих (5-8-місячних). Це показали дослідження на курах білої російської породи.

КОНЯРСТВО

Найдавніші коні. Їх вже розводили представники середньостогівської культури, чиї пам'ятки збереглися з епохи бронзи (8 ст. до н.е.). Використовували їх для їзди верхи і, можливо, обожнювали, про що свідчать знахідки псаліїв — специфічних деталей ганської їзди. Так, на стоянці Дереївка розкопано ритуальне поховання кінського черепа.

Найбільше стадо. Літописці згадують деколи про великі стада коней. Так, у чернігівського князя Святослава в Рахнах на Чернігівщині було в лісі 3000 стадних кобил і 1000 коней.

Найбільша та найменша породи коней, які розводять в Україні. До найбільших належать будьонівська (висота в холці — 162 см, коса довжина тулуба — 163, обхват грудей — 189, обхват п'ястка — 20 см) та українська породна група (відповідно 162, 162, 190, 20,8 см). Найменша з порід — гуцульська (відповідно 132, 135, 155, 20,8 см).

РИБНИЦТВО

Найпродуктивніша на Землі рибна водойма. Нею було Азовське море до будівництва Цимлянського гідровузла на Дону у 1952 р. З 1 км² тут виловлювали до 10 т риби, здебільшого осетрових, судака, сазана ліфа та ін. Після зарегулювання Дону і Кубані річковий стік зменшився приблизно вдвічі, розподілився більш рівномірно за сезонами, весняний паводок став слабким і перестав заливати заплави й пониззя річкових долин, з притоком води з Чорного моря підвищилась солоність Азова. Вилов риби зменшився більш як у 20 разів.

Найстаріша риборозводня. Першу в Україні і найбільшу на той час у Європі риборозводню заснував на початку нашого століття Л.А.Шелюжко. Багато видів риб він зумів розмножити вперше. На відзнаку його заслуг один з видів африканських коропозубих риб названо епіплатіс Шелюжка. Ця риборозводня працює і в наші дні.

Найбільш і найменш рибопродуктивні ставки. Найбільш продуктивними є ставки на чорноземних ґрунтах з великим водоскидом (500-600 кг/га). На родючих ґрунтах ставки дають 300-350 кг/га, суглинистих лучних — 200-240, а ось на торф'яних — лише 100-125 кг/га.

БДЖІЛЬНИЦТВО

Найдавніша письмова згадка. Грецький історик Геродот (484-420 рр. до н.е.) ще в V ст. до н.е. писав, що скіфи вели інтенсивну торгівлю медом і воском.

Найдавніша вітчизняна письмова згадка щодо застосування меду в медицині викладена у першій відомій на Русі медичній праці "Мазі", написаній онучкою Ярослава Мудрого Євпраксією. Вона рекомендувала широко використовувати мед для лікування багатьох недуг.

Перша громадська воскобойня, ймовірно, організована в середині XV ст. у Львові. Воску, який йшов з Галичини майже в усю Європу, не можна було вивозити за кордон без контролю. На перевірений тут віск ставили відбиток міської печатки, що було гарантією чистоти і якості. В 1446 р. у Львові заснована воскова комора, яка скуповувала віск і продавала його за кордон.

Найбільша пасіка. Відомий український пасічник П.Прокопович в 1830-х роках мав на своїй пасіці понад 10 тис. сімей. Після його смерті цю справу продовжив його син Степан Великдан. При ньому в 1860-х роках пасіка виросла до небувалих розмірів — 12 тис. сімей і стала на той час найбільшою у світі. Цей рекорд, імовірно, не перевершено і сьогодні.

БДЖОЛИ

Найпрацелюбніша зі свійських тварин — бджола. Щоб приготувати 100 г меду, вона мусить взяти нектар приблизно з 1 млн. квітів й принести до вулика близько 15 тис. нош цього "напою богів". Якщо медоноси розташовані лише за 1,5 км від вулика (а інколи медоносні бджоли літають і на 8 км), тоді їхній шлях туди й назад становить 45 тис. км, а це перевищує довжину екватора.

Найпоширеніша порода бджіл в Україні — карпатська. Природний ареал її — гірські та передгірські райони Карпат. Цим бджолам властива досить висока зимостійкість і здатність переносити тривалий безобліпний період, що триває до 5 місяців.

Найдовший хоботок має сіра гірська кавказька бджола (6,6-7,25 мм), а найкоротший — середньоруська (лише 5,9-6,3 мм).

Найвищі показники продуктивності порід свійських птахів

Показник		Курка	Качка	Гуска	Індик
Жива маса, кг	самки	Нью-Гемпшир, 3,8	Чорна білогруда, 4,4	Велика сіра, 9,1	Широкогруда бронзова, 11
	самця	Нью-Гемпшир, 4,5	Пекінська, 5	Холмогорська, 10	Широкогруда бронзова, 19
Несучість, шт		Легорн, 250-300	Хакі-кемпбел, 180	Китайська, 70	Північнокавказька, 154
Маса яєць, гр		Руська біла, 62	Пекінська, 90	Велика сіра, 200	Широкогруда бронзова, 100

Найбільша кількість бджіл у вулику. Навесні їх буває 25-30 тис., на початку головного взятку – 50-60 тис., а під час головного взятку (липень) – 70-90 тис. З них залишається у вулику 25-30, літає за нектаром – 50-60 тис. Восени кількість бджіл дорівнює 40-50 тис.

ВУЛИКИ

Найдавніші вулики. Коли наші предки почали займатися землеробством, вести осілий спосіб життя, тоді й виникла проблема тримати бджіл біля хати. Пасічник вирізав у лісі дупло з бджолами і ставив його на подвір'ї. Так виникла колода. У пасічника В.Д.Жолоба на заході Полісся є кілька колодних вуликів, вік яких сягає понад 300 років. В них живе 5 сімей.

Перший напіврозбірний вулик – лінійний. Його винайшли у 1840-х роках майже одночасно в Україні – Вальватьєв і в Німеччині – поляк Дзержон.

Перший повністю розбірний вулик у світі винайшов у 1814 р. видатний український бджоляр П.І.Прокопович. Це – рамковий вулик вертикального типу. Він є і винахідником роздільної решітки, якою відділяли нижні відділи від верхніх, щоб у них не заходила матка, і роздільників для рамок. Прокопович також першим у світі одержав чистий щільниковий мед без розплоду і без попереднього знищення бджіл.

Найнезвичайніший вулик. Ним можна вважати скляний вулик, побудований вчителем-пенсіонером зі Львівщини П.Возняком для спостереження за роботою бджіл. Він розрахований на 20 рамок, розмір їх – 30х30 см. Дві довші стіни, на яких спочивають плечики рамок, скляні, затінені від світла лише фанерними щитами. Щити рухомі, що дає змогу навіть взимку спостерігати, як поводять себе бджоли. Як повідомлялося у 1992 р., в цьому вулику бджоли вже протягом 5 років успішно зимували надворі і порівняно з сім'ями, розміщеними в дерев'яних вуликах, почували себе краще.

Найбільший збір меду. У колгоспі ім. Щорса Лозівського району Харківської області в 1956 р. від кожної з 65 бджолосімей одержано по 101 кг меду і по 1,2 кг воску.

Найкращий бджоляр. На це звання може претендувати аматор Архип Семенович Чернявський з Полтави. У 1990 р. він одержав від своїх 60 сімей 1350 кг меду, 1,2 кг маточного молочка, 2,5 кг прополісу, 50 г квіткового пилку.

МИСЛИВСТВО

Найдавніші кістки впольованих тварин – сайгака, бика, оленя, коня, віслюка, барана, а також птахів – походять з мустьєрських археологічних пам'яток, які належать до кінця зледеніння (близько 150 тис. років тому).

■ ***"Борода" з бджіл.*** *Багато різних пригод мав з бджолами мешканець с.Кожин Козівського району Тернопільської області Тарас Данилюк. Але влітку 1995 р., коли виходив рій, вдалося зловити матку й посадити її на підборіддя. Відразу утворилася велика штучна "борода". "Жодна бджола не вжалила, відчуття були надзвичайно приємні", – розповідав бджоляр.*

Найдавніша писемна згадка про полювання. В древньоруських літописах та актах полювання київських князів на диких звірів і птахів називалося "ловами". У "Повісті минулих літ", складеній близько 1113 р., зазначено: "Був навкруги міста (Києва) ліс і бор велик, і ловили там звірів".

Найдавніші зображення полювання збереглися на фресках Софійського собору в Києві. На стінах і склепіннях сходів можна побачити зображення полювання на білку, вепра та інших тварин, зокрема тигра і леопарда, що має, ймовірно, алегоричне значення.

Найдавніші закони щодо регулювання мисливства. Ще з часів Київської Русі мисливство на Україні поєднувалося із заходами щодо охорони тварин. Спочатку це здійснювалося на основі мисливських звичаїв і правил, пізніше – відповідно до закону. Найдавніший збірник законів, у якому наявні положення, які регулюють мисливство на території нашої держави, – "Руська правда" XI ст. На всій території Київської Русі регламентувалося добування цінних хутрових звірів, охоронялися боброві і видрові гони.

Найдавніша міра штрафу. Як зазначено в "Руській правді", за бобра, забитого у чужому володінні, брався штраф у 12 гривень, що дорівнювало вартості 6 коней.

Найбільша мисливська тварина в Україні – лось. Офіційно дозволена здобич лося розпочалася з 1965 р., коли було здобуто 63 тварини, тобто 1,07% загальної чисельності поголів'я. Спочатку відстрілювали лише самців, пізніше дозволялося здобувати 25% самиць. Найбільший відстріл у зв'язку зі зростанням чисельності звіра був у 1973 р.

Найважливішими мисливсько-промисловими птахами в Україні є дикі качки (до 80% загальної кількості добутої дичини). Друге місце в промислі займають курячі, яких щорічно добувають до 50 млн.

ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Перші законодавчі акти про охорону природних багатств на території України видані за часів Київської Русі. Так, "Руська правда" – збірник норм права Ярослава Мудрого – визначила відповідальність за незаконний відстріл бобрів, деяких рідкісних видів птахів. Уже на той час на території Київської Русі, зокрема у Володимир-Волинському князівстві, створювалися свого роду заповідні угіддя, насамперед у лісових масивах, де реґламентувалися полювання та деякі інші види природокористування.

Найдавніша спроба поставити закон на сторожі природи – судова справа, яку порушили на початку XVII ст. жителі Білої Церкви проти корсунського воєводи Івана Даниловича, котрий для потреб виробництва поташу почав вирубувати ліси оборонного значення.

ПРИРОДООХОРОННІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Першу в Україні і Росії громадську природоохоронну організацію засновано 21 травня 1910 р. учителем природознавства П.П.Бузуком у с. Верхня Хортиця Катеринославської губернії (нині Запорізька область). Вона мала назву "Хортицкое общество охранителей природы" і ставила за мету охорону "тваринного, рослинного й мінерального господарств природи в розумінні збереження цілості, краси та багатства їхніх представників і поширення в місцевому населенні

■ *Найбільший заповідник* в Україні – біосферний заповідник Чорноморський, розташований у Херсонській та Миколаївській областях. Засновано його у 1927 р., площа – 87,3 тис. га. У флорі заповідника налічується близько 600 видів вищих рослин, деякі з них занесені до Червоної книги України. З тваринного світу особливо багата орнітофауна. Тут зареєстровано близько 300 видів птахів. У морських акваторіях заповідника трапляються три види дельфінів.

понять про розумне користування дарами природи". Існувала до 1915 р. Об'єднувало товариство понад двісті членів, в його роботі брали участь відомі вчені П.П.Бородін, І.А.Кожевников та ін.

ПРИРОДООХОРОННІ УСТАНОВИ

Перша вітчизняна морська біологічна станція заснована в 1871 р. в Севастополі. Цей рік вважається початком регулярного вивчення Чорного моря.

Першу в світі стаціонарну морську гідрофізичну станцію в Україні створено для систематичних досліджень в районі шельфу. Засновником її був акад. В.В.Шулейкін. А з'явилась вона в 1929 р. в селищі Кацівелі на березі Чорного моря.

ПРИРОДООХОРОННІ ОБ'ЄКТИ

Найбільша кількість заповідних об'єктів (заповідники, природні національні парки, заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендропарки і т ін.) на Чернігівщині (530), Закарпатті (419) та Львівщині (398).

Найменша кількість заповідних об'єктів нараховується у Кіровоградській області – 32.

БІОСФЕРНІ ЗАПОВІДНИКИ

Найстаріший із біосферних заповідників України – біосферний заповідник "Асканія-Нова" в Херсонській області. Заснував його у 1898 р. великий землевласник барон Ф.Е.Фальц-Фейн. З 1919 р. – народний заповідний парк, з 1921 – державний заповідник. Площа – 33 тис. га. Тут зібрано унікальні види диких тварин – антилоп, зебр, оленів і птахів, а також акліматизовано понад 120 деревних та кущових порід. Велику цінність становить також заповідний цілинний степ Асканії-Нової. Це єдиний в Європі еталон природних комплексів ковилово-типчакового степу.

Найбагатшим за фауною є біосферний заповідник "Асканія-Нова". Його тваринний світ, характерний для південного сухого степу, налічує понад 800 видів тварин, з яких комах – 360 видів, земноводних – 3, плазунів – 5, ссавців – 17, птахів – 206. На цілинному "Чапельному поді"

■ *Найбагатша колекція флори* серед ботанічних садів належить Нікітському в Криму – тут зростає 15 тис. видів і форм рослин. На фото – колекція пальм.

живуть рідкісні та зникаючі види тварин, серед яких кінь Пржевальського, кулан, зебри гірська і Гетьмана, гну білохвостий, козел гвинторогий, баран гривастий.

Найбільш відвідуваний біосферний заповідник, знову ж таки, — "Асканія-Нова", в якому щороку буває понад 150 тис. екскурсантів і туристів з України та інших країн. Відвідувачів знайомлять із зоологічними та дендрологічними парками й науковим музеєм Інституту "Асканія-Нова". Значна частина приїжджих організованим порядком відвідують територію заповідного степу, де для них розроблений спеціальний маршрут.

ПРИРОДНІ ЗАПОВІДНИКИ

Найстаріший природний заповідник — Канівський, що у Черкаській області. Створений у 1923 р., площа складає 2 027 га. За фізико-географічним районуванням заповідник знаходиться в Лісостеповій зоні. До Червоної книги України віднесено 28 видів флори, 4 — мікобіоти та 74 — фауни.

Найбільший природний заповідник — Горгани в Івано-Франківській області. За фізико-географічним розташуванням територія заповідника — 5 344,2 тис.га — відноситься до Карпатської гірської ландшафтної країни. Близько половини території займають вікові ліси, у яких переважають бук, ялиця, смерека, кедр. До Червоної книги занесено 20 видів флори та 22 види фауни.

Найменший природний заповідник — Мис Мартьян в Криму, поблизу Ялти. Розташований у центральній частині Південного берега Криму на мисі з такої ж назвою. Його засновано у 1973 р. Загальна площа — 240 га, у тому числі 120 га — акваторія Чорного моря. Тут росте 459 видів рослин, у тому числі ендеміки. Досить поширене єдине в Криму вічнозелене листяне дерево — суничник червоний.

Найбільші природні заповідники України

Назва	Площа, тис.га	Дата заснування	Природна зона	Адміністративна область
Горгани	5 344,2	1996	Українські Карпати	Івано-Франківська
Єланецький степ	1 675,7	1996	Степова	Миколаївська
Рівненський	47,0	1999	Полісся	Рівненська
Кримський	44,2	1991	Кримські гори	АР Крим
Поліський	20,1	1968	Мішано-лісова	Житомирська
Дунайські плавні	14,9	1988	Степова, плавні	Одеська
Ялтинський	14,5	1973	Кримські гори	АР Крим
Медобори	10,4	1990	Лісостепова	Тернопільська
Дніпровсько-Орільський	3,8	1990	Степова	Дніпропетровська
Карадазький	2,9	1979	Субтропічний середземноморський	АР Крим

Найбільші природні національні парки України

Назва	Площа, тис.га	Дата заснування	Природна зона	Адміністративна область
Азово-Сиваський	53,5	1957	Степова	Херсонська
Вижницький	7,9	1995	Українські Карпати	Чернівецька
Карпатський	50,3	1980	Українські Карпати	Івано-Франківська
Подільські Товтри	261,3	1996	Лісостепова	Хмельницька
Синевир	40,4	1989	Українські Карпати	Закарпатська
Шацький	32,5	1983	Мішано-лісова	Волинська
Святі гори	40,6	1997	Степова, Донецький кряж	Донецька
Деснянсько-Старогуцький	16,2	1999	Полісся	Сумська
Сколівські Бескиди	35,7	1999	Українські Карпати	Львівська
Ужанський	39,2	1999	Українські Карпати	Закарпатська

Найбагатший за флорою – Ялтинський гірсько-лісовий природний заповідник, який оточує район Великої Ялти від мису Айя до гори Аюдаг. На площі 14,5 тис. га росте 1367 видів рослин, з яких 138 рідкісних та зникаючих. У заповіднику "Провальський степ" (Донеччина) – 1054, у Карадазькому в Криму – 1035.

НАЦІОНАЛЬНІ ПРИРОДНІ ПАРКИ

Найстаріший національний природний парк – Азово-Сиваський в Херсонській області. Заснований в 1927 р. Територія парку – 53,5 тис.га охоплює прибережні райони Чорного і Азовського морів й, особливо, Сиваша з його численними островами та півостровами, які є місцем масового гніздування птахів. До Червоної книги України занесено 12 видів рослин та близько 50 видів тварин.

Найбільший природний національний парк – Подільські Товтри в Хмельницькій області площею 261 316 га. На його території розташовано 70 санаторіїв, профілакторіїв та баз відпочинку, зосереджені запаси цінних мінеральних вод типу "Нафтуся" та "Миргородська". У парку зростає майже 1 700 видів рослин, з яких 60 занесено до Червоної книги України.

Найменший природний національний парк – Яворівський, створений в 1998 р. у Львівській області. Загальна площа парку – 7 078, 6 га. Середні висоти рельєфу становлять 350 м. Тут зростає понад тисячу видів рослин, серед тварин – представників "Червоної книги" – борсук, видра лісова, лелека чорний, орлан-білохвост.

БОТАНІЧНІ САДИ

Найбільший ботанічний сад в Україні. Площа Донецького державного ботанічного саду – 275,5 га, разом з філіалом – 350,5 га. Площа Нікітського ботанічного саду у смт Ботанічне в Криму дещо менша –147,9 га, але з філіалами вона становить 876,6 га.

Найменший з ботанічних садів республіки належить Чернівецькому університетові. Він займає площу 3,5 га, на якій росте 1,3 тис. видів і форм рослин.

Найстаріший ботанічний сад належить Харківському університету. Він створений 1804 р.

ДЕНДРОЛОГІЧНІ ПАРКИ

Найстаріший з державних дендрологічних парків України – Оброшинський поблизу Львова, створений 1730 р. На площі 5 га тут можна побачити 30 видів і форм рослин.

Найбільший дендрологічний парк – "Асканія-Нова", створений в 1887 р. Площа – 210 га. Кількість видів і форм рослин тут сягає близько 1000.

Найменший державний дендропарк належить Чернівецькому університету. На площі 4,8 га тут росте 100 видів рослин. Заснований у 1876 р.

Найбагатший за кількістю рослин дендропарк – "Дружба" у Тисменицькому районі на Івано-Франківщині. Його колекція налічує 2000 видів, різновидів, форм і сортів рослин.

Найвисокогірніший дендропарк. У Надвірнянському районі на Івано-Франківщині є єдиний в Україні дендропарк на висоті понад 1000 м над рівнем моря. Він розташований на схилах Горганів у смузі смерекових лісів. Закладений 1967 р. і займає площу 100 га. Він так і називається – Високогірний.

ЛІСОПАРК

Найбільший лісопарк (так називають ліс у міській або приміській смузі, пристосований для відпочинку населення) – Голосіївський. Він розташований на площі 1463 га в південно-східній частині Києва. В минулому належав монастирям Києво-Печерської лаври.

ЗООПАРКИ

Найстаріший зоопарк в республіці – Харківський. Його засновано у 1895 р. Дещо пізніше зоопарки з'явилися у Миколаєві (1901 р.), Києві (1908 р.), Одесі (1938 р.).

Наймолодший зоопарк в Україні – Черкаський. Його засновано в 1978 р.

Найбільший та найменший за територією зоопарки. Київський є рекордсменом за площею –

Найбільші дендрологічні парки України

Назва	Площа, тис.га	Дата заснування	Адміністративна область
Асканія-Нова	210,0	1887	Херсонська обл.
Тростянець	204,4	1830	Чернігівська обл.
Олександрія	201,5	1793	Київська обл.
Софіївка	152,0	1796	Черкаська обл.
Веселі Боковеньки	109,0	1893	Кіровоградська обл.
Високогірний	100,0	1967	Івано-Франківська обл.
Рудківський	59,0	1985	Львівська обл.
Гермаківський	56,0	1956	Тернопільська обл.
Березнівський	29,5	1989	Рівненська обл.
Харківський	22,8	1972	Харківська обл.

39,5 га, Миколаївський займає 23 га, Харківський – 22 га. А найменшим є Одеський – лише 6,5 га.

Найчисленнішим за кількістю тварин є Харківський зоопарк. Тут можна побачити 5,3 тис. тварин 350 видів, 40 з яких занесено до Червоної книги України. У Київському зоопарку 2,3 тис. тварин 400 видів, у Миколаївському – 2 тис.

Найменший за "населенням" зоопарк – Черкаський: 270 тварин, 100 видів.

Найбільша тварина, яку можна побачити в зоопарках України, – слон індійський. Найбільший з тих, що живуть у Київському зоопарку, важить 4,5 т.

Найвища тварина в неволі. У Київському зоопарку є кілька жираф африканських заввишки 4 м.

АКВАРІУМ

Найбільший акваріум в Україні – Севастопольський, відкритий у 1897 р. Центральний басейн у критому приміщенні має діаметр 9,2 м і глибину 1,5 м, а стінні акваріуми – висоту 1,1 м і об'єм до 7 м³. Наповнені вони морською водою, яка надходить з бухти спочатку до підземного відстойника, а потім до басейну і акваріумів. У будь-яку пору року тут можна побачити 40 видів чорноморських тварин, досить різноманітних за будовою і способом життя, – білугу, осетра, акул, скатів, крабів, молюсків, а також кілька видів водоростей.

ПАРКИ

Найстаріший парк. Парк ім. І.Франка, розташований нині в центрі Львова, закладений наприкінці XVI ст. на площі 11,6 га багатим львівським міщанином І.Шольц-Вольфовичем на італійський манер – терасами. В 1855 р. відомий на той час садівник Бауер упорядкував парк у ландшафтному стилі. Так він виглядає і зараз. Поважний вік має і парк в Старому Мерчику на Харківщині, створений в 1770 р. за проектом просвітителя О.О.Паліцина. Закладений він на схилах глибокої балки, на дні якої було виконано два ставки, що разом з третім, природним, створили єдину водну систему. Більшість паркових будівель не збереглася.

Найбільший парк в Україні. Ландшафтний парк "Веселі Боковеньки" на Кіровоградщині займає площу 543 га і складається зі старого дендропарку, лісопарку, нового аборетуму, дослідних лісових культур, ставків та луків. Заснований 1893 р. У парку понад 800 деревних видів і форм. Качанівський парк у с. Качанівці Чернігівської області закладений у 70-х роках XVIII ст. на базі природного лісу, має площу 542 га.

Найдавніша паркова архітектурна споруда. У львівському парку ім. І.Франка на початку XIX ст. була збудована альтанка – елеґантна ажурна споруда в стилі класицизму, яка органічно вписалася у зелений масив, стала невід'ємною часткою парку. Легкий купол альтанки спирається на витончені тосканські колони й оформлений фризом з використанням елементів класичної архітектури – букраніонів.

Найбільші ботанічні сади України

Назва	Площа, тис.га	Дата заснування	Місце розташування
Нікітський	876,6	1811	АР Крим
Донецький	275,5	1964	Донецьк
Кременецький	200,0	1806	Тернопільська обл.
Центральний ботанічний сад ім. М.М.Гришка НАН України	261,3	1996	Київ
Ужгородського державного університету	130,4	1935	Ужгород
Криворізький	98,5	1963	Донецька обл.
Національного аграрного університету	75,0	1992	Київ
Харківського державного університету	16,2	1999	Харків
Державної агроекологічної академії України	35,7	1999	Житомир
Дніпропетровського державного університету	39,2	1999	Дніпропетровськ

ЗАПОВІДНО-МИСЛИВСЬКІ ГОСПОДАРСТВА

Найбільше серед заповідно-мисливських господарств, призначених для акліматизації та збереження найцінніших та унікальних представників рослинного і тваринного світу,– Кримське, засноване 1957 р. на площі 42,9 тис. га. На території господарства охороняються найцінніші в Криму дубові, букові, соснові ліси, а також унікальні реліктові гаї з тису, ялівцю. Філіал господарства – Лебедині острови – включений до списку водно-болотних угідь, що мають міжнародне значення головним чином як місця оселення водоплавних птахів. До великих мисливських господарств належить також Азово-Сиваське та Дніпровсько-Тетерівське.

ЗМІСТ

Географічне положення **4**

Рельєф **5**

Клімат **18**

Небезпечні явища природи **21**

Флора **29**

Фауна **48**

Охорона навколишнього середовища **76**

Георгій Олексійович
Маценко

КНИГА РЕКОРДІВ УКРАЇНИ

Природа навколо нас

Редактор Б. Є. Будний
Обкладинка В.А.Басалиги
Комп'ютерний набір та верстка І.О.Демків

Підписано до друку 12.06.2000. Формат 70×100/16.
Папір офсетний. Гарнітура FreeSet.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 6,5.
Умовн. фарбовідб. 6,5. Обл.-вид. арк. 6,37.

Зам № 561-0.

Видавництво "Навчальна книга - Богдан".
Свідоцтво №24637417 від 13.11.97.
46008, Тернопіль, вул. Танцорова, 14, а/с 534,
тел./факс (0352) 25-18-09; 43-00-46; 25-37-53
E-mail: publishing@budny.te.ua

Надруковано з готових діапозитивів
на Львівській державній книжковій фабриці "Атлас"
79005, Львів, вул.Зелена, 20

Видавництво
"Навчальна книга — Богдан"
пропонує

Книга рекордів України. Природа навколо нас.

Книга рекордів України. Людина і суспільство.

Книга рекордів України. У світі науки і техніки.

Книга рекордів України. Культура і спорт.

Адреса для замовлень:
46008, м. Тернопіль
А/С 534

т/ф (0352) 251809
т.430046, 253753, 252841
E-mail: publishing@budny.te.ua

ISBN 966-7437-67-1